LUCIAN BOIA

ÎNTRE ÎNGER ŞI FIARA

Mitul omului diferit
din Antichitate până în zilele noastre

Traducere din franceză de
BRÂNDUŞA PRELIPCEANU
şi LUCIAN BOIA

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Maria Muşuroiu
Coperta: Andrei Gamarț
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

LUCIAN BOIA
ENTRE L ’ANGE ET LA BÉTE
Le mythe de l’homme différent de l’Antiquité à nos jours
Pion, 76, rue Bonaparte, Paris

Lucian Boia, născut în Bucureşti la 1 februarie 1944, este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din Bucureşti. Opera sa, întinsă şi variată, cuprinde numeroase titluri apărute în România şi în Franța, precum şi traduceri în engleză, germană şi în alte limbi. Preocupat îndeosebi de istoria ideilor şi a imaginarului, s-a remarcat atât prin lucrări teoretice privitoare la istorie (*Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficțiune*) şi la imaginar (*Pentru o istorie a imaginarului*), cât şi prin investigarea consecventă a unei largi game de mitologii (de la viața extraterestră şi sfârşitul lumii până la comunism, naționalism şi democrație). A adus, de asemenea, noi interpretări privitoare la istoria Occidentului, a Franței şi a Germaniei. În 1997, lucrarea sa *Istorie şi mit în conştiința românească* a stârnit senzație şi a rămas de atunci un punct de reper în redefinirea istoriei naționale.

Volume publicate la Humanitas:

Istorie şi mit în conştiința românească (1997, 2000, 2002, 2006, 2010, 2011)
Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr şi ficțiune (1998, 2002, 2008)
Două secole de mitologie națională (1999, 2005, 2011)
Mitologia ştiințifică a comunismului (1999, 2005, 2011)
Sfârşitul lumii. O istorie fără sfârşit (1999, 2007)
Pentru o istorie a imaginarului (2000, 2006)
România, țară de frontieră a Europei (2002, 2005, 2007)
Mitul democrației (2003)
Între înger şi fiară. Mitul omului diferit din Antichitate până în zilele noastre (2004, 2011)
Jules Verne. Paradoxurile unui mit (2005)
Omul şi clima. Teorii, scenarii, psihoze (2005)
Tinerețe fără bătrânețe. Imaginarul longevității din Antichitate până astăzi (2006)
Occidentul. O interpretare istorică (2007)
Napoleon III cel neiubit (2008)
„Germanofilii". Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial (2009, 2010)
Franța, hegemonie sau declin? (2010)
Tragedia Germaniei: 1914-1945 (2010)

Introducere

Trăim înconjurați de o mulțime de omeniri diferite. Ceilalți se află pretutindeni, pe scara timpului şi în toate colțurile Universului, locuind în cele mai îndepărtate galaxii, dar şi în cetățile noastre.

Sunt oare ființe din carne şi oase ori simple himere? Pot fi reali sau imaginari, sau reali şi imaginari deopotrivă, dar sunt aici, alături, prezența lor fiind în afară de orice îndoială. Se amestecă în viața noastră şi iau parte la Istorie. Fie că sunt inventați de la un cap la altul ori făuriți pornind de la un prototip real, puterea le vine din substanța nevăzută, dar copleşitoare a imaginarului.

Imaginarul este mai puternic şi mai persistent decât lumea concretă, cu structuri subtile, păstrate de-a lungul secolelor. Miturile se dovedesc adesea indestructibile, rezistând la atacul timpului mult mai bine decât orice creație materială. Totul trece prin imaginar: dragostea şi ura, întregul spectru de credințe, dorința de adevăr, proiecția viitorului…

Omul diferit reprezintă una dintre cele mai răspândite şi mai persistente creații ale spiritului. O creație cu mii de chipuri, care se pot schimba în orice clipă. Şi tocmai aceste chipuri s-au impus atenției, fiecare în parte, şi mai puțin specia ca atare. De la amazoane la extratereştri, de la cinocefali la mutanți, de la sălbatici la supraoameni, fiecare a fost cercetat cu răbdare şi migală. Biblioteca oamenilor diferiți este uriaşă. Trebuiau doar strânse la un loc varietățile speciei, spre a se propune o reflecție asupra Omului diferit, la singular. Ne-am aplecat mai cu seamă asupra imaginarului occidental, deşi jocul alterităților se regăseşte pretutindeni în lume, făcând astfel legitimă şi posibilă stabilirea unor modele şi a unei tipologii.

Cu ajutorul recursului la model, vom lămuri numeroase enigme. Ce vor de la noi extratereştrii? Ce caută sălbaticii în lumea tehnologiilor avansate? Cum poate fi înălțată o ființă reală la condiția de supraom ori coborâtă la cea de subom? Chipurile acestea nu s-au ivit din nimic, nefăcând decât să continue o poveste străveche şi să se supună docil unui arhetip născut odată cu civilizația.

Ne aşteaptă o lungă călătorie inițiatică. Cunoaşterea lumii datorează enorm Omului diferit. Cine ar fi fost tentat să cerceteze un spațiu pustiu? Cine ar fi pornit în căutarea unei Alte ființe, la fel ca noi? Ce-ar însemna pădurea fără poveşti, planeta Marte fără marțieni, ce-am fi noi înşine fără speranța de a fi într-o bună zi altfel? În căutarea Celuilalt, omul a traversat oceanele, s-a oprit pe țărmuri şi insule îndepărtate, a coborât în măruntaiele pământului, a zburat spre alte planete şi galaxii şi a străbătut de la un cap la altul maiestuosul râu al Timpului.

Călătorii reale, călătorii imaginare. Ascultând chemările venite de departe, omul a ajuns să stăpânească pământul şi a făcut primii paşi în spațiul cosmic, parcurgând în acelaşi timp o cvasiinfinitate de lumi paralele. Datorită Omului diferit, Universul s-a multiplicat, a devenit mult mai bogat în sensuri decât lumea materială şi tangibilă, cea în care ne trăim viața „reală”.

Căutarea aceasta fără sfârşit nu este altceva decât o călătorie în sufletele

noastre. Omul diferit este o proiecție, care întruchipează, prin nenumăratele sale înfățişări, toate fantasmele, prejudecățile, idealurile şi iluziile, viciile şi virtuțile fiecăruia dintre noi. Ceea ce suntem chemați să descoperim este, de fapt, spiritul uman.

I. Cum se înfăţişează Omul diferit

Un concept-cheie: alteritatea radicală

Omul nu păşeşte singur pe drumul Istoriei, ci este însoţit de o mulţime pestriţă, de carnaval, alcătuită din cele mai felurite chipuri. Sălbatici zdraveni şi păroşi merg alături de marţieni cu trupul plăpând şi faţa spiritualizată. Fiinţe omeneşti cu cap de câine vorbesc (lătrând) cu personaje fără cap şi cu chipul zugrăvit pe piept. Deşi nu seamănă, au un oarecare aer de familie. Dincolo de chipuri se ascunde aceeaşi esenţă umană: Omul diferit, cu nenumăratele lui înfăţişări.

Nu există nimic mai permanent şi mai obsedant decât imaginea Celuilalt. Suntem diferiţi de semenii noştri. Celălalt, imaginea sau imaginile sale se află pretutindeni, fac parte dintr-o reţea care îi uneşte şi, în acelaşi timp, îi deosebeşte pe toţi actorii aventurii umane.

Omul diferit ia parte la acest joc vechi precum omenirea însăşi. Are totuşi un statut aparte, fiindcă în Celălalt se îmbină două chipuri fundamental diferite: unul apropiat şi familiar, celălalt îndepărtat şi straniu, care reprezintă, de fapt, două forme de alteritate: cea obişnuită şi cea radicală.

Primul, care se întâlneşte la tot pasul, fiind de-a dreptul banal, evidenţiază, cu ajutorul unei metode de simplificare şi amplificare, o mulţime de caracteristici biologice şi culturale care se înscriu, fără îndoială, în structura internă a speciei umane. Femeia şi bărbatul, chinezul şi europeanul, nomadul şi sedentarul, ţăranul şi orăşeanul, omul sănătos şi cel bolnav, proletarul şi burghezul, inginerul şi poetul: jocul asemănării şi al deosebirii, cu infinite variaţiuni, este adânc înrădăcinat în mintea indivizilor şi în conştiinţa colectivă a societăţilor.

Numai că între femeie şi bărbatul sălbatic ori între chinez şi marţian există o distanţă considerabilă şi esenţială. Spaţiul care desparte o fiinţă alcătuită din carne şi oase de o fantasmă, sau cel puţin un personaj cu existenţa nesigură, face trecerea de la alteritatea obişnuită la cea radicală, proprie Omului diferit.

Ca să ne apropiem de personajul cu o mie de chipuri, câteodată chiar fără chip, ne vom îndrepta spre hotarele omenescului şi vom trece chiar dincolo de ele, pătrunzând într-o zonă destul de incertă, în care normele general admise ale condiţiei umane sunt tot timpul încălcate.

Alteritatea radicală presupune, aşadar, existenţa unor specii umane deosebite de specia umană obişnuită, normală. Cele două componente ale sintagmei Omului diferit sau Fiinţei Omeneşti diferite sunt egale ca valoare: fiinţă omenească, însă diferită; diferită, însă fiinţă omenească.

Deşi se află la mare distanţă una de alta, fiind situate în zone diferite, atât din Univers, cât şi din spirit, cele două forme de alteritate nu sunt despărţite de nicio graniţă precisă şi definitivă. Între ele se conturează o zonă de contact, iar graniţa trece prin punctele prin care dorim noi, mutându-se fără încetare, pentru că este extrem de sensibilă la evoluţia mentalităţilor, a ideologiilor, a proiectelor, a visurilor clădite de fiecare epocă şi fiecare civilizaţie. Cine oare ar cuteza, în zilele noastre, să îmbrace „rasa neagră” cu atributele alterităţii radicale? Şi totuşi, într-

un trecut nu prea în depărtat – în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea – negrii erau socotiți nişte ființe aflate undeva între stadiul de om şi cel de animal. Din punct de vedere biologic, nimic nu s-a schimbat; atâta doar că, între timp, granița s-a mutat.

Când este vorba despre celălalt, imaginarul nu lipseşte niciodată. În cazul alterității obişnuite, imaginea presupune o interpretare, mai mult sau mai puțin deformantă, a unei anumite realități biologice, istorice şi culturale. Alteritatea radicală merge mult mai departe, construită fără sprijin material ori folosind la nevoie materialul existent doar ca pretext, ceea ce înseamnă că Omul diferit aparține întru totul imaginarului. Este o făptură zămislită de om, un fel de secreție permanentă a minții sale, rod al unei confruntări fără sfârşit cu zeii şi cu natura, al unei lupte înverşunate pentru desăvârşirea sau pentru refacerea creației. Omul diferit întrupează latura prometeică a omului.

Dacă facem o comparație între lumea reală şi cea imaginară, trebuie să recunoaştem că omul are tot dreptul să fie mândru. În galeria de făpturi diferite găsim o bogăție şi o fantezie care ar face să pălească produsele de serie din universul „adevărat”. Prin Ceilalți, omul şi-a luat revanşa, s-a reinventat, dobândind o mulțime de chipuri şi de suflete, de vieți şi de experiențe noi.

Fantasme? Fără îndoială, dar fantasme care nu sunt nicidecum mai prejos, ca putere, decât manifestările lumii „concrete”. Omul este legat atât de povara materiei, cât şi de produsele eterice ale propriei sale minți.

Fabrica de oameni diferiți funcționează fără oprire, de mii de ani, putând prezenta un catalog bogat şi rețete de producție îndelung verificate, din care se desprind totuşi patru metodologii majore, fiecare având o mulțime de variante şi fiind strâns legată de celelalte. Ele privesc corpul, spiritul, comportamentul şi mecanismul social al omenirilor diferite.

Laboratorul de monştri

Cercetarea corpurilor, anatomia şi fiziologia ne ajută să pătrundem într-o adevărată „grădină a desfătărilor”, în care sunt adunate produsele unei manipulări biologice multiseculare. Jocul, cât se poate de atractiv, s-a practicat în toate timpurile şi toate culturile.

Primul procedeu se referă la dimensiuni, omul normal având alături un alai de uriaşi, iar de cealaltă parte, unul de pitici.

O planşă curioasă înserată în cartea *Mundus subterraneus*, publicată în anul 1665 de savantul Athanasius Kircher (1601-1680), ne scuteşte de prea multe comentarii cu privire la persoanele atinse de gigantism. Planşa înfățişează cinci ființe umane, care se deosebesc doar prin înălțime. Cea mai înaltă a fost reconstituită pornind de la o descoperire uluitoare: în anul 1401 au fost găsite într-o peşteră din Sicilia nişte oseminte atribuite unui om înalt de două sute de coți, adică vreo sută de metri. Cel de-al doilea personaj este mai modest: doar şaizeci de coți înălțime (treizeci de metri), cel de-al treilea are patruzeci şi şase de coți, în vreme ce al patrulea, care nu este altul decât vestitul Goliat, pare de-a dreptul pitic pe lângă ceilalți, având doar şase coți şi jumătate, adică ceva mai

mult de trei metri. Cea de-a cincea siluetă, atât de ne însemnată, încât abia se zăreşte, este cea a omului obişnuit.

Nanismul este încă mai frecvent şi mai diversificat decât gigantismul. Pigmei din țările exotice, pitici ascunşi în munții Europei, liliputani închipuiți de Swift, marțieni mici şi verzi, spiriduşi ecologişti din zilele noastre: lista aproape că nu se mai sfârşeşte. Primii dintre ei, pigmeii, şi-au făcut apariția în literatură, primindu-şi titlurile de noblețe chiar din mâna lui Homer. Marele poet grec ne-a lăsat o imagine reluată destul de des: lupta micilor şi curajoaselor ființe împotriva cocorilor (care „seamănă groaza printre pigmei şi le aduc moartea, despicând văzduhul şi năpustindu-se asupra lor”, *Iliada*, cântul III). Cât priveşte înălțimea, aceasta era cam de trei şchioape (şaizeci şi şase de centimetri) şi va fi înălțimea standard pentru pitici, cu toate că excepțiile, în sus sau în jos, nu sunt puține la număr.

Cel de-al doilea procedeu este legat de părțile corpului. Din acest lanț se naşte un lung şir de caricaturi, de la cele mai discrete până la cele mai îndrăznețe.

Urechile se dovedesc a fi peste măsură de elastice: odată atinsă dimensiunea potrivită, beneficiarul le poate folosi ca să se odihnească ori să doarmă, una slujindu-i drept cearşaf, iar cealaltă drept plapumă.

Hipertrofia este uneori asociată lipsei ori surplusului de organe. Sciapozii au un singur picior, dar ce picior! Cu o labă uriaşă, care le îngăduie să bată toate recordurile de viteză şi să-şi facă rost în orice clipă de un adăpost sigur – întinşi pe spate, cu piciorul în poziție perpendiculară, preschimbat în umbrelă, de ploaie ori de soare.

În mod normal, omul este înzestrat cu doi ochi. Dacă este însă diferit, poate avea numai unul, precum Ciclopul, care este şi uriaş, prezentând, aşadar, două simptome de alteritate radicală. În schimb, alte făpturi omeneşti au patru ochi sau chiar mai mulți.

Dintr-un trup cresc uneori două capete, iar alteori singurul cap este schițat destul de sumar, neavând nici ochi, nici nas, nici gură cu buze… Cazul cel mai vestit este cel al oamenilor fără cap, cu ochii pe umeri şi gura în piept (blemi).

În majoritatea cazurilor, speciile diferite sunt bisexuate, dar se mai întâmplă ca ispita hermafroditismului să dea târcoale Celuilalt. Ajungem astfel la un mit străvechi: aspirația spre o stare originară, în care contrariile încă nu se despărțiseră şi în care domnea „totalitatea primordială”; în eseul Mefistofel şi androginul (1962), Mircea Eliade a evidențiat atracția exercitată de formula aceasta de împlinire în cele mai diverse timpuri şi culturi. Este o stare anteistorică, dar încă prezentă în anumite comunități de oameni diferiți.

„Iar pe o altă insulă trăiesc oameni care sunt deopotrivă bărbați şi femei, au doar un sân într-o parte şi organe de zămislire de bărbat şi de femeie, slujindu-se de ele după dorință, când de unele, când de altele; zămislesc copii atunci când se poartă precum bărbații, iar dacă se poartă ca femeile, rodesc şi îi duc în pântece.”

Astfel se exprimă, în a sa *Călătorie în jurul pământului*, scrisă în anul 1356, Jean de Mandeville, personaj cu o biografie incertă. Lucrarea – adevărat bestseller al acelor timpuri – rezuma şi amplifica totodată viziunea tradițională,

cristalizată în Antichitate şi în Evul Mediu, a unui Pământ ce adăpostea mii de seminții omeneşti diferite. Este un text-cheie, asupra căruia vom reveni.

Până acum am avut de-a face cu un înveliş cunoscut, de format pe alocuri. Uneori însă, granițele se şterg, interdicțiile dispar, iar natura umană se amestecă cu forme de viață cu totul altele, fie că este vorba de înălțare spre zei, fie de cădere în regnul animal ori vegetal, cele două tendințe putându-se de altfel asocia. Satirul, amestec de om şi de țap, este în acelaşi timp un semizeu. Sirena este pe jumătate femeie şi pe jumătate pasăre sau peşte, însă misterul trece dincolo de simplul amestec biologic. Vârcolacul este un amestec de om şi de lup, dar mai cu seamă întruchiparea înspăimântătoare a unei alte lumi de lângă noi, a întunericului şi a morții.

La un nivel inferior, întâlnim combinații „banale” de factură mai degrabă biologică decât metafizică. Aproape toate speciile sunt împinse spre împerecheri stranii. În fiecare dintre noi doarme o fiară.

Printre reprezentările tradiționale de acest gen, omul cu cap şi uneori şi cu coadă de câine, denumit cinocefal, se află la loc de frunte. Să revenim, pentru o scurtă prezentare, la scrierea lui Mandeville:

„Bărbații şi femeile de pe insulă au cu toții capete de câine şi, de aceea, li se spune cinocefali. Sunt oameni cu judecată şi chiar înzestrați cu multă minte… Sunt mai mult goi, având doar o făşie de pânză care le ascunde genunchii şi mădularul tainic. Sunt înalți, zdraveni şi pricepuți la luptă. Poartă un scut mare care le acoperă tot trupul, iar în mână au o lance. Dacă prind vreun om în luptă, îl mănâncă.”

De fapt, omul şi câinele împărtăşesc de multă vreme aceeaşi istorie, fiind legați de o atracție reciprocă incontestabilă. Nimic mai firesc, aşadar, decât „transferurile” de la o specie la alta. Nu este însă un club exclusiv, aşa că se primesc în joc şi specii mai puțin apropiate de om, ca de pildă peştii.

Să deschidem *Cartea minunilor din India*, antologie arabă din secolul al X-lea, care cuprinde întâmplări considerate autentice, istorisite de călători şi marinari. Iată, de pildă, după un pescuit bogat, descrierea unei mese de neuitat: „un vas pe care se aflau felurite bucăți de carne fiartă, cu capete, mâini, picioare ce aduceau cu capetele, mâinile şi picioarele unor băiețandri”. Peşti sau ființe omeneşti? Oricum, avem de-a face cu rodul unei încrucişări. „Prin părțile noastre”, arăta un locuitor din insulele respective, ”bărbații s-au unit odinioară cu femelele animalelor marine, iar femeile cu masculii. Aşa s-au născut nişte făpturi care au luat câte ceva şi de la mama, şi de la tatăl lor… Putem trăi atât pe uscat, cât şi în apele mării, pentru că Suntem pe jumătate oameni, pe jumătate peşti.” Găsim aici povestea melodramatică a unei femei-peşte care a ajuns sclava şi soția unui negustor arab. Din căsătoria lor s-au născut şase copii. Bărbatul o ținea legată, pentru că altminteri nu s-ar fi putut împotrivi chemării apelor. După moartea bărbatului, fiii, din respect, au dezlegat-o, iar femeia s-a aruncat în mare, dispărând pentru totdeauna.

Lumea vegetală aduce o contribuție suplimentară la confuzia biologică. Expresia desăvârşită a acestui gen de amestec este vestitul copac wac-wac, originar tot din spațiul musulman. Roadele lui – potrivit diferitelor variante – sunt

uneori capete, gata oricând să poarte o conversație, alteori copii mici, păsări sau oi, iar câteodată chiar tinere fermecătoare, ale căror picioare se coc în martie, iar capetele în mai, apoi cad ca merele, în iunie.

În vremuri mai apropiate de-ale noastre, mai precis începând din secolul al XVIII-lea, amestecurile şi spațiile intermediare şi-au găsit locul în teoria transformistă şi evoluționistă. Ştiința a canalizat imaginarul biologic, fundamentându-l şi amplificându-l. Nu mai există nimic imposibil într-un Univers infinit şi la scara unui timp infinit. Omul diferit a populat spațiul şi şi-a însuşit viitorul; poate că nu este alt ceva decât urmaşul nostru.

Metamorfozele Omului diferit au ținut pasul cu dezvoltarea ştiințelor şi ideologiilor şi cu noile aspirații din epoca tehnologiei. Astfel, de la un timp, capetele mari sunt preferate urechilor mari sau altor caricaturi, pentru că este limpede că omul mai evoluat de pe altă planetă, din zilele noastre, sau cel care va trăi cândva pe Terra va fi înzestrat cu o masă cerebrală considerabilă. Omul zburător a devenit o figură simbolică, mai cu seamă în secolul al XIX-lea, într-o vreme dominată de visul cuceririi văzduhului, apoi a spațiului; seamănă întru câtva cu liliacul, de la care a împrumutat modelul pentru aripi. Cinocefalii (capcânii) au dispărut; pare mai interesant astăzi să încerci să ridici câinii obişnuiți – ori alte animale – la nivelul omului, dacă nu chiar mai sus, ca în romanul lui Clifford J. Simak, *City* (1952), tradus în franceză cu titlul *Demain les chiens*. Concepția evoluționistă şi, mai recent, atracția exercitată de mutanți, animale sau oameni, oferă posibilități biologice infinite, care depăşesc cu mult varietățile până la urmă limitate ale imaginarului biologic tradițional.

Trebuie să mai adăugăm şi fabricarea de oameni artificiali. Creatura lui Frankenstein (1818), imaginată de Mary Shelley (1797-1851), poate fi recunoscută cu uşurință, în pofida trăsăturilor de monstru fioros, dar ce se întâmplă oare cu omul construit, cu o sută de ani mai târziu, de Olaf Stapledon (1886-1950)? Acesta nu este altceva decât un creier uriaş, „instalat într-o turelă spațioasă din beton armat, cu diametrul de vreo doisprezece metri… Nenumărate tuburi de metal, de sticlă şi dintr-un fel de ebonită transportau sângele şi sub stanțele chimice în tot sistemul” (*Last and First Men*, 1930; tradus în franceză cu titlul *Les Derniers et les Premiers*).

Proiectele, deşi foarte diferite, urmează aceeaşi linie fundamentală care uneşte trecutul îndepărtat cu viitorul îndepărtat, strămoşii abia desprinşi din animalitate cu oamenii-zei care vor popula cândva galaxiile. Omul zăpezilor (Yeti) şi extraterestrul sunt cele două figuri antitetice, dar de nedespărțit din mitologia evoluționistă ilustrată de Omul diferit.

Structura corpurilor aprinde şi ea imaginația. Oamenii diferiți sunt, în cea mai mare parte, ființe alcătuite din carne şi oase. Există însă şi altceva: dacă nu oameni, cel puțin ființe înzestrate cu gândire, făcute din materie vegetală, precum minunații copaci wac-wac de care pomeneam mai înainte, urmate de creații mai recente, rezultat al posibilităților oferite de evoluționism. Mai departe, mult mai departe, surprizele vin din lumea minerală: J.H. Rosny Aîné (1856-1940) a propus o dublă soluție: xipehuzii care l-au precedat pe om şi feromagnetalii care îl vor înlocui. Potrivit acestei scheme, n-am fi decât un soi de „paranteză” de carne

într-o lume dominată de mineral. În sfârşit, punctul cel mai avansat este reprezentat de ființele imateriale, pre cum misteriosul Horla imaginat de Maupassant.

O ultimă trăsătură semnificativă a alterității biologice este legată de funcțiile vitale. Fiziologia Omului diferit variază de la o specie la alta. Se poate hrăni altfel, iar uneori nu mănâncă chiar deloc. Adesea este mai sănătos decât noi şi nu cunoaşte bolile. La capitolul longevitate apar diferențe uriaşe. Indivizii din anumite specii nu trăiesc decât câțiva ani, ca de pildă pigmeii, despre care se spune că au o viață foarte scurtă, prin analogie cu statura. „Se căsătoresc la şase luni, fac copii la doi-trei ani şi nu trăiesc mai mult de şase-şapte ani" (Mandeville). În schimb, alte specii, trecute, prezente sau viitoare, se remarcă printr-o longevitate impresionantă, care atinge sute sau chiar mii de ani.

Religia chineză numită taoism, întemeiată de Lao-tze, se caracterizează printr-o adevărată obsesie a longevității. Durata vieții trebuia să atingă cel puțin o mie de ani. Printre metodele preconizate se număra, în primul rând, controlul respirației. În India, yoga şi-a propus un scop asemănător. Potrivit lui Marco Polo, cei ce o practicau trăiau până la o sută cincizeci-două sute de ani, uneori chiar trei sute cinci zeci, după o sursă arabă. Ştiința modernă a preluat arhetipul, amplificându-i potențialul, prin evoluționismul biologic. Potrivit lui Stapledon, ultima specie umană care va trăi peste vreo două miliarde de ani va avea o speranță de viață de două sute cincizeci de mii de ani.

Longevitatea – asociată deseori spiritualizării ființei şi sfințeniei – poate reprezenta o etapă, un fel de ucenicie pe calea nemuririi; este tocmai cazul celor două mentalități religioase: taoism şi yoga. Însă insulele sau celelalte spații ferite unde trăiesc cei nemuritori se apropie mai curând de tărâmul celălalt. Nemurirea trece prin moarte.

De la subom la supraom

Corp diferit, spirit diferit. Însuşirile psihice, intelectuale şi morale ale Celorlalți alcătuiesc un şir foarte lung. Întregul spațiu este riguros jalonat; între fiară şi zei nu există nicio întrerupere. Între subom şi supraom, fiecare treaptă de conştiință, de inteligență, de forță spirituală, de înțelegere a lumii se materializează într-o gamă infinită de ființe.

Potrivit unei păreri adânc înrădăcinate, calitățile sau defectele fizice corespund celor spirituale. Urâțenia sau infirmitățile sunt adesea socotite semnele unei minți slabe sau tulburate. Comparația este, fără îndoială, în favoarea oamenilor normali, care sunt ai noştri. Demersul contrar este însă şi el prezent şi se întâmplă ca unele caricaturi umane să fie, până la urmă, mai izbutite ca inteligență şi morală decât prototipul frumuseții, ceea ce demonstrează că omul este mereu împărțit între sentimentul de superioritate şi complexul de inferioritate.

Ar fi foarte interesant de urmărit în acest sens părerea despre speciile animale şi prezența acestora în anumite sinteze biologice. Ne-am obişnuit să vedem în trăsăturile care îl apropie pe Omul diferit de fiară semne ale unei condiții subumane. Aşa se întâmplă cu Yeti şi cu alți oameni sălbatici recunoscuți după

trupul acoperit cu un păr des şi lung ca o blană. Ideea inferiorităţii negrilor, susţinută multă vreme, se întemeia tocmai pe înfăţişarea lor socotită apropiată de cea a maimuţelor.

În toate aceste cazuri îşi spune cuvântul aroganţa unei civilizaţii clădite pe antiteza cultură-natură. Societăţile arhaice aveau cu totul altă părere despre animalul căruia i se atribuiau calităţi pe care omul nu le are sau nu le mai are: intuiţia, clarviziunea, cunoaşterea resorturilor tainice ale firii. În mai multe privinţe, fiara era mai aproape de zei decât oamenii, care încercau s-o înţeleagă, să-i desluşească semnalele şi să le urmeze. Departe de a fi o brută, omul-animal sau animalul umanizat se situa într-o zonă a spiritului care depăşea condiţia limitată a inteligenţei omeneşti. Ar fi ridicol să credem că sirenele sunt doar nişte făpturi jumătate femei, jumătate peşti, de vreme ce îi dăruiau lui Ulise ceea ce nicio fiinţă omenească nu i-ar fi putut oferi: armonia şi cunoaşterea. Singura condiţie era moartea, pentru că nu le era dat oamenilor vii să ajungă la această treaptă a desăvârşirii.

Despărţirea treptată a civilizaţiei de mediu, perspectiva religioasă (animalul nu are suflet) şi raţionalistă (nu are nici minte) au dus la discreditarea formulei alternative. Abia în vremuri mai aproape de-ale noastre observăm o schimbare de atitudine. Descoperirea inteligenţei delfinilor se înscrie în această cotitură; să fie oare vorba de nişte fiinţe din categoria Celorlalţi?

Omul modem şi-a schimbat mijloacele, dar nu şi obiectivele. A părăsit calea fiarelor, preferând raţiunea intuiţiei, demersul ştiinţific cunoaşterii nemijlocite. Însă caută mereu să iasă din temniţa neîncăpătoare care îi limitează capacităţile spirituale şi intelectuale. Înţelege o mulţime de lucruri şi va înţelege tot mai multe, dar ştie că nu va înţelege niciodată nimic esenţial. Omul diferit este chemat în ajutor, ca să dărâme zidurile şi să arunce o punte între raţiunea umană şi cea universală.

Omul doreşte nu numai să înţeleagă, ci şi să acţioneze. Din nefericire, este prizonier: al propriei mediocrităţi intelectuale, al materiei, al timpului, al istoriei. Eliberarea spiritului i-ar îngădui să obţină controlul asupra propriului corp, asupra realităţilor materiale, spaţiului şi timpului. Telepatia, clarviziunea, cunoaşterea viitorului, capacitatea de a ieşi din învelişul de carne, călătoria în timp şi spaţiu şi chiar în lumea de dincolo se numără printre cele mai frecvente proiecte experimentate prin intermediul Celorlalţi.

O mulţime de însuşiri şi de fapte îndrăzneţe care, împreună, ar face din om o fiinţă atoateştiutoare şi atotputernică.

Obiceiuri ciudate: nudismul, canibalismul, exploatarea bărbaţilor de către femei

Cel de-al treilea criteriu este reprezentat de comportament şi obiceiuri. Condiţia umană este limitată de interdicţii, a căror încălcare îl apropie pe om de fiară sau de zei. Astfel, în toate culturile, hrana şi sexul fac obiectul unor reglementări foarte severe. În general, incestul este interzis. Promiscuitatea şi desfrâul sunt condamnate după norme diferite, dar mereu prezente. Mâncatul

cărnii crude nu este socotit ca fiind un obicei tocmai omenesc, ca şi renunțarea la carne şi alimentația bazată numai pe vegetale. Cel mai rău este, bineînțeles, să-ți mănânci aproapele. Antropofagia s-a impus de mult ca unul din semnele cele mai izbitoare de alteritate, care alimentează un mit foarte vechi şi foarte atractiv. Deşi canibalismul pur şi dur ca mod obişnuit de alimentație nu a existat nicăieri şi niciodată, unele comunități au fost caracterizate drept canibale prin definiție şi prin excelență. Antropofagia merge adesea mână în mână cu incestul şi întruchipează dezordinea totală, treapta supremă de alteritate morală.

Irlandezii, de pildă, ar fi „mai sălbatici decât britanicii. Sunt deopotrivă antropofagi şi ierbivori, şi este o mare cinste pentru copii să-şi mănânce tatăl când moare. Bărbații se unesc în văzul lumii cu orice femeie, chiar dacă le este mamă ori soră."

Se cuvine precizat faptul că nu este vorba de irlandezii din zilele noastre, ci de strămoşii lor din vechime, responsabilitatea informației de mai sus revenind lui Strabo, marele geograf grec din secolul I î.Cr.

Goliciunea ridică o problemă mai complexă. Este limpede că pentru un om civilizat, deci îmbrăcat, goliciunea, care exprimă starea de natură, în antiteză cu starea de cultură, este percepută ca o manifestare de alteritate. Dar la ce nivel? Antichitatea clasică pare să-i fi acordat o importanță moderată. Pentru Biblie însă, distincția este fundamentală. Înainte de păcat, Adam şi Eva sunt înfățişați goi, iar după păcat, îmbrăcați. Aşadar, comunitatea care practica nuditatea se plasa în afara umanității normale, în afara Istoriei. Educația religioasă şi rigoarea morală sporită au dus, la sfârşitul Evului Mediu, la învestirea goliciunii cu atributele unei alterități profunde. Trupurile goale au devenit o adevărată obsesie, legată de promiscuitatea sexuală şi de canibalism: „În acest ținut" – istoriseşte Mandeville – "căldura este nespus de mare, iar bărbații şi femeile obişnuiesc să umble în pielea goală, bătându-şi joc de străinii pe care îi văd îmbrăcați […] Femeile nu se mărită, ci sunt ale tuturor şi nu se împotrivesc nici unui bărbat." Nu numai femeile, ci şi ogoarele sunt ale tuturor: „Ogoarele sunt puse laolaltă: unul le stăpâneşte vreme de un an, apoi vine rândul altuia şi tot aşa, fiecare luând ceea ce îi face trebuință […] Astfel, toți sunt la fel de avuți." „Au însă un obicei rău, pentru că le place să mănânce carne de om mai mult decât orice altă carne […] Negustorii cutreieră ținutul să vândă copii, iar oamenii îi cumpără. Dacă sunt dolofani, îi mănâncă repede, iar dacă sunt slabi, îi pun la îngrăşat şi spun că nu se află pe lume carne mai bună şi mai dulce."

Rândurile de mai sus sunt aproape desăvârşite. Nudism, comunism, canibalism – adică lumea cu fundul în sus!

Raportul goliciune-licență sexuală-canibalism s-a păstrat până la începutul epocii moderne, cu toate că primul element al triadei a cunoscut un fel de valorizare în vremea Renaşterii. Influența artei antice, întoarcerea la concepția clasică a frumuseții trupului, repunerea în drepturi a mitului Vârstei de aur, toate au contribuit la reabilitarea parțială a goliciunii. Aceasta putea fi interpretată deopotrivă ca un semn de inferioritate, chiar de bestialitate, sau, dimpotrivă, ca o manifestare a condiției fireşti a omului, față de acțiunea corupătoare a civilizației.

Oamenii Renaşterii aveau vederi largi. Morala burgheză care a copleşit

spiritele în cursul secolelor următoare a fost mai puţin conciliantă. Dacă se spunea că haina face pe om, lipsa ei îl făcea neapărat pe om diferit. În vremea când o gleznă zărită pe furiş era un adevărat eveniment, goliciunea totală nu era văzută cu ochi buni, ca fenomen social. Omul gol a fost alungat pentru multă vreme la marginea umanităţii, într-o zonă unde toate viciile erau îngăduite şi practicate. Oamenii adevăraţi trebuiau să se îmbrace cum se cuvine. Abia în secolul al XX-lea trupul gol a fost din nou valorizat şi în cele din urmă banalizat.

Dacă dezordinea sexuală este percepută ca un semn grav de alteritate, nu înseamnă că segregarea sexelor este mai aproape de normalitate. Societăţile unisex se înscriu în chip firesc în categoria popoarelor fabuloase. De pildă, există unele locuri, mai ales insule, locuite exclusiv fie de bărbaţi, fie de femei, aflate îndeobşte în apropiere unele de altele, spre a înlesni întâlnirile periodice indispensabile pentru perpetuarea speciei. Mai există şi celebrul caz al amazoanelor, femeile războinice care trăiau, potrivit anticilor, în ţinutul Pontului (Asia Mică), înainte de războiul troian. Amazoanele se însoţeau cu locuitorii ţinuturilor vecine, le păstrau pe fete şi se descotoroseau de băieţi, pentru a menţine caracterul exclusiv feminin al comunităţii.

Potrivit unei alte versiuni a mitului, bărbaţii erau totuşi acceptaţi, dar în ce condiţii! Diodor din Sicilia (secolul 1 î.Cr.) ne povesteşte, în *Biblioteca istorică*, că aceştia „erau umiliţi şi ţinuţi în sclavie". Iată câteva amănunte legate de amazoanele din Africa, din care reiese că rolurile erau cu totul răsturnate: „Obiceiul este ca femeile să facă armata, o anumită perioadă, rămânând fecioare. După ce perioada se încheie, femeile se apropie de bărbaţi ca să aibă copii; lor li se încredinţează treburile importante şi toate funcţiile publice. Bărbaţii îşi petrec viaţa pe lângă casă, ca femeile de la noi, şi nu fac decât treburi casnice; sunt ţinuţi departe de armată, de funcţiile înalte şi de treburile obştei care i-ar putea îndemna să încerce să scape de jugul femeilor. După ce nasc, amazoanele îşi încredinţează pruncii bărbaţilor, care îi hrănesc cu lapte şi cu alte lucruri potrivite pentru vârsta lor…"

Răsturnarea condiţiei fireşti a sexelor atingea un grad de alteritate greu de imaginat, ceea ce explică plasarea amazoanelor la mare distanţă, nu numai în spaţiu, ci şi în timp, într-un trecut îndepărtat, în orice caz înainte de războiul troian, în vremurile anteistorice ale eroilor. De fapt, amazoanele din Africa au fost nimicite de Hercule odată cu adversarele lor Gorgonele, alţi monştri feminini. Comportarea amazoanelor trimitea la matriarhat, descoperit şi plasat tocmai în vremurile preistorice de către unii savanţi şi ideologi „feminişti", printre care şi Engels, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Amazoanele erau astfel reabilitate şi răzbunate!

Raporturile erotice dintre fiinţa omenească reală şi fiinţa omenească diferită dau şi ele naştere la o mulţime de fantasme. Există o gamă întreagă de altfel de relaţii sexuale, care aţâţă imaginaţia, de la femeile posedate de sălbatici până la bărbaţii răpiţi de zâne.

După cum am constatat, alteritatea se hrăneşte din antitezele aflate la cele două extreme faţă de normalitate. Se trece astfel de la *canibalism* la *vegetarianism*, şi cum bucătăria exprimă cel mai bine sufletul omenesc, de la

bestialitate la *sfinţenie*. Iată un minunat efect de contrast la Herodot, care ne prezintă, nu departe de triburile sălbatice şi însetate de sânge, chiar canibale, ale sciţilor, un neam de-a dreptul angelic: argipeenii sau arimfeenii: „Trăiesc hrănindu-se cu roadele unui pom cu numele de pontic… Când roadele se coc, le storc într-un petec de pânză şi obţin o licoare neagră şi groasă, pe care o beau amestecată cu lapte… Şed tot anul sub pom… Nimeni nu-i jigneşte, fiind socotiţi ca un soi de sfinţi. Nu au niciun fel de arme de război. Vecinii îi iau ca arbitri pentru diferendele dintre ei, iar cine ajunge în ţara lor găseşte un adăpost sigur, unde nimeni nu îndrăzneşte să-l atace."

Mandeville cunoaşte o insulă locuită de "oameni buni şi cinstiţi, care trăiesc drept… Nu sunt nici mândri, nici pizmaşi, nici trândavi, nici destrăbălaţi, nici iuţi la mânie, nici lacomi, nu urăsc pe nimeni şi nici nu fac nimănui ceea ce nu le place să li se facă lor… Pe insula aceea nu se află nici hoţi, nici ucigaşi, nici femei uşoare, nici cerşetori şi nimeni n-a fost nici odată omorât. Oamenii sunt, de asemenea, curaţi şi duc o viaţă la fel de sfântă ca şi călugării, postind în toate zilele" Atâtea virtuţi fac din om o fiinţă aproape neomenească.

Canibali şi vegetarieni, brute şi sfinţi, Oamenii diferiţi n-au nimic în comun, în afară de natura lor ciudată, care îi deosebeşte de omul obişnuit şi prea mediocra lui condiţie.

Vârsta de aur şi Utopia

Omul diferit ia parte la o viaţă socială diferită. Ne însoţeşte în inima societăţilor fictive, construite în jurul a două modele opuse. Pe de o parte, o formulă foarte permisivă, chiar anarhică, în care nicio constrângere nu tulbură bucuria vieţii, adică Vârsta de aur cântată de Hesiod şi reluată apoi în nenumărate variante. Potrivit poetului grec, oamenii trăiau „asemenea zeilor, cu inima uşoară, lipsită de povara grijilor, la adăpost de suferinţe şi de necazuri; nu-i pândea bătrâneţea cea cumplită, aşa că, mereu tineri şi în putere, o duceau tot într-o petrecere, departe de toate relele".

Arhetipul a fost preluat de ideologiile şi mişcările milenariste – atât religioase, cât şi secularizate – care au vestit fără încetare o vreme a egalităţii sociale, a armoniei şi a fericirii, cu deosebirea că nu mai era situată la început, precum Vârsta de aur, ci la sfârşitul Istoriei. Sălbaticul cel bun, personaj atât de îndrăgit de cărturarii iluminişti, povestea şi el ceva asemănător, transpunând într-un decor exotic inocenţa şi fericirea din timpurile primitive.

Cea de-a doua formulă este Utopia, care aboleşte pur şi simplu libertatea. Scopul proclamat – tot fericirea – este sub ordonat unui principiu de eficienţă. Nu individul, ci comunitatea contează. Mecanismul social trebuie reglat cu grijă, fiecare având locul şi rolul său bine stabilit.

Destructurarea societăţii sau, dimpotrivă, consolidarea ei în vederea unei ipotetice perfecţiuni? Omul diferit a fost adesea pus să arbitreze în această dezbatere de cea mai mare gravitate.

Toate caracteristicile menţionate se combină în configuraţii nenumărate, datele biologice, intelectuale şi sociale prezentând decalaje, foarte variabile, faţă

de realitățile cunoscute.

Unul dintre primele exemple de construcție globală diferită este menționat de Diodor din Sicilia, tot în *Biblioteca istorică*, şi priveşte vestita insulă descoperită de Iambulus în Oceanul Meridional. Insulă diferită, în primul rând, prin condițiile de viață paradiziace: „Locuitorii nu suferă nici de cald, nici de frig. Aici domneşte toamna veşnică… Zilele sunt tot timpul egale cu nopțile… Oamenii locuiesc sub cerul liber, pe pajişti, unde găsesc tot ce le trebuie pentru a trăi, pentru că datorită bogăției pământului şi climei au mai multe roade decât le trebuie.”

Locuitorii sunt chipeşi, mlădioşi şi înalți de aproape doi metri. Au limba despicată, aşa că scot toate sunetele imaginabile, cunosc limba păsărilor şi pot vorbi cu două persoane deodată. Trăiesc mult, până la vârsta de o sută cincizeci de ani, fără să se îmbolnăvească, după care se despart de viață de bunăvoie. Totuşi, „o lege aspră îi condamnă la moarte pe cei diformi ori schilozi”.

Căsătoria nu este cunoscută, femeile sunt ale tuturor, iar copiii sunt crescuți împreună. Nu există nici gelozie, nici ambiție. Oamenii duc o viață simplă şi sănătoasă. Totul este rânduit cu grijă, şi funcțiile publice, şi traiul de zi cu zi, chiar şi hrana. Sistemul social, simplu şi precis, seamănă întru câtva cu comunismul.

Lipsa de griji a Vârstei de aur se combină cu rigorile Utopiei. Sinteza adună laolaltă câteva teme care vor reveni adesea: integrarea în natură, desăvârşirea biologică, însuşirile minunate ale Omului diferit, anularea contradicțiilor sociale şi a tabuurilor sexuale.

Frontiera mobilă

Unde anume se află omenirile diferite? Pretutindeni, şi departe, şi aproape de noi.

Potrivit primei lor vocații, care rămâne cea mai puternică, le găsim la marginea lumii, înşirate de-a lungul hotarului dintre spațiul cunoscut şi cel necunoscut. Aşezarea aceasta corespunde perfect esenței Omului diferit: omenesc şi ne-omenesc deopotrivă, este şi dintre noi, şi de aiurea.

Poziția marginală îi explică permanenta migrație. Hotarele lumii se mişcă tot timpul, şi odată cu ele se mişcă şi Omul diferit.

Pentru Homer, granițele Mediteranei coincid cu cele ale lumii. Urmează apoi spațiul Sciției, al insulelor britanice, al Africii de Nord, al Indiei. Mai departe, un Extrem Orient fabulos hrăneşte visele de sfârşit de Ev Mediu. Jumătatea de sud a globului, vestitul continent austral şi insulele Pacificului s-au deschis larg omenirilor diferite în vremea mari lor descoperiri.

Mai departe, tot mai departe. Fiecare poziție câştigată de exploratori era pierdută de Omul diferit, care nu s-a lăsat totuşi niciodată cuprins de panică. S-a retras în linişte, pas cu pas.

După continentul austral, nu-i mai rămânea decât să se mute în spațiul cosmic. Luna a fost prima care i-a oferit adăpost. Au urmat Marte, Venus şi celelalte planete. Rând pe rând, toate pozițiile au căzut.

Au rămas stelele, galaxiile ca ultimă soluție. Cel puțin n-au cum să cadă.

Există şi o variantă specială a migrației spațiale. Decât să sară din planetă în

planetă, unii oameni diferiți s-au îndreptat spre tărâmul din străfundurile pământului, spațiu mai strâmt decât universul galactic, dar care, bine pus în valoare, s-a dovedit destul de încăpător pentru o diversitate destul de mare de forme biologice şi sociale.

Insulele sau planetele Oceanului

Un alt concept fundamental este cel de insularitate. Câte insule, atâtea lumi, chiar dacă sunt concentrate, în miniatură. Sunt locuri în care se poate întâmpla orice.

Şi pentru că avem de unde alege, iată o întâmplare printre atâtea altele, povestită de nişte călători arabi nevoiți să caute adăpost pe o insulă pierdută în mările Indiei, unde au avut nenorocul să dea peste una din acele comunități de femei despre care vorbeam mai înainte.

„Deodată, din inima insulei răsare o ceată de femei al căror număr doar Dumnezeu îl putea şti. Se reped asupra bărbați lor, câte o mie ori mai mult de fiecare bărbat. Îi mână spre munți, unde se slujesc apoi de dânşii pentru plăcerile lor. Lupta dintre ele nu conteneşte niciodată, iar bărbatul este al celei mai puternice. Bărbații vlăguiți piereau unul după altul…” (din *Cartea minunilor din India*).

O insulă şi-atât. Când pleci undeva, mori puțin, dar când te aventurezi pe mare, mori ceva mai mult. Antiteză a uscatului, element nedefinit, straniu, instabil, primejdios, Oceanul planetar a stârnit dintotdeauna teama, dar şi fascinația, îndemnând la călătorii inițiatice. Un periplu pe mări aducea întrucâtva cu o călătorie pe tărâmul celălalt. Călătorul părăsea lumea ca să învie sub alt cer, în altă lume.

În numeroase tradiții, Oceanul închipuie haosul începutului, din care țâşneşte creația, manifestarea acesteia fiind uscatul, insula. Fiecare insulă era rodul unei creații anume. Lumea noastră locuită, oikumena (Europa-Asia-Africa), nu era altceva, spun anticii, decât o insulă mare, înconjurată de apele Oceanului.

Răspândite în imensitatea unui element diferit, insulele au fost multă vreme văzute ca nişte lumi închise, care se aflau cu lumea cunoscută – insula noastră – într-un raport asemănător celui stabilit mai târziu între Pământ şi planete. Până şi distanțele erau comparabile, ca durată. Luna este în zile le noastre mai aproape decât erau planetele oceanului în Evul Mediu, când îi aşteptau pe cei dintâi vizitatori de pe planeta Europa. O expediție de pe Terra pe Marte ne-ar putea da o idee aproximativă cu privire la durata, greutățile şi primejdiile unei călătorii pe mare înainte de zorii epocii moderne.

Față de puținătatea planetelor, insulele sunt deosebit de numeroase, iar în închipuire erau încă şi mai multe decât aievea. Spre sfârşitul secolului al XIII-lea, Marco Polo găsea nu mai puțin de douăsprezece mii şapte sute, numai în apele Indiilor orientale! O infinitate de lumi, fiecare cu specificul său. La rândul lui, Mandeville era cât se poate de conştient de rolul „multiplicator” al insulelor:

„În aceste insule se află o mulțime de oameni ciudați. Una este locuită de oameni înalți, ca nişte uriaşi, şi grozav de urâți: au un singur ochi în frunte şi se

hrănesc numai cu carne crudă şi cu peşte crud. Pe altă insulă, spre miazăzi, locuiesc oameni sluți şi răi din fire, fără cap, care au ochii pe umeri şi gura pe piept, tăiată în chip de potcoavă. Iar pe altă insulă trăiesc oameni cu fața netedă, fără nas, fără ochi, doar cu două găurele rotunde în loc de ochi şi cu gura fără buze, ca o crăpătură. Iar pe altă insulă se află oameni cu înfățişare ciudată, care au buza de jos atât de mare, încât atunci când vor să tragă un pui de somn ziua, la soare, îşi trag buza peste chip, să le țină umbră. Iar pe altă insulă se află oameni scunzi de tot, ca nişte pitici, totuşi mai înalți decât pigmeii … Iar pe altă insulă … Şi pe altă insulă…"

Se dovedeşte, aşadar, că insula este un loc privilegiat pentru Omul diferit, sub toate înfățişările sale, fiind în acelaşi timp un laborator pentru experiențe sociale dintre cele mai năstruşnice, de vreme ce şi Utopiile şi-au găsit locul tot pe nişte insule.

O categorie aparte este aceea a insulelor transcendente, care oferă puncte de convergență cu lumea cealaltă, mai ales într-o variantă paradiziacă. Aflate în afara Istoriei, acestea sunt neatinse de trecerea timpului şi propun o stare de armonie neîntreruptă. Este cazul anumitor insule indiene, chineze sau celte (precum vestita Avalon) şi chiar al Paradisului terestru al creştinilor, pe care l-au căutat dincolo de Ocean sfântul Brendan în secolul al VI-lea şi Columb cu o mie de ani mai târziu. Condiția paradiziacă poate fi de altfel mai mult ori mai puțin atenuată, dacă nu chiar secularizată în versiunea modernă, precum Paradisul polinezian descoperit de exploratorii şi filosofii din epoca Luminilor.

Chiar nefiind identificată cu absolutul, insula apare adesea ca un loc plin de taine, fermecat, unde călătorul este prins într-o țesătură de întâmplări şi de înțelesuri de nepătruns pentru o minte obişnuită.

Fără îndoială că este vorba de un arhetip, cu forme care se adaptează la evoluția istorică, manifestându-se mai mult sau mai puțin intens, de la o epocă la alta. La Homer, insulele sau ținuturile îndepărtate ocupă un loc esențial în jocul alterității: insula lui Calypso, insula lui Circe, insula Sirenelor… Antichitatea clasică a exploatat şi ea modelul insular: insulele britanice – sălbatice, insulele Fortunate – paradiziace, insula lui Iambulus – utopică; dar este evident că proiectul global de alteritate nu se sprijinea în primul rând pe o astfel de structură. Mediterana era cam prea cunoscută, în vreme ce Oceanul rămânea departe, cu un loc destul de marginal în imaginarul geografic al grecilor şi romanilor. Popoarele fabuloase erau aşezate, de regulă, la marginea lumii, în zone mai degrabă continentale decât maritime, precum Africa, Sciția ori India.

În schimb, cultura medievală europeană a fost încadrată de doi poli ai alterității, cu dominantă oceanică, adică insulară. Pe de o parte Atlanticul, depozitar al imaginarului celtic şi scandinav, iar pe de altă parte Oceanul Indian, cu miturile antice îmbogățite prin aportul arab şi răspândite de călători la sfârşitul Evului Mediu. Marco Polo şi Mandeville se află în frunte, dovedind o adevărată obsesie pentru lumile insulare.

Obsesia cu pricina a contribuit în chip hotărâtor la declanşarea uneia dintre cele mai extraordinare aventuri ale omenirii: şirul marilor descoperiri geografice. Căutarea de insule şi țărmuri noi – reale ori imaginare – i-a dus pe exploratori de

la un capăt la celălalt al lumii. În secolul al XVIII-lea, în epoca Luminilor, insula mai era un spaţiu privilegiat al Utopiei şi un loc de întâlnire cu tot soiul de ciudăţenii şi mai ales cu Ceilalţi. Nu după multă vreme a venit însă şi declinul, ca urmare a ultimelor mari explorări care au spulberat bună parte din fantasmele insulare, oricum cele mai năstruşnice. Declinul a fost însă relativ, pentru că nu a anulat niciodată cu totul atracţia exercitată de insulă, ca loc de taină şi dorinţă. *Insula misterioasă* a lui Jules Verne a apărut în anul 1874. Mitul „Paradisului polinezian”, cristalizat în secolul al XVIII-lea, s-a prelungit până în zilele noastre.

În realitate, insularitatea nu s-a mărginit niciodată la insule în sensul propriu al termenului. Şi pământul ascunde forme de alteritate de tip insular, colţuri păstrate cu grijă şi apărate, ascunse în adâncul unor ţinuturi greu accesibile: păduri, munţi, peşteri, deşerturi, mlaştini, ca să nu mai vorbim de spaţiile mai vaste aflate în măruntaiele pământului ori în adâncul oceanelor şi care reprezintă, în sânul lumii, hotare ce despart, uneori chiar lângă noi, entităţi diferite.

Supravieţuirea insulei ca lume diferită în zilele noastre a îmbrăcat două aspecte: pe de o parte proiecţia în spaţiu, în funcţie de modificarea frontierei mobile. Insule ale spaţiului, ivite din haosul cosmic, planetele se înscriu în tipologia fundamentală a insulei, creaţie independentă, loc de şedere pentru Celălalt, poartă deschisă către Absolut.

Pe de altă parte, în pofida unei explorări terestre aparent epuizate, cam peste tot au dăinuit ori au fost ridicate bastioane ale alterităţii, conform nevoilor cauzei. Fără a fi cu totul date uitării, insulele Oceanului oferă soluţii de izolare tot mai puţin eficiente; spaţiul acvatic – cu excepţia marilor adâncimi – a devenit mai degrabă o punte de legătură decât un obstacol. Alteritatea radicală se păstrează mult mai bine în unele locuri amenajate şi apărate de bariere de netrecut, în inima zonelor continentale. Minunata lume a peşterilor, imaginată în anul 1896 de J.H. Rosny Aîné, *Lumea uitată* a lui Arthur Conan Doyle, publicată în anul 1912, care rămâne scrierea clasică a genului, ţinuturile sălbaticilor din zilele noastre ori ale celor din urmă dinozauri, dar şi civilizaţia evoluată căutată de colonelul Fawcett în Amazonia, precum şi bazele, mai cu seamă subterane, ale extratereştrilor reprezintă câteva puncte dintr-un arhipelag al alterităţii integrat în lumea noastră.

Fascinaţia insulei şi semnificaţiile insularităţii, ca manifestări ale alterităţii radicale, îşi păstrează pe deplin actualitatea. Avem de-a face cu o aplecare a spiritului care ţine de fondul esenţial al imaginarului.

Sunt peste tot!

Suntem încă departe de a fi epuizat toate posibilităţile. Cea care ne frământă cel mai mult este că Ei se află printre noi, în cetate. Ca înfăţişare, nu sunt nicidecum deosebiţi, ba chiar seamănă cu noi, aşa că sunt şi mai primejdioşi, iar comunitatea este ameninţată din interior.

Este vorba fie de un Altul care a luat chipul nostru (un străin ori un nepământean), fie de un membru al comunităţii căruia i se atribuie un suflet diferit şi chiar o înfăţişare ce urmează să se schimbe, să devină diferită. În ultimul caz, alteritatea normală este împinsă spre forme radicale de alteritate, pe care

comunitatea nu le mai poate îngădui. Aşa s-a întâmplat, de pildă, cu evreii în Germania nazistă sau cu duşmanul de clasă în lumea comunistă.

Apoi, dacă dorim cu orice preț să întâlnim ființe diferite, nimic nu ne împiedică să trecem peste determinările spațiale, lucru de altfel inevitabil în cazul celor nevoiți să parcurgă distanțe de mii de ani-lumină. Se poate astfel presupune existența unor lumi paralele, integrate în lumea noastră ori aflate într-o altă dimensiune, ceea ce înseamnă abolirea spațiului clasic, soluție radicală, de natură să rezolve toate dificultățile.

Extrem de complicată în aparență, teoria cu privire la Omul diferit se dovedeşte până la urmă cât se poate de simplă, acesta putând apărea oriunde, cu condiția ca prezența să-i fie solicitată. Dacă-l dorim, dacă-l chemăm, nici spațiul, nici căile de acces nu vor fi o problemă şi totul se va petrece întocmai după regulile imaginarului.

Principiul de „eluzivitate”

Din nefericire, este greu de contactat. Dacă înlăturăm oamenii obişnuiți cărora li se atribuie uneori trăsăturile Omului diferit, acesta se dovedeşte a fi extrem de discret. Ai nevoie de o stare de grație ori de un dram de noroc pentru a te bucura de tovărăşia lui, aventura fiind rezervată celor inițiați ori pur şi simplu norocoşi. L-am putea parafraza pe La Rochefoucauld, afirmând că Omul diferit este asemenea spiritelor: toată lumea vorbeşte despre el, dar nu mulți sunt cei care l-au văzut.

Nimeni n-a văzut şi, probabil, nu va zări niciodată vreun duh, vreun spiriduş, vreun om al zăpezilor ori vreun extraterestru plimbându-se pe stradă. Niciunul dintre aceştia nu pare prea dornic de a-şi trimite reprezentanții la conferințele planetare ori interplanetare şi nici de a da vreun interviu în direct.

Nici nu ne apropiem bine de ei că se fac nevăzuți. Cei mai mulți dintre muritori află despre existența lor din mărturiile altora.

Eluzivitatea este termenul propus pentru definirea nesfârşitului joc de-a v-ați ascunselea. Bertrand Méheust l-a folosit în anul 1978 pentru a descrie fenomenul farfuriilor zburătoare. Jean-Bruno Renard îl preia, într-o accepțiune lărgită; după părerea lui, „ostentația şi dispariția” caracterizează „toate fenomenele misterioase, de la creaturile pământene necunoscute până la extratereştri, de la fantome până la manifestările parapsihologice”.

Ne aflăm pe tărâmul credințelor. Nimeni nu va putea dovedi vreodată că Omul diferit este o ființă în carne şi oase. După cum nimeni nu va putea dovedi că nu există.

De ce?

Căutarea Omului diferit este una dintre aventurile cele mai fascinante pentru mintea omenească. Deşi nu-l putem zări, ne obsedează; de fapt, nu ne-a părăsit nicio clipă de la începutul Istoriei. Ține de miezul tare al imaginarului. Conviețuim în simbioză. De ce oare? Iată o întrebare ce cuprinde mai multe elemente.

Să fie un joc ori o participare „reală”, prin mijlocirea a ceea ce poartă îndeobşte numele de „trăiri mitice”? Un vis ori o ipoteză ştiinţifică? Un artificiu literar sau o perspectivă filozofico-religioasă? O psihoză ori o constatare de bun-simţ? Celebra replică hamletiană lasă deschise toate posibilităţi le: „Sunt mai multe lucruri în cer şi pe pământ, Horatio, decât în filosofia ta.”

În orice caz, nimic nu este gratuit şi nici nevinovat, nici măcar jocul sau visul. Avem, aşadar, tot dreptul să pornim în căutarea unui principiu unificator.

Prin Omul diferit este pusă la îndoială însăşi condiţia umană „normală”, al cărei spaţiu biologic, intelectual, moral şi social este extrem de limitat. Suntem cu toţii programaţi încă din clipa naşterii. Parcursul fiind cunoscut dinainte, nu ne putem îndepărta de reguli decât prin mijlocirea Omului diferit.

Acesta exprimă deopotrivă visul întoarcerii la origini şi setea de perfecţionare. Aflat undeva între natura neîmblânzită şi cerul zeilor, omul este ispitit deopotrivă de cele două moduri de existenţă.

Se simte atras de universul primitiv: bogat şi exuberant, lipsit de constrângeri, cu graniţe schimbătoare şi adesea monstruoase. Este lumea dinainte de bine şi de rău, o lume ce nu cunoaşte tabuurile sociale, ci doar legile firii. Sexul şi sângele nu sunt îngrădite în niciun fel. Incestul şi antropofagia nu mai apar ca nişte crime, deoarece nu există crimă. Faptul că se întâlnesc la tot pasul este dovada unor pulsiuni ascunse, acoperite de pojghiţa civilizaţiilor, nemărturisite şi înfrânate, dar puse pe seama unor societăţi diferite, unde se pot desfăşura în voie. Ajungi astfel incestuos şi canibal prin procură.

Împărăţia simţurilor se află faţă în faţă cu aceea a spiritului. Natura este înăbuşită şi toate legăturile cu ea sunt rupte. Omul încearcă să se elibereze de materie şi să-şi depăşească condiţia prin puterea minţii şi a sufletului. Este calea cuce ritorilor, a înţelepţilor, a sfinţilor. Stăpânirea lumii, cunoaşterea Absolutului ori înălţarea spirituală până la identificarea cu Dumnezeu – iată scopurile înalte căutate cu ajutorul unor modele pe care numai Celălalt este în stare să le ofere.

Uneori, cele două tendinţe contradictorii se întâlnesc. Zeul şi fiara se aseamănă prin faptul că resping mediocritatea umană şi prin sensul profund al libertăţii fără margini.

Dacă Omul diferit nu este, într-o anumită măsură, decât omul real prin procură, trebuie să constatăm că, odată venită pe lume, creatura începe să-şi trăiască propria viaţă, reeditând cunoscuta istorie a lui Frankenstein. Deşi este o reflectare a conştiinţei noastre, devine totodată o entitate independentă.

Astfel, Omul diferit începe să se răspândească prin lume, iar noi îl căutăm cu disperare, pentru a găsi elementele necesare unei comparaţii. Dacă nu ajungem la el, riscăm să rămânem mereu singuri, fără a înţelege nimic esenţial în ceea ce priveşte fiinţa noastră, destinul şi locul nostru în Univers. Trebuie să înlăturăm cu orice preţ zidurile între care se află întemniţată omenirea. Numai că în prezenţa unei alte lumi, ce nu poate fi pătrunsă şi nici stăpânită, omul se arată deopotrivă curios şi cuprins de frică, fiind încercat de sentimente amestecate de dorinţă şi nelinişte. Insula canibalilor şi farfuria zburătoare a extratereştrilor ne atrag într-o aventură al cărei sfârşit nu este cunoscut dinainte.

Omul diferit întruchipează tainele unui univers inepuizabil, plin de făgăduinţe şi

de primejdii. Mereu, ca o obsesie, cântul sirenei cu mesaj echivoc: cunoaştere, armonie, dragoste, viață veşnică sau moarte, dispariție în neant…

Aspirația *religioasă* este lesne de identificat. Celălalt poate deveni călăuză spirituală ori mântuitor. Este cazul insulelor paradiziace locuite de drepți ori, mai încoace, de extratereştri care vestesc sfârşitul lumii şi un soi de judecată de apoi.

Dincolo de calitățile arhetipale, Omul diferit se remarcă printr-un şir întreg de însuşiri secundare şi schimbătoare. Adaptabil prin excelență, este o făptură cameleonică, a cărei înfățişare se schimbă după împrejurări. Ajunge să te uiți la chipul lui – mereu altul – ca să înțelegi ceea ce se petrece la noi. Fiecare cultură, fiecare epocă, fiecare generație, fiecare ideologie se exprimă prin propria producție de Oameni diferiți. Pentru istoric, este un indicator esențial. Istoria Celorlalți, decodificată, descifrată, redevine istoria noastră.

Omul diferit oglindeşte deopotrivă permanențele spiritului omenesc şi avatarurile sale de-a lungul Istoriei. Vorbeşte-mi despre Omul tău diferit şi-am să-ți spun cine eşti.

II. Monştri şi sălbatici

O insulă mare, numită Oikumena

În primele faze de evoluţie, Omul diferit s-a încadrat într-o schemă geografică originară din Orientul Apropiat, preluată şi perfecţionată de greci. Lumea locuită, oikumena, avea la început forma unui cerc ori a unui dreptunghi. O insulă mare, înconjurată de fluviul Ocean, al cărui mal exterior dădea spre un spaţiu nedefinit sau, în orice caz, necunoscut. Ţinuturile de la capătul lumii – aflate de-a lungul malului interior ori pe insule – ofereau spectacolul celor mai felurite minuni şi ciudăţenii, evocate de Homer, Hesiod şi alţi poeţi din perioada arhaică.

Decor luxuriant, având printre elementele de bază pajiştea verde şi înflorită, simbol al vieţii, naşterii şi morţii. Locuri ce adăposteau zei şi zeiţe, precum vestita insulă a lui Calypso, dar şi făpturi monstruoase, ca gorgonele, grifonii, ciclopii ori sirenele. Tot aici se aflau popoarele fericite, pentru care Istoria se oprise la Vârsta de aur şi care nu cunoşteau, aşadar, grijile şi necazurile de zi cu zi. Acestui spaţiu situat în afara Istoriei îi aparţineau, printre alţii, etiopienii, despre care Homer spune că duceau o viaţă fericită şi şedeau la ospeţe alături de zei.

Aşa se prezenta amalgamul originar, atunci când cele trei componente ale universului – natura, omul şi zeii – nu erau încă despărţite.

Mai târziu, începând cu secolul al VI-lea d.Cr., cărturarii şi-au asumat răspunderea asupra lumii şi au schimbat unele detalii, însă edificiul s-a sprijinit în continuare pe vechile temelii. Fluviul Ocean a devenit un ocean adevărat, cu mările alăturate. Pe insula cea mare s-au ivit trei continente: Europa, Asia şi Africa. Nu s-a schimbat nimic esenţial. Raporturile dintre centru (Grecia) şi periferie (marginile Oceanului) au fost în continuare supuse aceloraşi criterii şi aceloraşi valori.

Metoda ştiinţifică, inventată de greci, nu se opune nicidecum mitologiei sau ideologiei, care nu este altceva decât o mitologie travestită. Departe de a anula miturile, ştiinţa le analizează, le transfigurează şi în cele din urmă le asimilează, în noua lor formă.

Frigul şi căldura

Grecilor le plăcea simetria şi credeau în virtuţile geometriei şi logicii. Omul normal trebuia să locuiască în centrul lumii (Grecia, Mediterana). Pe măsura îndepărtării de această regiune, alteritatea era din ce în ce mai evidentă. Natura, clima, fiinţele, societăţile erau toate implicate în jocul de terminat de geografia puternic ideologizată.

O teorie asupra climei, deosebit de riguroasă, exacerba diferenţele şi situa normalitatea într-un teritoriu limitat. Este teoria celor „cinci zone”, atribuită filosofului Parmenide (sec. al V-lea î.Cr.). Pe globul pământesc, de la un pol la celălalt, se înşirau o zonă rece, o alta temperată, apoi o zonă toridă de-o parte şi de alta a Ecuatorului, şi din nou o zonă temperată şi una rece.

Până acum, nimic deosebit: dispunerea seamănă în chip izbitor cu datele climatice reale. Cu excepția faptului că, în interpretarea anticilor, când era frig sau cald, era fără măsură. Zona temperată, practic singura în care se putea trăi, corespundea în mare teritoriului greco-roman. Ceva mai sus, spre nord, ceva mai jos, spre sud, dezastrul climatic era deplin. Către granițele Imperiului Roman, lucrurile începeau să se înrăutățească. Exilat la Tomis, pe țărmul Mării Negre, la granița de nord a Imperiului, Ovidiu părea să-şi fi schimbat condiția de poet cu cea de explorator al ținuturilor arctice. Iarna mânca bucăți de vin înghețat şi constata că zăpada nu mai ajungea să se topească de la o iarnă la alta.

Mai departe, în țara sciților, la nord de Marea Neagră, condițiile climatice erau încă şi mai cumplite, ceea ce explica sălbăticia locuitorilor. Pe urmă venea frigul absolut, într-un ținut în care, după spusele lui Diodor din Sicilia, „degetele de la mâini şi de la picioare ale locuitorilor se desprind când sunt frecate de haine… Până şi focul îşi pierde puterea, iar statuile de bronz se despică sub şfichiui gerului". Aceste lucruri îngrozitoare se petreceau la o latitudine mai joasă decât cea pe care se află Moscova ori Sankt-Petersburg.

Acelaşi gen de degradare, dar în sens invers, se petrecea spre sud. „La granița dintre Egipt şi ținutul troglodiților" – spune tot Diodor – „căldura este atât de mare, încât la ceasurile amiezii locuitorii nu se pot deosebi unul de altul, într-atât se îngroaşă aerul." În vecinătatea Ecuatorului nu se putea trăi.

Geometria mergea mână-n mână cu ideologia, ambele tinzând să facă din lumea greco-romană teritoriul exclusiv al normalității geografice şi umane, despărțit, pe trepte de alteritate din ce în ce mai accentuată, de ținuturile înghețate de la Pol şi de cele fierbinți de la Ecuator.

Călătorie în jurul Pământului (I): Marele Nord

Ne propunem o scurtă trecere în revistă a periferiei lumii antice, însoțiți de călăuze competente: Herodot şi Diodor din Sicilia, autori ai marilor istorii universale, Ctesias (sec. al V-lea-al IV-lea î.Cr.) şi Megastene (sec. al III-lea î.Cr.), specialişti în istoria Indiei, țară a alterității prin excelență, Pliniu cel Bătrân (23-79), naturalist şi enciclopedist, şi epigonul său Solin (sec. al III-lea), care a adunat elementele esențiale legate de subiectul ce ne interesează.

Să începem cu Marele Nord. Pentru greci, spațiul scit, şi mai cu seamă Sciția profundă şi prelungirile sale, concentra principalele figuri ale alterității, atât în bine; cât şi în rău.

Sălbăticie şi cruzime: aici „totul este de o mare cruzime, începând cu omul însuşi"; „pustiuri întinse", în care „se întâlnesc fiare fără număr", despart ținuturile locuite de triburi antropofage (Pliniu).

Esedonii obişnuiesc „să cânte la înmormântarea rudelor, să-i cheme pe cei apropiați, să sfâşie morții cu dinții şi să facă mâncare din acele bucăți, amestecându-le cu carne de animale… Iar tigvele le împodobesc cu aur şi le folosesc drept vase pentru băut" (Solin).

"Obiceiurile popoarelor din inima Sciției au ceva sălbatic: locuiesc în peşteri, beau din tigve … beau sângele morților, sugându-le rănile."

Înțelepciune şi bucurie a vieții: hiperboreenii, „popor preafericit”, locuiesc în ținuturile polare, care nu par a fi supuse teoriei privitoare la climă. „Aici domneşte temperatura cea mai blândă, iar aerul este întotdeauna curat… Locuințele lor se află în păduri, iar aceste păduri sunt sfinte. Hrana de zi cu zi şi-o iau din copaci. Nu cunosc nici dezbinarea, nici suferința şi sunt buni şi blajini din fire” (Solin).

Arimfeenii, trăitori spre granițele asiatice ale Sciției, le seamănă destul de bine: „locuiesc în păduri, se hrănesc cu fructe şi nu fac rău nimănui. Sunt socotiți sfinți” (Solin).

În ceea ce priveşte înțelepciunea, cazul satarhilor este exemplar: aceştia, „oprind folosirea aurului şi argintului, au scăpat pe vecie de lăcomia publică” (Solin).

Şi, în sfârşit, *ciudățenii biologice şi manifestări supranaturale*. Arimaspii au un singur ochi în mijlocul frunții şi se bat cu grifonii – monştri înaripați – ca să pună stăpânire pe aurul şi pietrele prețioase din ținut. În preajma mării trăiesc albinii, care au părul alb din naştere. „Au ochii cu pupile verzi şi văd mai bine noaptea decât ziua” (Solin). Neurii se înrudesc cu vârcolacii: „la o vreme anume, se preschimbă în lupi, apoi se întorc la înfățişarea dintâi”.

La celălalt capăt al Europei, insulele britanice, prelungite cu arhipelaguri mai îndepărtate, sunt un soi de replică la spațiul scit, în ciuda deosebirilor reale ale configurației geografice. Este tot Marele Nord, plin de ciudățenii şi de contraste. Acelaşi ținut uriaş, străbătut de fluvii maiestuoase. Aşa cum am mai constatat, canibalismul şi incestul sunt foarte răspândite.

Pe una dintre insule, „învingătorii îşi ung obrazul cu sângele duşmanilor, dar mai întâi beau din el. Nu deosebesc binele de rău.” Alții spun că „ghicesc viitorul”. Utopia este şi ea prezentă. Să amintim, de pildă, o formulă inedită de organizare politică: „Regele nu are nimic al lui. Totul aparține poporului; există legi temeinice, care îl împiedică să iasă din limitele egalității, iar pentru ca zgârcenia să nu-l întoarcă de pe calea cea dreaptă, este supus dreptății prin sărăcie, de vreme ce nu are nimic… Nu are nicio femeie numai a lui; alege, pentru o vreme, una care i se pare potrivită” (soluție pentru evitarea monarhiei ereditare şi a pornirilor tiranice).

În sfârşit, nordul extrem – insula Thule – prezintă mutații atât climatice, cât şi morale. Este un ținut „bogat în fructe, care se coc aproape în tot timpul anului”. Locuitorii se hrănesc cu lapte şi cu vegetale; „femeile sunt la dispoziția tuturor şi nu există căsătorie” (Solin).

Călătorie în jurul Pământului (II): ținuturile însorite

Nordul producea mai cu seamă ciudățenii morale, pe o scară mergând de la bestialitate la inocență ori chiar la sfințenie. Sudul oferea mai întâi de toate o bogată colecție de monştri: regiunile meridionale, scăldate în soare, principiu suprem al vieții, excelau în privința curiozităților de ordin biologic.

Locuitorii din inima Africii „sunt cumpliți la vedere: unii dintre ei sunt lipsiți de ochi, iar chipul le este turtit şi strâmb; alții au gura atât de mică, încât nu se pot hrăni decât cu ajutorul unui pai de ovăz; unii nu au limbă şi vorbesc prin gesturi şi

semne” (Solin).

Şirul monştrilor africani continuă cu sălbatici păroşi, satiri, capcâni, blemi, himantopozi care se târăsc în loc să meargă, pentru că au picioarele moi.

Dacă accentul este pus pe urâțenia fizică, aceasta este însoțită de anomalii sociale şi morale: într-un domeniu în care nordul permitea alegerea între Bine şi Rău, ținuturile prea calde prezintă imaginea unei vieți sociale extrem de alterate.

Astfel, troglodiții trăiesc în peşteri, se hrănesc cu şerpi şi „neştiind nicio limbă, mai curând şuieră decât vorbesc” (Solin). Ihtiofagii „stau tot timpul goi, împart femeile şi tur mele, precum şi copiii; nu simt nimic altceva în afară de plăcere şi durere; nu ştiu ce este cinstea şi frumusețea; locuințele lor se află în vecinătatea mării, între stânci pline de peşteri, prăpăstii şi trecători, legate prin cărări şerpuite”. Nu au arme şi se hrănesc numai cu peşte (Diodor din Sicilia).

Alte ființe omeneşti, şi mai ciudate, nu ştiu nimic şi nici nu vor să afle şi vorbesc numai prin semne. Gamfazanții se feresc de tovărăşia altor oameni. La atlanți, „nimeni nu poartă vreun nume”; aceşti oameni urăsc soarele (Solin) şi au dreptate, deoarece căldura prea mare distruge personalitatea şi legăturile dintre oameni.

În sfârşit, o altă trăsătură africană era longevitatea. Potrivit lui Herodot, etiopienii trăiau o sută douăzeci de ani, dar macrobienii băteau toate recordurile, căci, după unii autori, ajungeau la o mie de ani.

Călătorie în jurul Pământului (III): periplul indian

În termeni de alteritate, India era neîntrecută. Din punct de vedere geografic, era situată în punctul de întâlnire a două extreme care se întăreau reciproc: zona tropicală şi hotarele Orientului, adică, prin excelență, capătul lumii. Civilizația incontestabilă şi rafinată se întrepătrundea cu manifestările de viață primitivă. Însuşi numele – India – însemna de altfel nu numai India propriu-zisă, ci întreaga Asie a musonilor, ținut imens care, la sud ca şi la est, se deschidea larg spre necunoscut.

Cu privire la clima şi la condițiile naturale din spațiul indian, circulau tot soiul de zvonuri. Curtius Rufus credea că anotimpurile se succedă în ordine inversă: când era cald în Mediterana, în India ningea. Potrivit lui Ctesias, aici nu ploua niciodată, dar vânturile suflau în schimb foarte tare […] Natura se caracteriza prin abundență şi gigantism. Copacii erau atât de înalți, încât nicio săgeată nu ajungea în vârf (Vergilius). „Cele mai mari animale se află în India” (Pliniu). Câinii erau mari şi puternici şi se luptau cu leii; oile şi carele erau mai mari decât măgarii (Ctesias), iar furnicile „mari cât nişte câini uriaşi” (Pomponius Mela). Nu lipseau nici animalele monstruoase, în primul rând mantihora „cu chip de om, de mărimea unui leu şi cu pielea stacojie” (Ctesias).

Era un ținut al contrastelor. Unii indieni erau înalți de cinci coți şi două palme (aproape trei metri), ceea ce le îngăduia să urce pe elefanți la fel de lesne ca un om obişnuit pe cal. În inima țării trăiau în schimb pigmeii, oameni cu pielea neagră şi foarte scunzi: „cei mai înalți au doar doi coți, dar cei mai mulți nu trec de un cot şi jumătate” (Ctesias).

Unii trăiau peste o sută de ani şi ajungeau chiar la două sute, fiind pe deasupra perfect sănătoşi. „Nu au nici dureri de cap, nici boli de ochi şi nici măcar dureri de dinți. Nu au niciodată bube la gură şi niciun fel de altă boală” (Ctesias). Alții, în schimb, trăiau nespus de puțin: unele femei zămisleau la cinci ani şi nu viețuiau mai mult de opt.

Elementele de civilizație prezentau contraste asemănătoare. Ținutul avea oraşe numeroase şi bogate, iar regii trăiau într-un lux extraordinar, alături de o populație primitivă, aflată aproape în stadiul de animalitate.

Printre reprezentanții acesteia din urmă se numărau şi pigmeii. Aveau părul până la genunchi şi chiar mai lung. „Nu folosesc veşminte, ci se acoperă cu părul şi barba… Atunci când au tot trupul acoperit cu păr, îşi pun o cingătoare şi, prin urmare, n-au nevoie de veşminte.” „Mădularul lung şi gros le ajunge până la glezne.” „Sunt arcaşi iscusiți… Vânează iepuri şi vulpi. La vânătoare folosesc, în loc de câini, corbi, ulii, ciori şi vulturi” (Ctesias). Se vorbea uneori de vechea lor luptă cu cocorii. Potrivit lui Aristotel, pigmeii trăiau în peşteri; Pliniu spune însă că „îşi făceau bordeie din lut, pene şi coji de ouă”.

Capcânii (cinocefalii), locuitori în munți, erau încă şi mai aproape de natura sălbatică. „Aceşti oameni au cap de câine şi poartă veşminte făcute din piei de fiară sălbatică. Nu vorbesc, ci latră precum câinii… Înțeleg limba indiană, dar nu pot răspunde decât prin lătrături ori prin semne… Se hrănesc cu carne crudă… Poporul acesta poate ajunge la o sută douăzeci de mii de oameni… Trăiesc din vânătoare şi nu cunosc nicio meserie… Cresc turme de oi, capre şi măgărițe; laptele îl beau.” Capcânii (cinocefalii) le vindeau indienilor chihlimbar şi purpură, pe care o scoteau din plante, primind în schimb făină, țesături şi arme. „Foarte pricepuți la trasul cu arcul şi la aruncatul suliței”, se adăposteau în peşteri şi se îmbrăcau în piei argăsite. Aveau „o coadă deasupra şezutului, ca la câini; dar mai lungă şi mai păroasă”. De altfel, se şi împreunau asemenea câinilor, orice altă poziție fiind socotită nepotrivită. Trăiau mult, până la două sute de ani: „Dintre toți oamenii, aceştia trăiesc cel mai mult” (Ctesias).

La toate acestea se adaugă şirul obişnuit de anomalii biologice: oameni fără gură; oameni fără anus; copii care se nasc cu dinți şi cu părul alb; oameni „cu urechi atât de lungi, încât se ating una pe alta şi le acoperă spatele şi brațele până la coate”; oameni „care nu mănâncă, ci trăiesc doar cu mirosul fructelor”; sciapozi; blemi…

Dincolo de bogăție şi de lux, pomenite adesea, India era cunoscută prin simplitatea, înțelepciunea şi dreptatea locuitorilor. „Indienii sunt foarte drepți” (Ctesias); „foarte drepte” sunt şi populațiile marginale, ca pigmeii şi cinocefalii. Admirația se îndrepta mai cu seamă spre Înțelepți, care impresionau prin faptul că nu le păsa de bogățiile din lume şi prin forța spirituală şi morală. „Sunt învățați să îndure suferința… Unii sunt tot timpul goi, întărindu-şi trupul când la gerul Caucazului, când la flăcări, fără să se plângă. Disprețul față de durere le aduce un mare respect, precum şi numele de înțelepți” (Valerius Maximus). Concepția pitagoriciană a nemuririi sufletului găsea la rându-i un teren fertil în spațiul indian.

Depăşirea condiției umane prin concentrarea puterilor minții, până la punctul în care materia şi funcțiile biologice ajungeau dependente de voință, pare a fi

mesajul fundamental transmis de indieni, calea indiană ducând la statutul de Om diferit, puternic spiritualizat şi oarecum dematerializat.

Creştinismul avea să recunoască în acest model unele din adevărurile sale majore: prevalența sufletului şi a nemuririi acestuia, dispreţul față de moarte, recunoaşterea unui zeu suprem. Referirile Sfântului Ieronim şi ale Sfântului Augustin la secta gimnosofiştilor sunt semnificative în acest sens. Înțelepții se fereau să procreeze, se hrăneau „cu roadele pomilor de pe malurile Gangelui ori cu mâncăruri obişnuite de orez şi făină”. Regele „le arăta o deosebită venerație şi credea că pacea ținutului său este adusă de rugăciunile lor”. Adorația lui Dumnezeu şi abstinența: exemplul indian întărea principiile creştine şi le oglindea valoarea universală.

Omenirea fragmentată

În civilizația greco-romană, Omul diferit, în cel mai profund sens al termenului, nu reprezenta decât cazul-limită al unei inegalități funciare, al unei structurări puternic ierarhizate a ființelor, comunităților şi categoriilor sociale. Se afla la capătul unei scări, în punctul în care omenescul se învecina cu altă condiție: divină ori animalică. Trecerea era însă treptată, fiind înscrisă atât în spațiu, cât şi în imaginarul social.

Centrul lumii era despărțit de periferie prin mai multe cercuri de alteritate. Astfel, Tracia, situată între Grecia şi Dunăre, reprezenta o zonă intermediară, care unea şi despărțea deopotrivă cetatea grecească riguros structurată şi imensitatea fără margini a spațiului scit. Ținutul asigura trecerea dintre cei doi poli opuşi: cultură şi natură. Era plin de contraste şi de excese, nu atât de puternice şi de grave ca acelea constatate mai departe, spre nord, dar care nu se încadrau totuşi în noțiunea de echilibru, al cărui secret îl dețineau numai grecii.

Tracii nu erau nici canibali, nici incestuoşi, ci doar poligami. Poetul Menandru, citat de Strabo, dă amănunte precise cu privire la dragostea lor nemăsurată pentru femei: „La noi nimeni nu se căsătoreşte cu mai puțin de zece, unsprezece ori douăsprezece femei, ba chiar mai multe. Iar dacă se întâmplă ca vreun bărbat să moară după ce s-a însurat numai cu patru-cinci, ştiți ce spun oamenii? Sărmanul! N-a apucat să se însoare, n-a cunoscut iubirea!” Aveau, de asemenea, o fire schimbătoare, se împotriveau disciplinei şi efortului susținut şi dovedeau lipsă de măsură la băutură ca şi la căsătorie, fiind straşnic de bețivi.

Alteritatea fiind legată de distanță, cele mai îndepărtate triburi trace prezentau particularități şi mai accentuate. Aflați pe malurile Dunării, geții îi apăreau lui Herodot ca fiind cei mai drepți dintre traci şi de o vitejie fără seamăn. Aveau nişte rituri de nemurire deosebite, printre care o spectaculoasă trimitere de mesaje către zeul Zalmoxis: „Mai mulți geți se aşază la rând, fiecare având în mâini trei sulițe, în vreme ce ceilalți îl apucă de mâini şi de picioare pe cel ce urmează să fie trimis la Zalmoxis. Îl leagănă, apoi îl aruncă în sus, în aşa fel încât să cadă în vârful sulițelor.” Dincolo de exces, este vorba aici de proiecția în spațiul getic, ca la indieni, a principiilor pitagoriciene ale nemuririi. Periferia lumii cuprindea un şir de laboratoare în care puteau fi încercate şi perfecționate ideile abstracte şi

construcțiile utopice ale grecilor.

Acelaşi sistem structurat pe paliere se găsea în țara sciților. Potrivit lui Herodot, cei mai apropiați de Dunăre şi de Marea Neagră se ocupau cu agricultura şi trăiau din produsele astfel dobândite: mai departe se aflau plugarii „care seamănă grâu, dar nu ca să-l mănânce, ci ca să-l vândă”. Mai departe erau nomazii, iar la sfârşit de tot neurii (vrăjitori) sau androfagii (canibali).

Geometria spațială se transpunea la scară temporală. Barbarii aflați într-o zonă geografică mai apropiată, precum tracii, aveau trăsături asemănătoare cu ale grecilor din perioada arhaică. Popoarele de la capătul lumii se înscriau într-un timp mult mai îndepărtat, timpul dinaintea Istoriei (domnia lui Cronos, Vârsta de aur).

Spațiul normal prin excelență era cetatea, creație întru totul umană. *Zoon politikon*, sintagma formulată de Aristotel şi folosită adesea în definirea omului, cuprinde, în afară de conceptul derivat de *animal politic*, sensul inițial de animal citadin (de la *polis*=cetate, oraş). Filosoful îşi explica gândirea: „Cel care, prin fire şi nu din întâmplare, nu are cetate este mai mult ori mai puțin decât un om.” Domeniul extracitadin aparținea naturii, fiarei ori divinității.

Cetatea era însă şi ea structurată pe mai multe niveluri, potrivit unei ierarhii biologice şi sociale care corespundea întrucâtva principiilor spațiale ale aşezării popoarelor. Femeia, făptură omenească neîmplinită, alcătuia, jumătatea sălbatică a cetății” (P. Vidal-Naquet); copilul, sclavul, meşteşugarul ocupau la rândul lor poziții subalterne. Normalitatea, invocată ca element de referință, era până la urmă reprezentată de un nucleu extrem de concentrat.

Infirmitățile constituie un caz aparte. Potrivit grecilor, frumusețea fizică (sau cel puțin normalitatea fizică) era strâns legată de frumusețea (sau normalitatea) spirituală, prejudecată care a străbătut multe secole. Înăuntrul cetății, infirmii, cu diformitățile lor, corespundeau popoarelor monstruoase de la marginea lumii, apropiindu-se de limita de jos a condiției umane, iar uneori de cea de sus (precum anumiți eroi „marcați” fizic). Cetatea nu putea în niciun caz îngădui prezența unor asemenea „străini”.

Platon le mulțumea zilnic zeilor pentru faptul că era *bărbat, liber şi atenian*, adică o ființă omenească normală şi întreagă. Condiția umană era astfel drastic limitată, iar omenirea clar împărțită în funcție de raportul cu imaginea ideală. Mai existau însă şi alte tendințe spre ştergerea granițelor şi eliminarea interdicțiilor.

Cultul lui Dionysos, care culmina cu orgia ori „extazul dionisiac”, încerca să adune ceea ce despărțea cetatea: bărbații şi femeile, stăpânii şi sclavii. Ştergerea diferențelor se oglindea mai ales în consumul de carne crudă, care reprezenta un salt uriaş înapoi, spre starea de natură.

Cinismul, expresie filosofică a cultului dionisiac, preconiza anularea tuturor tabuurilor. Incestul, antropofagia, hrana în stare crudă urmau să intre în ordinea firească a unei condiții umane redefinite în chip radical.

În schimb, mişcarea orfică preconiza afirmarea valorilor spirituale, încercând să-l apropie pe om de zei. Adepții săi practicau vegetarianismul, spre deosebire de mâncătorii de carne crudă sau de antropofagi. Tendința a fost dezvoltată şi sistematizată de pitagorism.

Filosofii aceştia non-conformişti semănau în chip straniu cu unii dintre Oamenii diferiţi pe care i-am întâlnit. De fapt, lumea exterioară, cu configuraţiile biologice şi sociale insolite, nu era altceva decât proiecţia unui uriaş evantai de fantasme, oscilând între o definiţie foarte restrictivă a condiţiei umane şi abolirea tuturor normelor. Promiscuitatea şi înţelepciunea, cruzimea şi sfinţenia, fluiditatea universului moral oglindită şi de monstruozităţile fizice nu aparţineau ţinuturilor îndepărtate, ci se aflau în mintea locuitorilor cetăţii. Omul diferit era expresia dramatizată a unei anumite gândiri legate de fiinţa omenească (omenirea fragmentată) şi a unei dorinţe de împlinire (ştergerea diferenţelor şi a interdicţiilor).

Hunii: fiinţe omeneşti sau fiare sălbatice?

Momentul în care periferia a cotropit centrul a însemnat un adevărat coşmar pentru lumea antică. Năvălirea barbari lor a fost resimţită ca o izbucnire a alterităţii în cadrul normalităţii. Popoarele germanice şi slavii veneau cel puţin dintr-un spaţiu mai apropiat. Însă apariţia locuitorilor de la marginea lumii – adevăraţi extratereştri la acea vreme – a semănat groaza şi spaima. Alteritatea lor radicală n-a dispărut în urma acestui contact; dimpotrivă, datele iniţiale au fost exacerbate de frică. Aşa s-a întâmplat mai ales cu hunii, ale căror trăsături reale erau tocmai bune la aşa ceva: veneau de foarte departe (din Asia Centrală), aparţineau altei rase şi duceau o viaţă nomadă, situându-se astfel la antipozii civilizaţiei greco-romane.

Istoricul Ammianus Marcellinus (secolul al IV-lea) le face portretul într-un pasaj devenit celebru al *Istoriei romane*. După ce-i descrie ca fiind „un neam de sălbatici", „de o cruzime dincolo de orice închipuire", se opreşte la câteva amănunte sugestive:

„Îndată după naştere, hunii crestează adânc obrajii băieţilor, ca să nu le crească niciun pic de barbă. Aceştia cresc aşadar şi îmbătrânesc spâni, având chipul slut şi zbârcit ca al eunucilor. Trupul îl au însă îndesat, cu braţe şi picioare vânjoase şi capul mare: au umerii peste măsură de laţi, ceea ce le dă o înfăţişare oarecum nefirească, aproape de fiare cu două picioare şi nu de fiinţe omeneşti ori asemenea acelor chipuri ciudate pe care toanele artei le aşază pe stâlpii podurilor. Obiceiuri aproape animalice însoţesc înfăţişarea respingătoare. Hunii nu fierb, nici nu gătesc în alt fel ceea ce mănâncă, mulţumindu-se cu rădăcini sălbatice ori cu carnea primului animal întâlnit în cale, pe care o frăgezesc o vreme ţinând-o pe cal, între picioare. Nu au niciun acoperiş drept adăpost. [...] Parcă sunt ţintuiţi pe cai, aceştia fiind urâţi, dar puternici şi potriviţi. Hunii îşi folosesc caii la toate treburile, încălecând uneori ca femeile. Sunt călare zi şi noapte, chiar când vând ori cumpără. Nu descalecă nici ca să bea, nici ca să mănânce, nici ca să se culce, ci dorm pe grumazul cailor şi chiar visează în voie. Tot călare vorbesc despre treburile comunităţii. Nu ştiu ce înseamnă autoritatea vreunui rege..." Frumoasă colecţie de însuşiri umane sau subumane!

Cu două sute de ani mai târziu, Iordanes, în a sa *Istorie a goţilor*, găseşte argumente suplimentare pentru a face tabloul şi mai ciudat, şi mai

înspăimântător. Hunii ar fi, spune el, născuți dintr-o împreunare împotriva firii între nişte vrăjitoare alungate de goți din ținuturile Sciției şi anume „duhuri necurate" care, „văzându-le că rătăcesc prin pustie, s-au împreunat cu ele şi au dat astfel naştere acestui neam crud". În ceea ce priveşte înfățişarea, aveau un chip „cumplit de negru": „nu era o față de om, ci, dacă putem spune astfel, o masă informă, cu nişte puncte luminoase în loc de ochi".

Deplasarea unei ființe umane până la urmă normale spre o condiție aproape animalică, apoi într-o zonă apropiată de supranatural reprezintă unul dintre exemplele cele mai edificatoare ale mecanismului alterității.

Omul diferit este primit în sânul Bisericii

Ca să ne întâlnim azi cu Omul diferit, este suficient să mergem la Vézelay, unde putem vedea Oameni diferiți din piatră; e drept că nu sunt vii, dar au cel puțin un aer de perenitate. Pe timpanul bazilicii, popoare adevărate şi popoare fabuloase, sălbatici sau oameni cu urechi uriaşe, cinocefali şi pigmei se îmbulzesc în jurul Dumnezeului unic. Cum oare se poate explica prezența, într-un loc sfânt, a chipurilor din imaginarul păgân?

N-ar trebui să existe nici cea mai mică legătură între interpretarea creştină a fenomenului uman şi structurile imaginate de Antichitatea clasică. În vreme ce aceasta cuprindea un larg evantai de omeniri diferite, ce alcătuiau un sistem ierarhizat, creştinismul venea cu un principiu unificator. Exista o singură omenire, născută din Adam şi Eva şi prin aceasta hărăzită mântuirii. Pe de altă parte, față de raporturile echivoce întreținute, peste granițele despărțitoare, între cele trei niveluri – uman, animal şi divin (oameni-fiare, oameni-zei, zei-fiare) – ideologia creştină stabilea o demarcație categorică.

Logic ar fi fost ca noua doctrină să elimine celelalte omeniri închipuite de antici, înlocuindu-le cu o viziune a alterității mai potrivită cu propriile precepte şi, bineînțeles, mult mai puțin radicală.

Imaginarul însă s-a dovedit a fi, ca de obicei, mai tare decât logica. Arhetipurile s-au menținut. Creştinismul a moştenit şi a acceptat, până la urmă, imaginea lumii cristalizate în cadrul civilizației greco-romane, în care Omul diferit reprezintă doar unul dintre elemente. Cultura medievală este rodul unei fuziuni, al unei sinteze: cunoaşterea antică, adaptată cerințelor teologiei creştine. Efortul intelectual a fost îndreptat spre recodificarea, în termeni creştini, a fondului cultural greco-roman.

Astfel, Omul diferit a fost salvat, deşi nu corespundea nici sensului profund al ideologiei creştine, nici realităților din lume. În schimb, se potrivea cu arhetipul, ceea ce era de-ajuns. Mai rămânea doar să i se găsească o nouă rațiune de existență, pentru a-l pune de acord cu teologia.

Asupra acestui subiect, ca şi a altora, esențialul a fost spus de către Sfântul Augustin (354-430), în *De civitate Dei* (*Despre Cetatea lui Dumnezeu*), lucrare fundamentală şi referință obligatorie pentru ideologia creştină occidentală.

Potrivit primului punct al demonstrației, nu este sigur că omenirile fabuloase există într-adevăr. „Ne putem întreba dacă se cuvine să credem că fapturile

omeneşti monstruoase despre care ne vorbeşte istoria popoarelor se trag din fiii lui Noe sau mai curând din omul unic din care ei înşişi se trag… Nu trebuie neapărat să crezi în tot soiul de oameni despre care se spune că există.”

Punctul al doilea: se prea poate ca o parte dintre oameni să fie diferiți de tipul nostru uman. „Nu ni se pare absurd să credem că în unele ținuturi există popoare într-un fel monstruoase.” Noțiunea este de altfel foarte relativă, deoarece „ceea ce oamenii din această parte a lumii ne spun despre monştri poate fi spus de către monştri despre anumite popoare. Domnul este cel care le-a făcut pe toate. El ştie ceea ce trebuie sau va trebui făcut şi când anume, pentru că El stăpâneşte ştiința frumosului, care se poate înfățişa atât prin ceea ce este asemănător, cât şi prin ceea ce este altfel.”

Punctul al treilea: dacă aceste făpturi există, esența lor umană şi faptul că se trag din Adam nu trebuie judecate pornind de la învelişul de carne, ci în funcție de natura spirituală: „Sigur este că, oriunde s-ar naşte omul, adică o ființă însuflețită, gânditoare şi muritoare, oricât de ciudate ar fi pentru simțurile noastre forma trupului ori culoarea pielii, ori chiar mişcarea, glasul ori funcțiile, părțile sau însuşirile firii, niciun credincios nu se poate îndoi de faptul că se trage din cel dintâi om.”

Concluzia lui Augustin: „De aceea, pentru ca să rămânem într-o notă de prudență, voi spune că: sau ceea ce s-a scris despre aceste popoare este totalmente fals, sau, dacă este adevărat, ei nu sunt oameni, sau, dacă sunt oameni, ei descind din Adam.”

Potrivit lui Augustin, omul se înfățişează drept o ființă *înzestrată cu gândire*, definiția fiind cât se poate de modernă. Dacă există vreo ființă care gândeşte, aceasta este om, dincolo de orice însuşiri ori diferențe, şi aparține unei familii umane unice. *Asemănarea* şi *diferența* îşi găseau astfel locul lor în universalismul creştin, iar diferențele erau acceptate şi dedramatizate. Cu condiția, fireşte, să existe, Oamenii diferiți erau ridicați la acelaşi rang cu fiecare dintre noi.

Cu toate că raționamentul său nu este lipsit de o oarecare ezitare, Sfântul Augustin se pronunțase asupra prezenței Omului diferit. Reticențele au fost însă repede date uitării şi s-a reținut doar aprobarea de principiu.

Un pas hotărâtor a fost făcut de Isidor din Sevilla (cca. 560-636), care a realizat concilierea definitivă dintre Omul diferit şi Biserică. În ampla sa lucrare intitulată *Etimologiile* sau *Originile* – care rezuma în esență toate cunoştințele Antichității –, cărturarul spaniol a alcătuit o listă foarte cuprinzătoare a popoarelor monstruoase, înregistrându-le astfel în starea civilă a Evului Mediu.

Cu toate acestea, întrebările n-au dispărut. În secolul al X-lea, Ratramniu, călugăr din Corbie, a fost nevoit să redacteze o scrisoare lungă de tot pentru a răspunde nelămuririlor unui misionar ce se pregătea să plece în ținuturile din nord, unde se aştepta să dea de făpturi pe jumătate oameni, pe jumătate fiare, mai ales de vestiții cinocefali. Cum trebuia să se poarte cu ei? Puteau fi socotiți ființe omeneşti? Puteau fi mântuiți? Ratramniu preia argumentația lui Augustin: de vreme ce capcânii erau înzestrați cu gândire, aparțineau familiei umane, în pofida înfățişării neobişnuite. Existau mai multe elemente care susțineau condiția lor de ființe înzestrate cu judecată: practicau agricultura şi creşterea animalelor,

construiau locuințe, confecționau veşminte şi respectau anumite legi. În plus, lucru foarte important, aveau grijă să-şi acopere sexul.

Cu câteva secole mai târziu, aşa cum am constatat, Mandeville insistă şi el asupra gândirii şi inteligenței cinocefalilor, referindu-se şi la relativa lor pudoare, precum şi la organizarea politică în jurul unui rege, foarte drept, după legea lui, şi în stare să împartă dreptatea.

Oamenii cu cap de câine ocupau, fără îndoială, un loc aparte printre candidații la o condiție umană deplină. Mai cu seamă că dăruiseră Bisericii un sfânt! Conform tradiției, Sfântul Cristofor, martir din secolul al III-lea, foarte popular în Evul Mediu, ar fi fost cinocefal; pe de altă parte, regele hunilor, Attila, este şi el înfățişat cu cap de câine, punct extrem al transfigurării biologice a acestor năvălitori, atins spre sfârşitul secolului al XIII-lea.

Cei care-şi puneau problema cauzelor, interpretau degradarea fizică a unora dintre fiii lui Adam ca o consecință a căderii, a păcatului originar, explicația prezentând avantajul integrării perfecte a Oamenilor diferiți în discursul teologic. Sunt ființe decăzute, dar care aşteaptă cuvântul Evangheliei. Iată sensul profund al „comuniunii universale”, înfățişate la Vézelay.

După Isidor din Sevilla, specialiştii în problema Omului diferit s-au înmulțit. Raban Maur (cca. 780-856) a abordat subiectul într-un tratat asupra Universului (*De universo*). Tema a fost desăvârşită mai cu seamă în ultimele secole ale Evului Mediu, într-o perioadă ispitită de orizonturi îndepărtate şi marcată tot mai mult de un imaginar de factură laică. Se cuvine să menționăm, în secolul al XII-lea, nume ca Lambert de Saint-Omer, cu al său *Liber floridus*, şi Vincent de Beauvais, renumit pentru lucrările sale enciclopedice, ca *Speculum historiale* şi *Speculum naturale*; apoi, în secolul al XIII-lea, Gossouin din Metz, autor al unei *Imagini a lumii*, şi Thomas de Cantimpré care, în al său tratat *De natura rerum*, a consacrat o secțiune întreagă monştrilor umani. Pentru secolul al XIV-lea, prietenul nostru Jean de Mandeville este de departe cea mai bună sursă. La rândul său, cartografia a contribuit, prin forța imaginii – hărțile fiind ilustrate –, la integrarea Omului diferit în geografie. Cele două capodopere care sunt, în jurul anului 1300, mapamondurile de la Ebstorf (Germania) şi Hereford (Anglia, desenat de Richard of Haldingham pe la 1290) îi acordă un spațiu considerabil, însoțit de numeroase ilustrații.

Teologia tolera formele umane monstruoase, impunând, pe de altă parte, o anume varietate de Oameni diferiți, foarte deosebiți de toți ceilalți: sfinții, oamenii care ajungeau diferiți după parcurgerea unei căi inițiatice – prin imitarea lui Cristos – la capătul căreia se apropiau de lumina dumnezeiască. A fost, de fapt, cea mai originală contribuție a Evului Mediu la tipologia Omului diferit. O cale aparte de transfi gurare a omenirii, de creare a unui alt tip uman, dominat nu de carne, ci de spirit. Mânăstirile – comunitățile de călugări – reprezentau „laboratoarele” noii omeniri.

Omul diferit a izbutit astfel să-şi înmulțească înfățişările şi să-şi întărească pozițiile. Concepția medievală asupra lumii, o lume de semne şi simboluri, oglindind atotputernicia divină, era impregnată de ideea de minune. Pentru omul medieval, neverosimilul nu exista. Şi de ce ar fi existat, la urma-urmei? Pe o

planetă uriaşă, în mare parte necunoscută, se putea întâmpla orice. Omul zilelor noastre, mândru de cunoaşterea legilor naturii, nu este oare ispitit să accepte mesajele neobişnuite ce vin de departe?

S-a produs de asemenea o aculturaţie, concretizată în circulaţia unor omeniri diferite prin spaţii imense. Fondul greco-roman a fost îmbogăţit de aporturi celtice şi germanice, sinteza fiind completată cu o bogată infuzie musulmană şi elemente originare din Asia profundă şi din Extremul-Orient.

Reacţia firească a unei civilizaţii convinse, ca orice civilizaţie, de propria normalitate faţă de ceilalţi, dincolo de universalismul teoretic al teologilor, proiectul de sfinţenie propriu creştinismului, afirmarea în paralel a unui imaginar precreştin şi laic, înmulţirea izvoarelor şi atracţia exercitată de elementele ciudate şi miraculoase, toate acestea s-au împletit într-o remarcabilă frecvenţă şi diversitate a discursului cu privire la alteritate.

Insulele misterioase ale arabilor

În viziunea Islamului, lumea prezenta contraste şi mai puternice decât cele imaginate de Occident între normalitate şi alteritate. Mari călători şi geografi, pionieri în domeniul antropologiei, arabii au elaborat cu mult înainte de Europa creştină o metodologie de cercetare pentru „ştiinţele umane”, de o modernitate impresionantă. Totul este pus la punct încă din secolele al IX-lea şi al X-lea. Curiozitatea savanţi lor arabi trecea însă arareori dincolo de graniţele Islamului, care erau şi cele ale normalităţii. Ceea ce se afla în afară ţinea de o lume ciudată, cu alte legi, unde se putea întâmpla orice.

Oceanul Indian, care nu era departe, a reprezentat elementul geografic real al unui ansamblu mitologic bogat, având drept centru insula. Procedeul înmulţirii lumilor prin intermediul insulelor – fiecare unitate insulară alcătuind o lume de sine stătătoare – a găsit în imaginarul arab o expresie desăvârşită. Specialiştii au elaborat chiar un catalog sistematic al insulelor misterioase.

Apropierea de insulă însemna aproape întotdeauna o primejdie. Printre simbolurile acesteia se număra muntele magnetic, care atrăgea corăbiile şi le sfarâma. Era, de fapt, apropierea de o altă lume, diferită, deci potenţial ostilă, pentru că nu cuprindea nicio certitudine a întoarcerii.

Să răsfoim *Cartea minunilor din India* şi o scriere de mai târziu, terminată în anul 1154, *Geografia* lui Edrisi (sau Al-Idrisi).

Păsări uriaşe, precum vestita pasăre Roc; făpturi jumătate om, jumătate animal, ca peştii cu chip de om pe care i-am întâlnit mai devreme, fără a trece cu vederea variantele vegetale precum copacul wac-wac; oameni sălbatici, cu pielea neagră, goi şi canibali; maimuţe inteligente, dar rele şi crude, care trăiesc pe „Insula Maimuţelor” şi care îi ucid pe naufragiaţi în chinuri groaznice – iată doar câteva figuri din mulţimea celor ce umplu un arhipelag pe cât de uriaş, pe atât de straniu.

Obsesia care domină este sexul. Prin insula femeilor nesăţioase am trecut ceva mai înainte. Pe o altă insulă, regele trăieşte înconjurat de patru mii de femei, având la îndemână un copac cu însuşiri afrodiziace a cărui utilitate este limpede.

Se mai pomeneşte despre o societate exclusiv feminină, unde femeile fecundate de vânt nasc numai fete. Alt caz: două insule apropiate, una locuită de bărbați, alta de femei, cele două sexe întâlnindu-se o dată pe an, vreme de patru zile.

Situațiile sunt diferite, dar față de comunitățile strict feminine se manifesta o preocupare aparte: era o lume pe dos, cu femei libere, uneori dominatoare, în care erotismul şi practicile sexuale sunt departe de obiceiurile noastre, dar nu şi de fantasme.

Promiscuitatea este şi ea prezentă: „Toți sunt goi, atât bărbații, cât şi femeile; nu se acoperă în niciun fel şi nici nu se ascund în clipa împreunării, negăsind nimic lipsit de cuviință în împlinirea acesteia de față cu alții. Uneori bărbații se împreunează cu sora ori cu propria lor fiică şi nimeni nu socoteşte acest lucru ruşinos ori nelalocul lui.” Nu lipseşte nici homosexualitatea masculină: pe o insulă din Marea Chinei, „regele este înconjurat şi slujit, când mănâncă şi când bea, doar de tineri prostituați… În acest ținut, căsătoriile nu se fac cu femei, ci cu bărbați.”

O altă regiune privilegiată din imaginarul islamic, aflată în Asia Centrală, apărată de ținuturi pustii şi muntoase, era țara lui Gog-Magog, adevărată insulă în inima uscatului. Mitul, luat din Biblie, a fost îmbogățit de legenda lui Alexandru cel Mare, care ar fi izolat ținutul cu un stăvilar uriaş, ca să apere lumea de cotropitori. Arabii au făurit, pornind de la aceste date, povestiri şi descrieri dintre cele mai amănunțite.

Iată ce istoriseşte un călător: „Ajungând după douăzeci şi şapte de zile la hotarul başkirilor, am fost nevoiți să străbatem vreme de zece zile un ținut uriaş, întunecat şi care răspândea un miros greu;… după care am călătorit vreme de o lună de zile printr-un pustiu acoperit de ruine şi de rămăşițe de case… Din oraşe ce fuseseră mai demult cucerite şi jefuite de popoarele din țara lui Gog-Magog. După încă şase zile de mers am ajuns la nişte fortărețe ridicate în preajma munților, dincolo de care se afla stăvilarul.”

Locuitorii erau înfățişați ca nişte sălbatici aflați la limita inferioară a evoluției omenirii, ceva mai sus de fiare; uneori aveau o statură uriaşă, dar cel mai adesea erau nişte pitici hidoşi, care nu depăşeau douăzeci şi şapte de degete. „Au fața rotundă şi sunt acoperiți peste tot cu un soi de puf; au urechi mari, rotunde şi clăpăuge, care le ajung până la umeri. Când vorbesc, parcă şuieră. Sunt nişte popoare crude, de rea-credință şi aplecate spre desfrânare.”

Devalorizarea celorlalți, adunați laolaltă în natura sălbatică, se impune prin frecvență. Aflăm de la Edrisi că Scoția este pustie, fără aşezări omeneşti, fără sate şi oraşe; în Anglia domneşte „iarna veşnică”; Norvegia este o „insulă” aproape nelocuită, care adăposteşte doar un neam de sălbatici ce trăiesc în adâncul pădurilor; pe malul Balticii, în Estonia, locuitorii se adăpostesc în timpul iernii în peşteri. Pentru arabi, ca odinioară pentru greci şi romani, aceste ținuturi se aflau la marginea lumii.

Oceanul Indian: între Paradis şi Vârsta de aur

Să ne întoarcem în Vest. În viziunea Evului Mediu european, partea lumii care

concentra cea mai mare doză de alteritate era spaţiul indian. Motivul era vechi, din epoca greco-romană, dar fusese îmbogăţit şi valorizat prin elemente noi. Supralicitarea musulmană a accentuat caracterul straniu al locurilor şi, prin intermediul sistemului insular, a prelungit spre orizontul nedefinit al Oceanului o lume care, pentru antici, rămânea mai curând continentală. Aventura lui Alexandru cel Mare, în care Istoria, transfigurată, se împletea cu fantasticul, a contribuit şi ea la stabilirea imaginii unui Orient fabulos. Romanul lui Alexandru (Alexandria), una dintre scrierile cele mai răspândite în Europa medievală, conferea popoarelor monstruoase – din India şi din ţinuturile învecinate – prestigiul suplimentar al unei istorii adevărate şi al personalităţii mitice a împăratului lumii.

Totul s-a organizat însă în jurul fantasmelor tipice pentru civilizaţia medievală. Pentru imaginarul occidental, Oceanul Indian a devenit un orizont oniric, potrivit frumoasei formulări a lui Jacques le Goff. Era un spaţiu mai întins decât vechea Indie, la rândul ei mai mare decât India reală, cuprins între Africa profundă (Etiopia) şi arhipelagurile din Extremul-Orient asiatic.

I-am întâlnit deja în mai multe rânduri pe locuitorii din această parte a lumii şi, prin urmare, nu mai trebuie să facem nicio prezentare. Chipurile, din ce în ce mai numeroase, nu s-au schimbat fundamental. Au evoluat însă semnificaţiile, cu toate că au rămas grefate pe anumite arhetipuri.

Spaţiul „indian” se înfăţişa ca o lume pe dos. Contrastul dintre Occidentul real şi Orientul imaginar era evident mai ales în două privinţe. Pe de o parte, viaţa socială puternic structurată şi ierarhizată, pe de altă parte, o libertate fără margini, la limita anarhiei; pe de o parte, o penurie endemică, pe de altă parte, belşugul. Pe insulele şi ţărmurile îndepărtate erau proiectate două mituri fundamentale, *Vârsta de aur* şi *Milenarismul*, situate la începutul şi la sfârşitul Istoriei.

Totul era pus aici sub semnul unei naturi bogate, inepuizabile: vegetaţia exuberantă, recoltele uriaşe, animalele nemaivăzute, fiinţele umane de o diversitate uimitoare, aurul, argintul şi pietrele preţioase care se găseau din belşug, dar care erau păzite uneori, din nefericire, de monştri ce puneau stavilă lăcomiei oamenilor.

De asemenea, totul respira libertatea fără margini şi fără interdicţii. Omul se pierdea în sânul naturii, acolo unde răul şi binele nu există, unde se putea mânca orice (*mâncarea* fiind obsesia omului medieval), până şi carnea semenilor, unde nimic nu împiedica practicarea tuturor formelor imaginabile de erotism: amorul în grup, poligamia, incestul… Sub pojghiţa moralei creştine se afla un strat mai adânc, ascuns, însă exacerbat de interdicţii. Totul se petrecea la lumina zilei, datorită alibiului oferit de Omul diferit.

O lume seducătoare, care provoca totuşi şi teamă, din pricina marii concentraţii de alteritate. Ne aflăm în punctul cel mai incandescent al imaginarului.

Biserica a rezistat asaltului acestor fantasme, propunând versiunea proprie a unei „Indii” ce oglindea idealul creştin. Etiopieni şi indieni virtuoşi, societăţi în care domnea dreptatea şi armonia alcătuiau replica la proiectul creştin de sfinţenie şi vesteau Paradisul terestru, situat tocmai la hotarele de răsărit ale spaţiului indian ori ale Asiei, în general.

O traiectorie inițiatică lega cetatea sfântă a Ierusalimului de Paradisul terestru socotit a se afla în punctul cel mai înaintat al Orientului, în partea de sus a hărților medievale în formă de T, care înfățişau lumea locuită printr-un T înscris în jumătatea de jos a unui cerc, jumătatea de sus reprezentând Asia, sfertul de jos din stânga Europa, sfertul de jos din dreapta Africa, iar linia verticală a lui T Mediterana. Mapamondurile erau adaptate cerințelor teologiei, cu Ierusalimul în mijloc şi Paradisul terestru în poziție dominantă. În secolul al XII-lea a apărut țara mitică a Preotului Ioan, sinteză a puterii religioase şi seculare, cetate creştină aflată în inima lumii musulmane, într-un ținut nelămurit, undeva între Asia Centrală şi Etiopia, ca popas între Ierusalim şi Paradis.

Formula paradisului creştin era însă la mare concurență cu soluțiile laice apropiate de Vârsta de aur păgână. Principiile religioase întruchipate în Paradis ori în comunitățile „drepților" erau serios clătinate de cultul naturii, iar morala creştină se dădea la o parte în fața bucuriei vieții. Oceanul Indian, cale către Paradisul terestru, a devenit astfel un laborator din care urmau să se nască paradisurile secularizate ale epocii moderne.

Uriaşa expansiune a Indiei şi mai cu seamă a periferiei sale insulare dă întreaga măsură a intensității şi puterii visului. Mai multe insule – douăsprezece mii şapte sute pomenite de Marco Polo la sfârşitul secolului al XIII-lea –, mai multe lumi. Într-o reprezentare reală a globului, această dilatare progresivă ajunsese să cuprindă, spre sfârşitul Evului Mediu, Pacificul şi chiar continentul american.

Miturile chineze, mitul Chinei

Înainte de a ajunge în Paradis, europenii au sosit în China, datorită călătoriilor reale efectuate în secolul al XIII-lea de misionari şi negustori pe drumurile devenite mai sigure ale Asiei unificate de mongoli. În imaginarul occidental a pătruns un nou şir de minuni, în care au fost regăsite cu mulțumire şi unele figuri clasice ale Omului diferit evocate de popoarele din depărtări.

Comutabilitatea speciilor şi, mai ales, fuziunea dintre om şi animal se înscriu printre credințele locuitorilor din stepele Asiei Centrale. Vechile noastre cunoştințe, cinocefalii (cap cânii), au ieşit întăriți din contactul dintre civilizații. Călugărul franciscan Giovanni Piano Carpini, care a străbătut Asia din 1245 până în 1247 şi a scris o *Istorie a mongolilor*, a remarcat cel puțin două specii de oameni cu cap de câine. Prima populație cuprindea femei care aduceau… Cu femeile obişnuite, în vreme ce bărbații aveau înfățişare şi purtare de câini. O altă specie cuprindea forme oarecum omeneşti, „numai că picioarele se terminau cu copite de bou; capul are aceeaşi formă ca şi al nostru, dar chipul este de câine".

Alt popor ciudat observat de călugăr este cel al parosiților care, „având stomacul mic şi gura de asemenea mică… nu mănâncă carnea, ci o fierb, iar apoi se apleacă deasupra oalei şi se satură cu aburii fierturii". Aceştia semănau cu ganginii, reprezentați pe harta de la Hereford, care se hrăneau doar cu miros de mere.

Spre deosebire de aceste personaje gingaşe, Piano Carpini a întâlnit undeva

în nordul Chinei ”nişte ființe grozav de diforme” şi pe deasupra antropofage: „Atunci când moare capul familiei, se adună toate rudele şi mănâncă trupul mortului.” De la parosiți la canibali, gama alimentației era completă.

La rândul lor, chinezii s-au arătat a fi mari specialişti în problema Omului diferit, dovedind în acest sens o inventivitate care depăşeşte cu mult imaginația nu numai a europenilor, dar chiar şi pe cea a arabilor. *Cartea munților şi a mărilor* (în optsprezece volume, scrise începând din secolul al VI-lea î.Cr.) pare inspirată din principiul potrivit căruia întregul spațiu din jurul Chinei, din nord, sud, est şi vest, ar fi locuit de făpturi neobişnuite. Omul diferit evidențiază mentalitatea izolaționistă a chinezilor, care nu-şi puteau imagina nicio altă ființă asemănătoare lor. Printre figurile cele mai tipice se cuvin pomeniți uriaşii şi piticii, ființele cu brațe ori cu picioare foarte lungi, cele fără măruntaie, oamenii cu capul, mâinile şi picioarele negre ori cei cu o gaură mare şi rotundă în piept. Combinațiile om-animal sunt frecvente. Putem semnala câteva specii de oameni-păsări, care erau pe deasupra ovipari, şi inevitabilii cinocefali, care se împreunează cu femei neasemuit de frumoase, după cum observase Piano Carpini. Copacul wac-wac, cu capete de om, există şi în variantă chinezească. Dorința de longevitate, caracteristică pentru taoism, este ilustrată din belşug de speciile umane ce trăiesc sute sau chiar mii de ani, unele bucurându-se chiar de nemurire.

Se cuvine semnalat faptul că toate aceste figuri, făurite în Antichitate, au străbătut mileniile fără a fi suferit modificări de esență. Le găsim într-o enciclopedie chineză din 1607, reeditată în 1713 în Japonia (titlul japonez: *Wakan sansai zué*). Numeroasele ilustrații amestecă popoarele reale cu cele fabuloase, ultimele fiind răspândite în nu mai puțin de o sută şaptezeci şi şapte de tipuri diferite şi oferind imaginea globală a unei omeniri foarte diversificate.

Să revenim însă la călătorii noştri europeni şi la publicul dornic de a afla cât mai multe despre minunile Asiei. Dincolo de Omul diferit şi de căutarea mistică a Paradisului terestru s-a impus mitul chinez, mai cu seamă în urma largii răspândiri a cărții lui Marco Polo (o sută patruzeci şi trei de exemplare manuscrise, ceea ce însemna în acea vreme un adevărat bestseller). În imaginarul european se ivea o Chină puternică şi de o bogăție nemaipomenită, care până atunci strălucise prin absență. Amplificarea bogățiilor, minunilor şi spațiului geografic este la fel cu cea constatată în arhipelagul indian descris, în afară de Marco Polo, în „bestsellerul” lui Mandeville (două sute cincizeci de exemplare manuscrise). Țărmurile răsăritene ale Asiei înaintau încet, dar sigur, spre țărmurile apusene ale Europei. Doar prin efectul dorinței. Transfigurați în imaginarul european, indienii şi chinezii se pregăteau pentru primirea lui Columb.

Cețurile Atlanticului

Europa, deşi fascinată de Orient, îşi avea propria colecție de ființe diferite. Pe harta din Hereford este înfățişată, în toată splendoarea, în inima Mediteranei, o sirenă. De-a lungul secolelor, marginile continentelor s-au îndepărtat mereu, dar ținuturile de graniță, pur şi simplu împinse mai încolo, erau supuse în continuare regulilor imuabile ale imaginarului. Anglia era locuită, bineînțeles, de englezi, dar

pe lângă ei, potrivit unor zvonuri răspândite în Franța, mai trăia şi un neam ciudat de oameni cu coadă. Adam din Bremen (secolul al XI-lea), istoric şi geograf al Europei nordice, a avut ideea de a muta în acest ținut specii identificate de obicei în alte părți. A adus astfel în insulele baltice canibali cu pielea verzuie, iar în nordul Suediei, de-a valma, amazoane, cinocefali, ciclopi, monopezi şi antropofagi. Europeanul interesat de Omul diferit se putea scuti astfel de o lungă călătorie spre Oceanul Indian. Din nefericire, inițiativa lui Adam din Bremen nu a fost suficientă pentru a strămuta în nord polul oriental al ciudățeniilor.

Exista însă un pol adevărat, replică la Oceanul Indian, care se remarca, dincolo de împrumuturile inevitabile, printr-un fond mitologic original. Artizanii acestuia au fost celții şi mai cu seamă irlandezii, iar ținutul era îndreptat spre nord-vest şi scăldat de apele Oceanului Atlantic.

Sfântul Brendan, călugăr irlandez din secolul al VI-lea, s-a hotărât, pe când era la o vârstă destul de înaintată, să pornească în căutarea Paradisului terestru, situat în această variantă undeva departe, spre vest, dincolo de ocean. S-a îmbarcat, aşadar, împreună cu alți şaptesprezece călugări şi a navigat din insulă în insulă, toate fiind foarte diferite de cele pe care le-am întâlnit în mările Sudului. Pe una dintre ele, singura prezență era un castel nelocuit „înălțat pe o stâncă înconjurată de ape"; masa era însă pusă pentru călători şi mâncărurile aduse de nişte mâini nevăzute, în vase de aur şi argint. Altă insulă adăpostea o mânăstire şi era locuită doar de călugări. O insulă mai mică s-a dovedit a fi înşelătoare: era de fapt spinarea lui Jasconius, balena uriaşă. Pelerinii au fost adânc impresionați de o imagine cumplită: flăcări, stânci înroşite aruncate de diavoli, strigăte ale păcătoşilor: era Insula Iadului. Au ajuns în cele din urmă la Paradis, care era înconjurat de un zid înalt şi neted şi păzit de dragoni ce scuipau flăcări. Călugărilor le-a fost dat să se bucure cel puțin de vederea zonei periferice a minunatului loc, să audă corul îngerilor şi să se minuneze de frumusețea şi armonia din jur (cu câmpul înflorit tradițional).

Într-o altă poveste de călătorie, eroul şi însoțitorii săi coboară pe o insulă unde, într-un castel de această dată locuit, regina şi cele şaptesprezece fiice ale sale le oferă nu numai un minunat ospăț şi perspective erotice care se anunță interesante, ci şi promisiunea vieții veşnice.

Iată deci un univers de insule de o factură diferită de cea a arhipelagului indian. Monstruosul este ascuns de supranatural. Din când în când se ivesc uriaşi, pitici, femei cu coadă de peşte, dar alteritatea este alimentată îndeosebi de o mare doză de mister. Ceea ce impresionează este ciudățenia întâmplărilor şi a obiceiurilor. Insula lacrimilor, insula râsului. Insula călugărilor, insula femeilor. Insula înconjurată de un zid de foc rotitor. Insula cu un fluviu-curcubeu. Insula aşezată în fundul oceanului. Insule presărate cu castele fermecate, locuite ori bântuite, unde călătorii iau parte la ospețe neaşteptate şi primesc chiar viața fără de moarte.

Navigarea între insule se însoțeşte adesea cu tema trecerii în lumea cealaltă. O lume paralelă se intersectează în mii de puncte cu lumea noastră. Ținutul este locuit de zâne şi de morți sau măcar de cei care-şi continuă viața într-un alt univers. Porțile acestei lumi se găsesc pretutindeni, foarte departe ori foarte aproape

de noi: dincolo de ocean, pe insule, sub movile, în adâncul pădurilor, în fundul lacurilor. Trecerea unui râu înseamnă uneori o economie de ani şi ani de navigaţie: lumea de dincolo se întinde pe celălalt mal; uneori ajungi la ea prin fundul unei peşteri. Între cele două lumi există un neîncetat du-te-vino, o permanentă mişcare: călătorii, lupte, iubiri… Paradisul se uneşte cu Vârsta de aur: „Acolo veacurile sunt precum clipele, locuitorii nu îmbătrânesc nici odată, câmpiile sunt acoperite cu flori mereu proaspete, iar în albia râurilor curge hidromel. Timpul trece cu ospeţe şi bătălii; războinicii mănâncă şi beau mâncăruri şi băuturi fermecate şi sunt însoţiţi de femei minunat de frumoase."

Unele fantasme sunt comune celor doi poli ai alterităţii: Vârsta de aur şi Paradisul pierdut, căutarea dragostei, visul de belşug.

Mijloacele şi atmosfera sunt însă altele. Pe de o parte se află împărăţia de foc a soarelui, prea-plinul unei vieţi sub mii de forme, apogeul materiei şi al simţurilor. Pe de altă parte, o lume neguroasă, purificată, hieratică, aproape imaterială. În cea din urmă, nu omul este cel care se schimbă neapărat, ci regulile după care funcţionează Universul şi existenţa.

Zâne şi pitici: întâlniri de gradul trei în pădurea medievală

Imaginarul medieval s-a hrănit cu două elemente esenţiale: marea, pe care am parcurs-o deja, şi pădurea, ultima înlocuind cetatea din Antichitate, ca laborator privilegiat al fantasmelor.

Grecii, care au inventat ori au desăvârşit figurile esenţiale din imaginarul clasic, au avut ca principal punct de referinţă normalitatea urbană. Totul gravita în jurul Atenei, iar mai târziu în jurul Romei. S-a conturat o graniţă clară între natură şi cultură, cetatea asigurându-şi un spaţiu de protecţie şi strămutând spre margini formele insolite de viaţă şi societate.

Istoria Evului Mediu european evoluează pe o scenă diferită. La început a avut loc un reflux al structurilor urbane. Axul Istoriei s-a mutat spre nord. Celţii, germanii şi slavii veneau dintr-un orizont mental care nu cunoscuse efortul de raţionalitate tipic pentru cetatea grecească. În această „lume nouă", cu predominanţă rurală, modelul urban îşi pierduse importanţa. Continentul era acoperit, de la un capăt la altul, de o pădure uriaşă; satele, castelele şi mânăstirile se aflau în luminişuri, iar omul trăia în mijlocul unei naturi neîmblânzite.

Hotarele lumii şi popoarele fabuloase din ţinuturile de margine, foarte prezente în discursul medieval, nu făceau decât să ducă mai departe o moştenire livrescă. La crearea unei lumi paralele, mai originală şi mai conformă cu realităţile şi spiritul vremii, a participat spaţiul apropiat, ocupat de o natură sălbatică şi magică. În viaţa de zi cu zi a apărut fiinţa diferită, îndepărtată sau marginalizată de civilizaţia clasică. Personaje diforme, sălbatici, satiri şi nimfe rătăceau şi pe drumurile Greciei şi ale Imperiului Roman. Prezenţa lor pare însă mai discretă în raport cu formidabila densitate a lumii diferite integrate în lumea noastră, atât de tipică pentru Evul Mediu.

Pădurea devine astfel o răscruce a fantasmelor, spaimelor, dorinţelor,

pulsiunilor erotice, pe care țărmurile îndepărtate ale Oceanului Indian nu le puteau potoli.

În pădurea apropiată şi tainică se evidențiază două populații bine individualizate, care oglindesc o viziune aparte asupra alterității: zânele şi piticii.

Primele se găsesc pretutindeni în pădure şi în anexele acesteia, precum peşterile, lacurile şi râurile. Femei înzestrate cu puteri supranaturale sau ființe venite de pe alte tărâmuri, cu trupul uşor şi fluid, care aduce cu trupul omenesc, zânele sunt trimise ale unei lumi aflate într-o altă dimensiune. Rolul lor este de a asigura contactul şi trecerea. Se folosesc de farmecul feminin pentru a-i atrage pe muritori în lumea lor ori se instalează în lumea noastră. Se pot identifica două tipologii de contact, simbolizate de zânele Melusina şi Morgana. În primul caz, „o ființă supranaturală se îndrăgosteşte de o ființă omenească, o urmează în lumea muritorilor şi se căsătoreşte cu ea, impunându-i respectarea unei interdicții. După încălcarea pactului, trece în lumea cealaltă, lăsând nişte urmaşi”; zânele sunt pomenite şi în varianta masculină de „zburători”, care lasă femeile însărcinate.

Al doilea caz: „O ființă supranaturală se îndrăgosteşte de o ființă omenească şi o duce în lumea cealaltă. Întoarcerea muritorului printre ai săi este legată de respectarea unei interdicții, a cărei încălcare duce la moartea eroului ori la dispariția sa definitivă din cealaltă lume. Însoțirea celor doi rămâne sterilă.” (Laurence Harf-Lanener, *Les Fées au Moyen Âge – Zânele în Evul Mediu*).

În mitologia zânelor se găsesc atât fantasmele erotice, cât şi sentimentul morții, laolaltă. Totul este paroxistic, dus până la un punct ce nu mai poate fi depăşit în raporturile cu celălalt: erotismul ce implică ființe de esență diferită, comunicare tulburată de coduri diferite de comportare, trecere în lumea de dincolo…

Dacă folclorul celt este dominat de zâne, spațiul imaginar germanic este ocupat mai cu seamă de elfi şi pitici. Cu privire la cei dintâi, cunoştințele noastre sunt destul de limitate. Putem spune că este vorba de nişte făpturi plăcute şi binevoitoare, dar evanescente. În schimb, piticii, mai bine individualizați, au populat o întreagă literatură. Micile personaje se prezentau sub trei înfățişări diferite: bătrânelul cu barbă, cu apariții rare în Evul Mediu, dar amplificate mai târziu, copilul şi, mai ales, cavalerul.

Piticii trăiau în inima unor păduri de nepătruns, uneori în castele, dar mai ales în peşteri şi în scobiturile munților, în adevărate palate subpământene. Societatea lor era bine structurată şi ierarhizată, copiată după modelul feudal al timpului. Piticii erau meşteri iscusiți, specializați în topirea şi prelucrarea metalelor.

Ca şi în cazul zânelor, înfățişarea omenească şi mai accentuată la pitici ascundea puteri supranaturale. Piticii făureau obiecte magice şi aveau cunoştințe mai cuprinzătoare decât ale oamenilor, printre care se număra darul prevestirii viitorului.

Datorită piticilor şi zânelor, pădurea a devenit creuzetul unei sinteze noi, cu numeroase consecințe, care deschidea calea contactelor cu ființe a căror înfățişare era aproape omenească, dar care se aflau în alt plan al existenței şi erau înzestrate cu puteri supranaturale.

Elementul miraculos, care depăşea biologicul, se născuse dintr-o cultură

paralelă, străveche şi mereu înfloritoare, dar marginalizată de „raționalismul" antic, iar mai târziu de ideologia religioasă. Teologia putea accepta până la urmă existența cinocefalilor şi a pigmeilor, diferiți prin anumite detalii biologice, dar nu şi a piticilor şi a zânelor, diferiți în esență, aflați într-o poziție intermediară, între om şi divinitățile precreştine. Biserica i-a luat în seamă numai ca duhuri rele, trimişi ai Satanei. Câştigul n-a fost însă pierdut, pentru că omul modern a reținut metodele de contact şi de trecere, care n-au nicio legătură cu raționamentul ştiințific. Lumi îndepărtate şi apropiate deopotrivă, ființe alcătuite dintr-o altă plămadă.

Răpirea muritorilor de către zâne, travestirea acestora în personaje obişnuite, numeroasele aptitudini tehnologice ale piticilor, caracterul evanescent al acestor ființe sunt elemente care vestesc apariția extratereştrilor. În plin Ev Mediu, pădurea pregătea întâlnirile de gradul trei.

Omul sălbatic

Tot prin pădure se învârtea un personaj cu totul diferit de zâne şi pitici. Lipsit de istețime şi de însuşiri supranaturale, era mai aproape de natura brută. Înfățişarea îi era aproape omenească, numai că avea trupul acoperit cu păr şi aducea mai mult cu un subom. Acesta era omul sălbatic.

Faunii şi satirii din Antichitate, deşi semănau întrucâtva cu omul sălbatic medieval, aveau trăsături deopotrivă animalice şi divine. Nu la fel s-a întâmplat cu omul sălbatic. Nimeni nu ştia dacă este mai aproape de om ori de animal. Unii erau înclinați să admită ultima variantă. Câteodată era înfățişat stând în patru labe. Nu gândea, nu avea darul vorbirii şi era mai cu seamă lipsit de credință, de religie. Singura sa însuşire era forța fizică, sporită de o măciucă uriaşă pe care o ținea, de obicei, în mâini. Alții vedeau în el în primul rând un om: sălbăticit, decăzut (potrivit interpretării teologice), dar care putea fi recuperat de societate şi mântuit prin religie. Era astfel acceptat, aidoma popoarelor monstruoase de la hotarele lumii, în marea familie umană.

Ca orice creație a spiritului, omul sălbatic nu era nevinovat. Avea şi el un rol de îndeplinit. Cu ajutorul lui, Evul Mediu marca granița dintre natură şi cultură, dintre sălbăticie şi civilizație. Omul sălbatic personifica antiteza cavalerului. Între cei doi exista un conflict deschis pe toate planurile, dar mai ales în ceea ce priveşte galanteria. Cavalerul era apărătorul doamnelor amenințate de impetuosul om al pădurilor. Dragostea curtenească era contrariul violenței sexuale.

Se întâmpla însă ca doamna să se uite la potențialul răpitor şi violator cu o oarecare duioşie şi poate chiar cu o umbră de dorință. Dragostea curtenească era departe de a epuiza gama erotismului. Până şi cavalerilor le plăcea uneori să se deghizeze în sălbatici, aşa cum s-a întâmplat la vestitul *bal al Focurilor* (1393) când, în prezența regelui Franței, Carol al VI-lea, mai mulți oameni sălbatici au luat foc din pricina blănurilor.

Odată cu evoluția obiceiurilor, comportarea frustă şi agresivitatea sexuală a omului sălbatic au cunoscut o valorizare treptată, care a culminat în epoca Renaşterii. Când clişeele antice erau omniprezente, artiştii l-au preschimbat în

satir, şi sub această formă poate fi admirat în numeroase tablouri, înconjurat de bărbaţi şi, mai ales, de femei care îi aruncă priviri lascive.

Să ne oprim în treacăt la două specii înrudite. Se vorbea despre existenţa unui om sălbatic ce trăia în apa mării. În 1430, în Olanda a fost pescuită o fată din mare. Nu se deosebea deloc de o fiinţă omenească obişnuită şi chiar a izbutit să înveţe o meserie, dar n-a putut vorbi niciodată.

Munţii şi pădurile erau străbătute de uriaşi. Aceştia întruchipau, ca şi omul sălbatic, forţa oarbă a naturii, la care se adăuga o anumită doză de supranatural. Un şir întreg de cusururi (lipsa de măsură, trufia, minciuna, brutalitatea) îi situa într-o perfectă antiteză a universului curtenesc. Uriaşii răpitori agresau fetele şi femeile, oferindu-le cavalerilor prilejul de a se pune în valoare, aşa cum am văzut, în calitate de apărători. O altă subspecie, căpcăunii, aprecia grozav carnea de copil. Dacă omul sălbatic a fost cu timpul reabilitat, uriaşii au rămas, în general, în tabăra celor răi.

Evrei, leproşi şi eretici

Ca orice societate şi orice epocă, Europa creştină a Evului Mediu îl vede pe Celălalt şi în interior. În principiu, creştinismul ar fi trebuit să atenueze distincţiile: toţi oamenii sunt oameni. Dar tot creştinismul le-a agravat, în măsura în care „ceilalţi” se îndepărtau de modelul religios şi de comportamentul acceptat. Odată cu cristalizarea civilizaţiei occidentale, de pe la anul 1000 şi îndeosebi în secolele XII-XIII, intoleranţa se manifestă tot mai puternic, cu atât mai mult cu cât atât biserica, cât şi puterea politică urmăreau să ordoneze societatea şi să-şi asigure dominaţia.

Trei categorii, cu deosebire, au căzut victime acestui proces. Evreii, mai întâi: sub raport religios, ei (care îl omorâseră pe Cristos!) reprezentau alteritatea maximă în inima Occidentului. Leproşii vin la rând: boala lor cumplită îi îndepărtează de societatea normală, şi, potrivit interpretării medievale, trebuia să aibă la origine ceva păcate cumplite. Şi, în sfârşit, ereticii, cu atât mai vinovaţi, cu cât, beneficiind de adevărata credinţă, se lepădaseră de ea. Ordinea în care i-am menţionat este aleatorie; de fapt, cele trei categorii sunt interşanjabile şi se contopesc adesea într-un amalgam. „Grozăvia” condiţiei lor îi împinge într-o alteritate profundă, spre marginile umanităţii, şi într-un fel chiar dincolo de ea, printr-o combinaţie de trăsături demoniace şi animalice.

Evreii, ca şi ereticii, practică magia: sunt în legătură directă cu diavolul. Evreii ar fi întreprins, tot în serviciul Necuratului, omoruri rituale asupra copiilor creştini, precum şi profanări ale ostiei. Cu toţii sunt murdari, spurcaţi, aproape de condiţia animalică. Leproşii, respingători şi periculoşi, ajung să fie complet izolaţi, formând un soi de „popor” aparte, căruia i se atribuie intenţii criminale (inclusiv, aşa cum s-a petrecut în Franţa, în 1321, răsturnarea ordinii existente şi instalarea lor în locul oamenilor normali). Tuturor li se atribuia şi o înclinare spre desfrâul sexual; în cazul leproşilor se considera că boala dezvoltă peste măsură apetitul sexual şi organele respective, de unde şi obsesia că ar exista o ameninţare la adresa femeilor. Evreii nemâncând carne de porc, se trage de aici concluzia unei legături

speciale cu animalul respectiv, chiar a unei obscure „înrudiri” (în care caz, consumul cărnii ar fi echivalat cu „canibalismul”).

Şi aşa se fabrică o alteritate „radicală”. În această privință, atât în ce-i priveşte pe evrei, cât şi pe „devianții ideologici”, Evul Mediu îşi dă mâna cu regimurile totalitare ale secolului al XX-lea.

Copia Oikumenei: Antipozii

Mai erau şi Antipozii, a căror istorie de două mii de ani începe în Grecia.

După ce au stabilit forma sferică a Pământului, învățații greci s-au apucat să împartă oceanul şi continentele. Din această strădanie de organizare rațională au rezultat patru scheme ale spațiului locuit:

1. O singură lume, lumea noastră, aflată în mijlocul Oceanului Planetar (schemă atribuită lui Aristotel).

2. Patru ansambluri continentale, câte unul în fiecare sfert al sferei pământeşti, separate de apele Oceanului. Una dintre aceste insule forma Oikumena, care cuprindea Europa, Asia şi Africa (teoria lui Crates din Mallos, cca. 160 înainte de Cristos).

3. Două mase continentale, una în emisfera nordică, iar cealaltă situată în mod simetric în emisfera sudică, numită Antihtona („pământul opus”) sau Antipozi.

4. Spre deosebire de structurile precedente, în care prevala Oceanul planetar, mai exista şi ipoteza unei mase continentale continue, Oceanul fiind cuprins în interior (teoria lui Ptolemeu, secolul al II-lea).

Teologii Evului Mediu au preferat prima variantă, care răspundea cel mai bine ideii unei singure lumi şi unei creații unice. Cea de-a doua a căzut în uitare, deşi era mai aproape de configurația geografică reală şi sugera existența unor continente necunoscute: America şi Australia. Cea de-a patra şi-a găsit adepți la începutul perioadei marilor descoperiri, însă a fost abandonată în clipa în care existența Oceanului planetar s-a impus ca realitate indubitabilă. Celei de-a treia i-a fost dat să joace rolul principal, din momentul în care Europa a pornit la cucerirea planetei; ea presupunea o lume în fiecare din cele două emisfere, adică lumea noastră şi replica ei, aflată dincolo de Ecuator.

Să ne uităm la hărțile inspirate din cosmografia lui Macrobius, compilator din secolul al V-lea, care combina teoria Antipozilor cu cea a zonelor climatice: o lume în emisfera nordică, locuită în partea de mijloc şi neprimitoare spre pol şi spre Ecuator; şi o altă lume în emisfera sudică, cu o structură asemănătoare a condițiilor naturale. Cele două lumi erau despărțite de Ocean.

În bună logică, regiunea temperată de la Antipozi trebuia să fie locuită, fiind în orice caz locuibilă. Dar de cine?

A fost o adevărată bătaie de cap pentru teologi. Lactanțiu (cca. 260-325), părinte al Bisericii, a găsit o soluție comodă pentru a ridiculiza fantezia anticilor: oamenii nu puteau trăi cu capul în jos, aşa că emisfera sudică era de nelocuit.

Adevărata problemă era însă legată de compatibilitatea Antipozilor cu Biblia.

Subiectul, destul de vast, cuprindea şi pluralitatea lumilor din spaţiul cosmic, invocată uneori de antici. Despărţiţi printr-un ocean în fierbere, deci de netrecut potrivit teoriei zonelor climatice, locuitorii emisferei sudice erau un fel de „extratereştri”, iar problema existenţei lor se punea în aceiaşi termeni ca şi cea a locuitorilor ipotetici ai lumilor din spaţiu. Legătura acestora cu Adam era greu, dacă nu chiar imposibil, de stabilit. Cum să faci părtaşe toate aceste omeniri diferite la cuvântul Evangheliei şi la Mântuire? Cine-şi putea închipui nişte neamuri omeneşti care nu aveau nimic cu Adam, cu păcatul, cu Mântuirea şi cu viaţa veşnică? Problema, spinoasă, nu era departe de erezie.

Cea mai bună soluţie era să nu existe Antipozi (schema numărul unu), sau dacă existau, să nu fie locuiţi, ceea ce presupunea o altă dificultate, fiindcă existenţa unor spaţii goale, create fără scop, părea prea puţin raţională.

Hărţile stau mărturie acestei încurcături. Unele nici nu pomenesc de Antipozi. Altele se mărginesc să le semnaleze existenţa geografică, fără a sufla o vorbă despre locuitori. Există însă şi hărţi în care locuitorii emisferei sudice sunt menţionaţi şi chiar înfăţişaţi. Astfel, pe unele hărţi ce însoţesc *Comentariul Apocalipsei* al călugărului spaniol Beatus (secolul al VIII-lea), text foarte răspândit în Occidentul medieval, se poate observa reprezentarea dublă, antitetică, a lui Adam şi a Evei în Paradisul terestru (sus) şi a omului de la Antipozi (jos). Acesta din urmă este diform şi singur, fără femeie. Răsturnat, cu un picior uriaş sub care se adăposteşte ca sub o umbrelă, pare a se trage din neamul sciapozilor. De unde vine? Cum se înmulţeşte, dacă nu are femeie? Misterul era deplin.

Cu câteva sute de ani mai târziu, harta din Hereford a propus o inovaţie interesantă. Antipozii nu mai erau despărţiţi de un ocean de netrecut, ci de un braţ de mare (sau de un fluviu) care lăsa chiar la capete locuri de trecere pe uscat între hotarele meridionale ale lumii noastre şi emisfera sudică. Oamenii monstruoşi înfăţişaţi – blemii şi alţii – aduceau cu cei din galeria obişnuită a emisferei nordice. Cele două lumi se apropiau, chemând la cunoaştere şi la explorare. Învăţaţi precum Albert cel Mare (1200-1280) şi Roger Bacon (cca. 1220-1292) afirmau ca posibilă sau probabilă existenţa popoarelor la Antipozi, în vremea când Marco Polo şi Mandeville inaugurau perioada hotărâtoare a marilor descoperiri.

Teoretic, Oceanul era tot în fierbere în zona toridă, dar cum navigatorii ajunseseră deja aproape de tropice, fenomenul era pus oarecum la îndoială. Vreme de două mii de ani, Europa visase Oameni diferiţi; acum se pregătea să-i viziteze.

Renaşterea şi Omul diferit: metoda lui Paracelsus

Modul în care Paracelsus (1493-1541) tratează zânele şi piticii poate servi ca introducere la istoria Omului diferit în epoca Renaşterii. Pentru a lămuri problema, cunoscutul medic şi chimist elveţian dispunea de două corpusuri de cunoştinţe contradictorii. Pe de o parte, credinţa populară care valoriza făpturile fantastice, pe de altă parte, versiunea demonologică a Bisericii. O demonstraţie raţionalistă ar fi dus la o soluţie definitivă, nimicind toate aceste personaje folclorice. Numai

că secolul al XVI-lea nu era secolul al XVIII-lea, iar un asemenea demers nu corespundea mecanismului mental şi ideologic al Renaşterii.

Paracelsus nu intenţiona să facă *tabula rasa* dintr-o credinţă, aşa că s-a mulţumit să preia dosarul, să-l completeze şi să perfecţioneze argumentaţia, pentru a face fenomenul coerent şi plauzibil. Tratatul său intitulat *De nymphis, sylvanis, pygmaeis, salamandris, et gigantibus* se doreşte a fi un repertoriu exhaustiv al fiinţe lor „subtile", născute din cele patru elemente: apa, aerul, pământul şi focul. Interpretarea propusă făcea abstracţie de teoria demonică, reţinând o formulă aproape umană, care nu urmărea să tulbure nici credinţa populară, nici dogma creştină, ci mai curând să le apropie.

Astfel, fiinţele respective – şi cu deosebire piticii şi zânele – nu erau socotite omeneşti, ci doar înrudite cu specia umană. Trupul lor prezenta o structură materială, dar mult mai subtilă decât cea a oamenilor, de vreme ce puteau trece prin obstacole. Aveau cunoştinţe bogate şi puteri de temut, nu mai că le lipsea ceva esenţial: sufletul. Nu aveau parte de mântuire şi nici de viaţă veşnică. Moartea era pentru ele un episod definitiv: nu mai rămânea nimic, nici măcar trupul, ceea ce explica de ce nu se găsea niciun cadavru, justificare abilă a fenomenului de eluzivitate! În rest, trăiau întocmai ca oamenii, mâncau, beau şi se împreunau ca să dobândească urmaşi. Contactul sexual părea posibil şi chiar fecund între om şi aceşti veri „fără suflet".

Interpretarea se potrivea spiritului vremii. Toată lumea era mulţumită: se respecta tradiţia populară, teologia nu avea ce zice de vreme ce creaturile cu pricina nu aveau parte de viaţă veşnică, iar ştiinţa se îmbogăţea cu specii noi, integrate în sistemul naturii.

Exemplul este edificator. Renaşterea s-a caracterizat printr-o uriaşă sete de cunoaştere şi înţelegere. Principiul autorităţii, care nu putea fi încălcat în Evul Mediu, a fost înlocuit de o judecată mai liberă şi mai critică. Nu se punea însă problema punerii la îndoială a cunoştinţelor acumulate în Antichitate şi în timpul Evului Mediu. Nu era vorba de schimbarea temeliilor lumii, ci doar de sporirea coerenţei în interpretarea anumitor fenomene.

Nu este, aşadar, nimic surprinzător în faptul că, la capitolul Omului diferit, Renaşterea nu a făcut până la urmă decât să se inspire din moştenirea clasică şi medievală.

Cum au redescoperit exploratorii popoarele fabuloase ale Antichităţii

Exploratorii urmau să descopere ceea ce se ştia deja, datorită învăţaţilor greci şi teologilor din Evul Mediu. Columb a identificat Paradisul terestru lângă delta fluviului Orinocco, adică, potrivit imaginii sale despre lume, în Extremul Orient, nu departe de coastele Chinei şi Japoniei. Edenul a fost apoi secularizat, aurul dovedindu-se un simbol mai atractiv decât corul îngerilor, topindu-se în cele din urmă (Renaşterea obligă!) în străvechea tradiţie a Vârstei de aur. Din aceste fantasme s-a ivit un ţinut de vis: Eldorado, cea mai bogată şi mai înfloritoare împărăţie, pe care exploratorii au căutat-o în zadar la sud de Guyana, în inima pădurii ecuatoriale.

La rândul lor, Oamenii diferiți aveau chipuri prea bine cunoscute. Blemii, cinocefalii, sciapozii, pigmeii sunt înfățişați foarte realist în *Cosmografia universală* a lui Sebastian Münster (1489-1552), tipărită în latină în 1552 şi în franceză în 1556, repertoriu geografic bine informat şi foarte apreciat. Aceleaşi chipuri ne privesc din paginile bogat ilustrate din *Prodigiorum ac ostentorum chronicon* (1557), bogată antologie a minunilor şi ciudățeniilor, datorată lui Conrad Lycosthenes (1518-1561). Epoca era fascinată de anomalii şi, mai ales, de fenomenele monstruoase, care exprimau deopotrivă energia vitală a naturii şi atotputernicia divină. „Natura este schimbătoare”, arăta marele medic Ambroise Paré (1509-1590), afirmația fiind ilustrată cu o bogată colecție de curiozități biologice adunate în *Opere* (1575). Savantul se interesa şi de cauzele monstruozităților, dar demersul ştiințific nu mergea prea departe, principalii răspunzători invocați fiind întotdeauna Dumnezeu şi demonii.

Tema tradițională a bestialității (omul-animal sau animalul umanizat) prezenta o frecvență remarcabilă. În cartea lui Paré apar atât animale cu cap de om, cât şi oameni cu cap de animal. Unele exemplare fascinante aparțin geografului André Thevet (1504 sau cca. 1517-1592), autor al *Ciudățeniilor din Franța antarctică* (1557) şi al unei *Cosmografii universale* (1575). Putem astfel face cunoştință cu fiara numită Thanacth, un fel de tigru fără coadă şi cu cap de om (având părul creț ca al negrilor), sau cu monstrul american pe nume Haiit, uriaş, acoperit cu păr şi având şi el chip de om, personajul fiind mai degrabă simpatic şi, în aparență, prietenos cu omul.

Sirenele, şi în general făpturile omeneşti marine, îşi urmau liniştit destinul. Căpitanul Smith, pionier din Noua-Anglie, a văzut în 1610 o „zână a mării” pe țărmul golfului St. John: era nespus de frumoasă, cu chip de fată tânără. Momentul a fost imortalizat într-o gravură reprodusă în *Cartea Antipozilor* publicată în 1630 de Johann Ludwig Gottfried. Într-adevăr, fata are un trup desăvârşit, în ciuda cozii de peşte, care o deosebeşte de o femeie obişnuită. Tendința tipică pentru Renaştere de a integra făpturile ciudate în ordinea firească a lumii a avut urmări asupra sirenelor, asociate şi în cele din urmă confundate cu femeile mării. Acestea din urmă prezentau avantajul de a fi mai apropiate de natura umană şi mai accesibile, şi chiar întrețineau uneori relații sexuale cu marinarii.

Un exemplu izbitor al mitului clasic actualizat este cel al amazoanelor. După ce au străbătut Asia Mică, Sciția şi Africa, doamnele războinice au profitat de descoperirea Americii şi s-au instalat acolo. Frumoase, goale şi crude: aşa le descrie André Thevet, precizând că „nu se află de la un capăt la altul al lumii niciun alt neam mai crud decât această seminție de femei”. Iată-le, fără văl, înarmate cu arcuri şi trăgând „peste zece mii de săgeți” asupra unor nefericiți (bărbați, se înțelege) spânzurați de un picior în copaci, de crengile de sus. În reprezentarea aceasta s-a strecurat o doză de erotism sadic.

Au fost identificate în Lumea Nouă, din Brazilia până în Mexic şi în Antile, opt ținuturi locuite de amazoane. Fortărețele lor se aflau în general pe insule, unde accesul bărbaților era îngăduit doar din când în când, pentru nevoile procreației. Marele fluviu Amazon, lângă care spaniolul Orellana a întâlnit în 1542 un trib de

femei războinice, este singurul care le mai păstrează amintirea.

Modelele antice au jucat un rol determinant în epoca marilor descoperiri. O dovadă zdrobitoare a puterii imaginarului este şi faptul că, între secolele al XV-lea şi al XVIII-lea, explorarea a fost condusă de învăţaţi greci morţi cu două mii de ani în urmă.

Rolul fundamental a revenit reprezentării, simple şi simetrice, a două conglomerate continentale, unul în emisfera nordică, celălalt la Antipozi, în emisfera sudică. Imaginea l-a călăuzit pe Columb în călătoria spre un Extrem Orient pe care îl credea aproape. Vestitul navigator n-a acceptat niciodată existenţa Americii, pentru simplul motiv că aceasta nu făcea parte din modelul imaginar. Ajuns în Cuba, a pornit în căutarea oraşului imperial al marelui Han, stăpânul Chinei, deşi dinastia nu mai exista. A avut surpriza să nimerească într-un sat care nu părea nicidecum imperial şi unde nicio colibă nu aducea cu vreun palat chinezesc. Între realitatea geografică şi ficţiune erau cincisprezece mii de kilometri.

Cazul lui Columb, deşi spectaculos, este destul de tipic. Le-a trebuit destulă vreme oamenilor Renaşterii ca să înţeleagă că inventau o lume diferită decât cea la care visaseră anticii.

Un Om diferit desăvârşit: sălbaticul

Indienii din America – astfel numiţi în urma erorii geografice a lui Columb – au beneficiat din belşug de stereotipurile antice şi medievale ale Omului diferit. Descrierile şi imaginile de fiinţe omeneşti în pielea goală, lipsite de pudoare şi în mod evident canibale, aduceau cu un *remake* după Mandeville; acesta constatase mai înainte straniile obiceiuri în miriada de insule din Oceanul Indian şi Extremul Orient. America le moştenea pe toate, de la numele şi ciudăţeniile indienilor până la bogata gamă de trăsături, însuşiri şi defecte atribuite de greci şi romani barbarilor şi popoarelor diferite ce locuiau la hotarele lumii.

Cel mai recent membru al familiei umane avea şi el ceva de spus. Chiar dacă firea lui arăta ca un mozaic, în culori deja cunoscute, ponderea şi rolul său depăşeau cu mult poziţia Oamenilor diferiţi tradiţionali. În primul rând, era o prezenţă adevărată.

Am putut constata că Omul diferit este un personaj greu de abordat. Ascuns în insule îndepărtate, în inima pădurilor ori în spaţiul infinit, obişnuieşte să se înfăţişeze doar celor ce sunt vrednici să-l vadă ori iniţiaţilor. Scepticii pot găsi suficiente argumente pentru a-i pune la îndoială existenţa.

Se poate, aşadar, măsura în toată amploarea importanţa descoperirii Lumii Noi. Omul diferit intra acum pe marea scenă a Istoriei. Devenea tangibil şi incontestabil şi se arăta chiar în Europa; la Rouen a fost amenajat un sat brazilian, vizitat de Henric al II-lea în 1550 şi de Carol al IX-lea în 1563. Celălalt nu mai era o fiinţă problematică, aruncată undeva la periferie, ci locuitor într-o lume, mesager al unei părţi importante din omenire.

Fiinţă reală, şi până la urmă „normală”, a devenit un om diferit în urma unei transfigurări. A fost împins spre alteritatea radicală, aşezat la antipodul omului

civilizat european şi integrat în mitologia alterităţii ca sălbatic. Un sălbatic altfel decât omul sălbatic păros din pădurea europeană, dar aparţinând, ca şi acesta, domeniului exclusiv al naturii.

Prima caracteristică a sălbaticului este goliciunea, adică ţinuta omului înainte de păcat. Nu însă şi după aceea. Se punea pe bună dreptate întrebarea dacă sălbaticii aparţineau filiaţiei biblice, dacă erau nişte păcătoşi ce puteau fi creştinaţi şi mântuiţi. Poate că nu făceau altceva decât să se înscrie într-o Vârstă de aur paralelă cu istoria omenirii.

Părerea lui Paracelsus (exprimată în1520): locuitorii Lumii Noi nu se trăgeau din Adam, ci dintr-un neam născut probabil după Potop. Erau lipsiţi de suflet, aidoma zânelor şi piticilor, neavând, prin urmare, parte de viaţa veşnică. Astfel, sălbaticii riscau să coboare la un nivel apropiat de bestialitate.

Problema a rămas nelămurită până în clipa în care, în 1537, s-a decretat printr-o bulă pontificală că indienii erau oameni adevăraţi şi că puteau fi primiţi în sânul Bisericii. Protestanţii s-au arătat mai reticenţi. Reţinerea lor faţă de convertirea indienilor avea mai curând un iz politic, deoarece spaniolii, adică rivalii catolici, erau cei care le mântuiau sufletele, asigurând astfel expansiunea mondială a catolicismului. Treptat însă, toată lumea a căzut de acord că sălbaticii aparţineau totuşi filiaţiei umane normale, aşa cum se crezuse cu multă vreme înainte în privinţa cinocefalilor şi a altor popoare fabuloase!

Şovăiala teologică era înlocuită de bâlbâielile unei antropologii fizice embrionare. Biologia americanilor a îmbrăcat unele aspecte deosebite, suficiente pentru a o singulariza. Naturalistul german Johann Friedrich Blumenbach (1752-1840) putea constata că „unii n-au îngăduit barba la bărbaţi şi scurgerile sexuale la femei. Alţii au spus că pielea tuturor americanilor era de aceeaşi culoare; iar alţii au dorit ca să aibă cu toţii acelaşi chip."

Un contemporan al lui Blumenbach, Cornelius de Pauw (1739-1799) era convins de biologia diferită a locuitorilor Lumii Noi. În lucrarea sa *Cercetări filozofice asupra americanilor* (1768-1769), el constata existenţa unor particularităţi legate de sânge şi de circulaţia sangvină, absenţa pilozităţii, lipsa de vitalitate, inclusiv în plan sexual („slăbirea organelor hărăzite zămislirii"). Pe scurt, „o specie degenerată a neamului omenesc, vlăguită, neputincioasă, lipsită de forţă fizică, de vigoare, de înălţare spirituală". Obiceiul de a se desfigura accentua şi mai mult gradul de alteritate fizică: „S-au văzut sălbatici cu capul în formă de piramidă ori de con şi cu creştetul ascuţit", ori „cu capul cubic sau pătrat". În pofida acestor păreri, alteritatea morală a întrecut-o pe cea biologică, despre care se vorbea din ce în ce mai puţin.

Goliciune–libertate sexuală–canibalism: cunoscuta triadă s-a instalat temeinic în Lumea Nouă. Insulele din Extremul Orient căpătaseră consistenţă: un continent întreg, jumătate de lume, o mare parte din specia umană era invitată să intre în joc.

Fiinţele şi societăţile ciudate care nu cunoşteau interdicţiile aveau să exercite o fascinaţie incontestabilă într-o Europă unde normele de comportare erau din ce în ce mai severe. Ca de obicei, atracţia mergea mână în mână cu respingerea. Cum să rezişti în faţa femeilor americane, care erau bineînţeles goale şi păreau

atât de atrăgătoare? Scenele de desfrâu sunt destul de frecvente în relatările menite să le arate cititorilor europeni farmecele vieții americane. America era percepută ca un spațiu de libertate, în bine şi în rău.

În numele libertății s-a declanşat o amplă mişcare de recuperare a sălbaticului. Bineînțeles, canibalismul era o problemă. Balanța oscila între sălbaticul bun şi cel rău, dar cel bun câştiga teren. Canibal, fireşte, dar nu rău.

Încă din 1580, Montaigne lua apărarea celor care obişnuiau să-şi mănânce semenii. „Găsesc – afirma el în eseul intitulat *Despre canibali* – că nu există nimic barbar şi sălbatic în acest neam, pentru că fiecare numeşte barbarie ceea ce nu-i intră în obicei." Potrivit scriitorului – care formula acest punct de vedere în plină epocă a războaielor religioase şi la numai câtiva ani de la noaptea Sfântului Bartolomeu — era mult mai grav să-ți măcelăreşti cu cruzime semenii, aşa cum făceau europenii, decât să-i dobori curat şi apoi să-i mănânci pe prizonieri, de altfel foarte bine tratați până în clipa fatală, aşa cum făceau americanii. „Este mult mai barbar să mănânci un om viu decât unul mort." Cât priveşte libertatea sexuală şi mai ales faptul de a avea mai multe femei, care pe deasupra, lucru vrednic de luat în seamă, nu erau deloc geloase pe rivalele lor, Montaigne găsea situația mai curând mulțumitoare.

André Thevet istoriseşte o întâmplare emoționantă, pe care o şi ilustrează. Un străin, european fără îndoială – poate fi recunoscut pentru că este îmbrăcat –, ajunge într-un sat indian. Femeile şi fetele goale, evident, se adună în jurul lui, se tăvălesc pe jos, plâng şi râd „în semn de bucurie", urându-i bun venit. Satul este în sărbătoare, toată lumea părând încântată de prezența lui.

Cu câteva pagini mai încolo, aceleaşi fete fermecătoare le dau o mână de ajutor celorlalți membri ai tribului la tăierea în bucăți a unor trupuri omeneşti; bucățile sunt apoi puse pe frigare. S-ar putea crede că veselia din scena precedentă fusese pricinuită de sosirea unui transport de carne proaspătă. Scenele sunt însă distincte. Trista soartă a prizonierilor de război nu are nicio legătură cu ospitalitatea spontană şi sinceră a copiilor naturii.

Iconografia oferă o pistă interesantă pentru cei ce doresc să urmărească „normalizarea" sălbaticului. Primul grupaj complet (cincizeci de gravuri) însoțeşte textul lui Hans Staden, călător german, care a petrecut o vreme în captivitate la indieni. Cartea lui (cu un titlu foarte lung, *Istoria adevărată şi descrierea unei țări locuite de oameni sălbatici, goi, cruzi şi antropofagi, aflată în Lumea Nouă cu numele de America, necunoscută în ținutul Hessen, înainte şi după naşterea lui Iisus Cristos, până anul trecut*) a fost publicată în limba germană în 1557 (şi în acelaşi an în franceză), apoi retipărită în numeroase ediții; lucrarea spune totul despre ființele „goale, crude şi antropofage" şi înfățişează în amănunt jertfele omeneşti urmate de ospețe. Ilustrațiile sunt crude, „realiste", oglindind o viață primitivă şi brutală. Indianul, necioplit şi frust, apare ca un om diferit, chiar foarte diferit.

Cu câteva zeci de ani mai târziu, în 1592, corpusul a fost refăcut de desenatorul Théodore de Bry. Transfigurarea este impresionantă. Ospățul canibalic n-a dispărut, dar convivii şi-au schimbat înfățişarea. S-a terminat cu alteritatea fizică: trăsăturile se apropie de idealul clasic de frumusețe, de sta antic

şi de nudurile Renaşterii. Dacă exista vreo diferență, era limpede în favoarea lor!

Trebuie să constatăm ambivalența goliciunii: semn al unei condiții puțin evoluate, aceasta poate deveni o pledoarie pentru frumusețea corpului şi libertatea omului.

„La naştere au, ca şi noi, pielea albă. Goliciunea, uleiurile cu care se ung, soarele şi vântul le tăbăcesc mai târziu pielea; încolo sunt înalți, mai înalți decât noi, bine făcuți, bine proporționați, cu o fire liniştită, sprinteni, voinici şi îndemânatici; într-un cuvânt, în ceea ce priveşte darurile trupului, nu sunt cu nimic mai prejos decât noi, dacă nu cumva ne întrec.” Descrierea de mai sus se datorează lui Jean-François Lafitau (1681 -1746), autor al unei lucrări clasice cu privire la *Obiceiurile sălbaticilor americani comparate cu obiceiurile din primele timpuri* (1724). Titlul este edificator. Alteritatea ieşea din domeniul biologic, pentru a se înscrie numai în cultură.

Ideea evoluționistă îşi croia drum. În această perspectivă, indienii nu mai reprezentau un alt tip de om, ci un alt stadiu istoric, anterior civilizației. Aduceau întrucâtva cu grecii şi cu romanii de la începutul istoriei.

Problema era legătura: din cine se trăgeau? Din care anume dintre cei trei fii ai lui Noe? În primul moment s-a reținut ipoteza populării Americii de către urmaşii lui Ham (fiul blestemat), pentru că, odată admisă originea adamică, justifica sălbăticia şi vocația indienilor de a-i sluji pe alții. Apoi s-a reținut o ascendență mai convenabilă, în persoana celorlalți doi fii ai lui Noe: fie Sem, ai cărui urmaşi s-au răspândit în Orientul Apropiat, fie Iafet, strămoşul europenilor şi al popoarelor din Asia Orientală. Unele interpretări îi asemuiau, aşadar, cu europenii, mergând până la identificarea cu rasa albă. Iezuitul José Acosta a avansat în *Istoria naturală şi morală a Indiilor* (1590) o ipoteză potrivit căreia America fusese populată de triburi originare din Asia. Existența unui punct de convergență între cele două continente era astfel hotărâtă printr-un simplu raționament, cu un secol înainte de descoperirea strâmtorii Bering. Calea spre adevăr trece uneori prin imaginar!

Promovarea imaginii indianului – aşezat la loc convenabil pe traseu) biologic şi istoric al speciei – se explica prin motive de ordin ideologic. Era nevoie de un om normal, şi nu de o ființă inferioară, pentru un proiect de alteritate radicală care viza nici mai mult, nici mai puțin decât experimentarea unei istorii diferite. Indianul urma să arate că omenirea ar fi putut alege o altă evoluție. O soluție mai apropiată de vocația inițială a omului, mai apropiată de natură, o cultură şi o comportare mai puțin artificiale. Alteritatea biologică era redusă la minimum, pentru ca alteritatea culturală să iasă mai bine în evidență şi să poată fi proiectată până la cel mai înalt nivel.

Societatea europeană trecea prin zona dificilă situată între Evul Mediu şi modernitate. Aflată în plină criză de creştere, îşi căuta drumul şi resimțea o nevoie imperioasă de modele. Poate că nu era prea târziu pentru a învăța câte ceva din înțelepciunea altora. Indianul a devenit un aliat al celor care criticau părțile rele ale civilizației, mai cu seamă inegalitatea, nedreptatea şi moravurile ipocrite, propunând o altă scară de valori.

La drept vorbind, locuitorul din Americi avea însuşiri şi cusururi care nu erau

inedite. Firea, ca şi înfăţişarea, prelua o mulţime de elemente de la stereotipurile antice. Ne reîntâlnim astfel cu barbarul, cu fiinţa diferită de la hotarele lumii, imaginată de greci şi de romani. Cruzimea, canibalismul, licenţa sexuală, dar şi vitejia, înţelepciunea, armonia socială – iată trăsăturile cultivate de multă vreme de Omul diferit. Numai că societăţile diferite ale anticilor erau mai degrabă fragmentare, fiecare ilustrând unul sau altul dintre nenumăratele chipuri ale diferenţei.

Să ne întoarcem la Lafitau, care a alcătuit un repertoriu caracterologic exhaustiv:

„La prima vedere, nu se poate spune nimic bun… Nu au nimic, nici litere, nici ştiinţe, se pare că nici legi, cei mai mulţi nu au nici temple, niciun cult bine rânduit şi le lipsesc lucrurile cele mai trebuincioase pentru viaţă […] Am crede că nu greşim înfăţişându-i ca pe nişte oameni grosolani, proşti, mărginiţi, cruzi, fără vreun sentiment de credinţă şi de omenie […] Portretul nu este însă fidel. Au o fire bună, imaginaţie vie, minte ascuţită, memorie de invidiat… Se gândesc corect la treburile lor, mai bine decât ai noştri; îşi ating ţelurile urmând căi drepte şi sigure; acţionează cu sânge rece şi cu o nepăsare care ne-ar pune răbdarea la încercare; din pricini ce ţin de cinste şi mărinimie, nu se supără niciodată, par întotdeauna stăpâni pe sine şi niciodată mânioşi; sunt inimoşi şi mândri, viteji, îndrăzneţi, îşi ţin firea la nevoie, ceea ce este vrednic de cinste, dovedind un simţ al măsurii pe care nu-l strică câtuşi de puţin întâmplările potrivnice ori succesele trecătoare; între ei domneşte un soi de bună-cuviinţă, după legea lor […] îşi preţuiesc strămoşii şi-şi respectă semenii […]; nu se întrec în mângâieri şi îşi arată prea puţin simţămintele; încolo sunt cumsecade, blânzi şi îi primesc pe străini şi pe cei nefericiţi cu multă căldură, ceea ce poate stârni uimirea tuturor naţiilor din Europa.”

Exista însă şi un revers croit pe măsură: „Sunt uşuratici şi nestatornici, leneşi peste poate, nerecunoscători, bănuitori, mincinoşi, răzbunători şi cu atât mai periculoşi, cu cât ştiu să se prefacă şi îşi ţin multă vreme ascunse resentimentele; cu duşmanii sunt cruzi, brutali în plăcere, vicioşi prin neştiinţă şi viclenie; dar sărăcia şi lipsurile de tot felul le îngăduie să fie deasupra noastră, pentru că nu cunosc toate desfătările viciului pe care le-au adus luxul şi belşugul!”

Ne aflăm în faţa unui text exemplar, care dovedeşte că fiinţa omenească poate fi reconstruită, fără atingerea învelişului de carne, ci doar prin pură chirurgie intelectuală.

În jocul alterităţilor cristalizat în zorii epocii Luminilor existau trei căsuţe mai importante decât celelalte. China prezenta imaginea unei civilizaţii diferite, mai puţin novatoare, dar mai eficientă în privinţa funcţionării relaţiilor sociale şi guvernării. Sălbaticii americani întruchipau virtuţile şi viciile unei stări naturale prelungite, care nega ideea însăşi de civilizaţie. Cel de-al treilea model era oferit de negri, aflaţi la limita de jos a umanităţii, la punctul de trecere de la stadiul de animal la cel de om.

Acesta a fost un motiv suplimentar pentru „promovarea” indienilor, care se puteau consacra unui proiect strict cultural, de vreme ce existau deja africanii pentru proiectul biologic. Aşa se explică atitudinea aparent paradoxală a lui

Bartolomeu de Las Casas (1474-1566), misionar spaniol ajuns episcop mexican, apărător înverşunat al sălbaticilor şi critic aspru al metodelor brutale de colonizare. Ca să-i protejeze pe indienii la care ținea, preconiza importul de negri din Africa, pentru a-i folosi ca sclavi. Culoarea a jucat, fără îndoială, un rol important în această depreciere (negrul opus albului), de asemenea tradiția antică şi medievală, europeană şi arabă, potrivit căreia Africa era un loc privilegiat al vieții sălbatice şi al monstruozităților biologice.

Astfel erau deplasate două rase umane în două zone distincte de alteritate: o alteritate mai mult culturală şi spirituală rezervată indienilor şi o alta, de factură în principal biologică, pentru negri, ambele situate la antipozii umanității normale, întruchipată, se înțelege, de către europeni.

Patagonezii

Descoperirea sălbaticilor americani era o mare surpriză. Dar o curiozitate încă şi mai mare îi aştepta pe navigatori undeva spre extremitatea meridională a Lumii Noi.

Coasta a fost vizitată de Magellan în 1520, în timpul călătoriei în jurul lumii. Cu acest prilej a fost stabilit un prim contact cu localnicii, şi ei sălbatici, dar nu ca ceilalți. Cu două secole înainte de călătoria lui Gulliver la Brobdingnag, Antonio Pigafetta (1491 – după 1534), tovarăş al navigatorului portughez şi istoriograf al expediției, a înregistrat o întâlnire uluitoare, pe paralela de 49 de grade şi jumătate, în regiunea ce avea să primească mai târziu numele de Patagonia. Într-o bună zi, în toiul iernii australe, echipajul a zărit cu uimire pe țărmul mării un bărbat de o înălțime impresionantă care, în pofida frigului, era cu totul gol; bărbatul cânta şi dănțuia. Apropiindu-se de el, spaniolii au constatat că un om obişnuit abia dacă-i ajungea până la mijloc. În zilele următoare au fost descoperiți şi alți membri ai tribului, tot uriaşi. A început vânătoarea pentru capturarea unora dintre ei, care urmau să fie aduşi în Europa. În cele din urmă a fost păstrat la bord un singur indigen; din nefericire, acesta a murit în timpul călătoriei, nu însă înainte de a fi primit botezul şi numele de Paul. Principiul eluzivității nu le-a îngăduit patagonezilor – spre deosebire de sălbaticii obişnuiți să se lase admirați şi atinşi. Nu rămânea, aşadar, decât să fie crezuți cei care-i văzuseră.

Potrivit lui Pigafetta, patagonezii erau goi, chiar dacă, din pricina climei aspre, se acopereau uneori cu piei de animale. Nomazi, fără locuințe stabile, adăpostindu-se în corturi, mai obişnuiau, semn suprem de alteritate, să mănânce carnea crudă, nedisprețuind nici şobolanii pe care îi înghițeau fără să-i jupoaie.

După Pigafetta, tabloul a fost îmbogățit cu elemente suplimentare. André Thevet a făcut o anchetă cuprinzătoare, pe care a înserat-o în *Cosmografia universală*. Unii însoțitori ai lui Magellan şi participanți la expedițiile de mai târziu i-au oferit amănunte interesante. Bazându-se pe mărturii, francezul a socotit că înălțimea patagonezilor era cuprinsă între douăsprezece şi cincisprezece picioare (patru-cinci metri). A aflat chiar de la un pilot al lui Magellan (întâmplare nepovestită de Pigafetta) că un patagonez încercase să urce la bord, însoțit „de peste treizeci dintre copiii lui cei mai mici, de câte opt picioare înălțime” (ceva mai puțin

de trei metri).

Thevet se arăta foarte aspru în judecată. Patagonezii nu cunoşteau nicio organizare socială şi întrupau doar forța brută: „Nu se află oameni mai cruzi, mai sălbatici şi mai neîmblânziți decât aceştia.” Adevărați uriaşi, care oglindeau cum nu se poate mai bine tradiția mitologică!

Cosmograful afirma că acest neam locuia nu numai pe țărmul unde fusese identificat de expediția lui Magellan, dar şi pe unele insule învecinate. A numit, aşadar, Țara Uriaşilor întreaga parte meridională a Americii de Sud. Apoi a cutezat chiar să formuleze o lege biologică, potrivit căreia în ținuturile reci se năşteau oameni foarte înalți şi, fireşte, „grosolani şi brutali”. Uriaşii se puteau deci stabili în voie la extremitățile arctice şi antarctice ale continentelor.

Cariera patagonezilor era abia la început. Timp de trei secole au fost cap de afiş, apoi au intrat în declin şi au ajuns nişte ființe omeneşti aproape normale.

Patagonia se oprea la strâmtoarea Magellan. Dincolo se întindea un alt tărâm: continentul austral. Aceeaşi imagine a Pământului împărțit între două lumi, fiecare înscrisă într-o emisferă, care a motivat la început respingerea Americii, s-a aflat la originea unui lung şir de expediții destinate descoperirii Antipozilor şi locuitorilor lor.

Expediții la Antipozi

Terra australis incognita se află la loc de cinste pe hărți le alcătuite de Oronce Finé (1531), Mercator (1569) şi Ortelius (1570), unde ocupă o jumătate bună, dacă nu chiar mai mult din emisfera sudică, mergând în Pacific până la Ecuator, pentru a se retrage apoi în alte regiuni în fața Africii şi a Americii; în Oceanul Indian şi în Atlantic, țărmurile sale se înşirau între paralelele 40 şi 50.

Cele două lumi, una a umanității cunoscute şi cealaltă necunoscută, erau despărțite de abisul apelor, dar se întâlneau totuşi într-un punct anume de pe glob. Locul de întâlnire a fost descoperit de Magellan, care a trecut în 1520 din Atlantic în Pacific prin strâmtoarea care-i poartă numele şi care despărțea America de o parte a continentului austral, care a primit numele de „Țara de Foc”. Exista în sfârşit un argument concret, un reper incontestabil.

Franța se putea lăuda cu o dovadă suplimentară, „vie”. Într-adevăr, abatele Paulmier de Gonneville a făcut în 1659 dezvăluiri neaşteptate. Sub amenințarea unei taxe nedrepte „pentru străini şi urmaşii acestora”, abatele a fost nevoit să-şi recunoască originea „australă”, adică aproape „extraterestră”, potrivit criteriilor vremii, invocând însă anumite împrejurări deosebite. Povestea data din 1504, când căpitanul normand Paulmier de Gonneville plecase pe mare, pentru a-i dărui Franței o parte din Lumea Nouă. N-a izbutit să facă nimic pentru Franța, dar n-a venit totuşi cu mâna goală, aducându-i fiicei sale un soț. Acesta era „sălbaticul Essomeric”, locuitor al lumii australe, luat din locul lui de baştină de căpitan, care era patriot, dar nu rasist. Urmaşii celor doi purtau în ei făgăduiala unei viitoare uniri mărețe între Franța şi lumea australă. Cât despre abatele Paulmier de Gonneville, acesta se împotrivea pe bună dreptate numelui de străin şi arăta că fusese vorba de un caz de forță majoră, bietul Essomeric neavând altă

alegere decât aceea de a deveni francez.

Opinia publică a fost atrasă de aventura deja veche a lui Gonneville, care dovedea existenţa unei lumi „tangibile” în mările Sudului. Ţara lui Gonneville aparţinea de drept Franţei, de vreme ce primul care pusese piciorul acolo era un francez! Tabloul nu avea decât un singur punct întunecat, pentru că navigatorul uitase să noteze coordonatele.

Ideea unui imperiu austral pentru Franţa, de natură să încingă spiritele, fusese schiţată încă de la sfârşitul secolului al XVI-lea; soluţie miraculoasă la goana după colonii, în care Franţa era întrecută de spanioli şi de portughezi.

Henri Lancelot Voisin de La Popelinière (1541-1608), istoric, dar şi marinar şi colonizator în devenire, era de părere că ţara sa trebuia să recupereze întârzierea, îndeosebi în partea australă neexplorată. „Iată”, spunea el, „o lume care nu poate fi umplută decât cu tot soiul de bunuri şi lucruri alese. Nu rămâne decât s-o descoperim, să urmăm pilda altor naţiuni care şi-au croit un drum atât de falnic.”

Regele nefiind foarte interesat, La Popelinière a organizat chiar el expediţia, ale cărei amănunte se află într-o broşură publicată în 1599. Astfel, în luna mai 1589, trei corăbii cam obosite au plecat din portul La Rochelle, sub comanda căpitanului Trépagné. La Popelinière se gândise la tot, în afară de răul de mare pe care nu l-a putut suporta. A fost, aşadar, nevoit, spre marea lui părere de rău, să părăsească expediţia şi să se întoarcă în ţară de la Capul Alb (Mauritania). Căpitanul Trépagné a mers mai departe. Să fi fost el cel de-al doilea, după Gonneville, care a ajuns pe misteriosul continent? Cine poate şti? Nu există documente şi nimeni nu va cunoaşte vreodată urmarea expediţiei La Popelinière.

Franţa a pierdut prima partidă. Spania, care venea la rând în joc, avea un atu preţios: un marinar, unul adevărat, la fel de obsedat de continentul austral ca La Popelinière, dar care nu suferea de rău de mare. Era Pedro Fernandes Quirós (cca. 1565-1615), portughez din naştere, care visa să ajungă un Columb al lumii australe; numai că între cei doi bărbaţi şi întâmplările prin care au trecut exista o mare deosebire. În vreme ce genovezul a descoperit o lume fără să-şi dea seama şi a negat tot timpul acest lucru, portughezul a afirmat fără încetare descoperirea unui continent care de fapt nu exista!

Cum continentul rebel înconjura întreaga emisferă sudică, se putea ajunge la el pe oricare dintre cele trei oceane. Quirós a preferat Pacificul şi a fost, se pare, răsplătit pe măsură. În timpul expediţiei sale din 1606, a reuşit să identifice mai multe porţiuni din litoralul austral, şi în primul rând Noile Hebride, care au primit numele de Australia Sfântului Duh. A avut impresia că se află într-un soi de Paradis, cu o climă minunată: „Nu vezi nici zăpadă pe crestele munţilor, nici mlaştini, nici crocodili, nici insecte ori reptile, nici furnici, nici ţânţari…” Bogăţiile, în schimb, erau la tot pasul: „Pot spune fără teamă”, îi scria Quirós regelui Spaniei, „că nu există o ţară mai plăcută, mai curată şi mai roditoare, un loc mai bogat în piatră, lemn, pământ bun de cărămizi şi de olane, mai potrivit pentru ridicarea unei mari cetăţi maritime, înzestrate cu un port.” Fără a mai vorbi de frumuseţea bărbaţilor şi, mai cu seamă, a femeilor.

Cu atât mai rău pentru francezi. Quirós a murit însă chiar în clipa în care

pregătea o expediție hotărâtoare, care ar fi deschis calea colonizării spaniole. Meciul era deocamdată nul.

În 1607, un oarecare William Knight (pseudonim al lui Joseph Hall, episcop de Exeter) a publicat, sub titlul *Mundus alter et idem*, o lucrare foarte cuprinzătoare cu privire la lumea australă. Nu lipsea nimic: geografie, locuitori, legi, religie. Pe deasupra, hărți amănunțite (fluvii, munți, păduri, oraşe) îi invitau pe europeni nu să descopere, ceea ce părea deja făcut, ci să stabilească un contact direct cu cei ce locuiau pe cealaltă parte a planetei.

În 1616, frontiera a fost rectificată: marele continent a fost nevoit să renunțe la Țara de Foc în favoarea Americii. Într-adevăr, doi navigatori olandezi, Le Maire şi Schouten, au forțat trecerea Pacificului pe la Capul Horn. Din avanpost al lumii australe, Țara de Foc a devenit doar o insulă, legată de America prin strâmtoarea Magellan şi care dădea în partea cealaltă spre oceanul liber. Olandezii s-au străduit să facă pagube cât mai puține. Țara Statelor, insuliță aflată la sud-est de Țara de Foc, a devenit noul punct avansat al ținuturilor australe, care îşi continuau deriva cu câteva grade în plus spre pol.

Astfel, se contura o metodologie în folosul exploratorilor mărilor sudului. Fiecare nouă insulă apărea ca un segment al continentului căutat. Predilecția inițială pentru Pacific se explică fără greutate: marele număr al insulelor polineziene oferea mii de puncte de contact cu Lumea Nouă.

Secolul al XVII-lea a optat hotărât pentru ținuturile australe. Cazul Gonneville a evidențiat argumente ce păreau hotărâtoare. Pe măsură ce eşecurile se înmulțeau, optimismul sporea. Vinovați erau doar cei ce nu căutaseră destul de temeinic.

Până la apariția adevăraților exploratori, spațiul austral a fost străbătut de scriitori şi utopişti. Cele trei modele menționate mai sus (chinezii, sălbaticii şi negrii) puneau în joc soluții alternative, în care Ceilalți erau inferiori sau cel mult egali, în cazul chinezilor, cu europenii. Aceştia, gata să ajungă stăpânii planetei, mizau în chip evident pe superioritatea lor. Însă un joc de alteritate complet trebuie să țină seama de modelele care trec dincolo de condiția umană „normală". În lipsa identificării în lumea cunoscută, s-a încercat implantarea în pământul austral.

În această privință trebuie menționate două lucrări remarcabile: *Noua Călătorie pe Pământul austral a lui Jacques Sadeur*, publicată de Gabriel de Foigny în 1676, şi *Istoria Sevarambilor*, apărută sub numele lui Denis Vayras (sau Vairasse d' Alais), între 1677 şi 1679.

Cea de-a doua oferă o imagine mai apropiată de umanitatea şi civilizația noastră. Sevarambii, locuitori ai Antipozilor, sunt oameni obişnuiți, dar mult mai înțelepți şi, prin urmare, mai pricepuți în organizare a celei mai bune guvernări. Suveranul, cu toate că este atotputernic, nu exercită decât o simplă magistratură, fiind ales de cetățeni. Egalitatea domneşte pretutindeni. Magazinele sunt pline şi puse la dispoziția tuturor. Mecanismul social funcționează fără greş, inclusiv în domeniul sexului ori al familiei: „Tinerilor căsătoriți nu li se îngăduie să se culce împreună decât la trei nopți o dată, în primii trei ani de căsnicie, apoi o dată la două nopți până în cel de-al douăzeci şi optulea an; după aceea sunt liberi şi se

pot culca împreună când doresc. Cea mai mare cinste pentru femei este să-şi iubească bărbaţii şi să crească mai mulţi copii pentru patrie.”

Nu este cazul „australienilor” descoperiţi de Jacques Sadeur, măcar şi numai pentru faptul că sunt hermafrodiţi. Dacă un copil se naşte cu un singur sex, este strâns de gât ca şi cum ar fi un monstru. Neavând nimic de ascuns, oamenii nu-şi acoperă trupul. Lipsa deosebirii dintre sexe explică mintea limpede şi cumpătată a acestor oameni, care nu cunosc patimile. Religia corespunde lipsei de simţire, înfăţişându-se ca un fel de deism vag şi abstract. Ceea ce impresionează cel mai mult este uniformitatea. Până şi geografia a fost nevoită să i se supună. Nu se vede niciun munte în zare, „pentru că australienii i-au retezat pe toţi”. Ţara este netedă, şi oarecum „abstractă”, fără păduri, fără mlaştini, fără pustiuri şi populată peste tot la fel. La aceasta se adaugă „minunata asemănare a limbilor, obiceiurilor, clădirilor”, şi bineînţeles structura socială, şi ea egalitară, comunistă.

Două călătorii, două niveluri succesive de alteritate. Primul propunea o perfecţionare, în vreme ce celălalt aborda temeiurile înseşi ale fiinţei omeneşti, ale civilizaţiei şi ale mediului. Acordul intervenea asupra necesităţii unui sistem bazat pe egalitate şi pe o disciplină socială solidă. Cu mult înaintea Europei, Antipozii anticipau sistemele totalitare. Ceva mai târziu, exploratorii aveau să constate direct care dintre cele două modele era mai potrivit cu societatea reală a australienilor.

Omul diferit începe să populeze planetele

În 1609, Galileo Galilei (1564-1642) a inventat luneta, a îndreptat-o spre Lună şi a văzut ceea ce niciun muritor nu văzuse înaintea lui. În locul discului argintiu menit să lumineze nopţile, sub ochii lui apărea o lume. A văzut munţi, câmpii şi mări. Hotărât lucru, Luna era un Pământ, o Lume Nouă, ca şi America ori continentul austral. Acum începe istoria modernă a pluralităţii lumilor locuite.

Tradiţia era însă veche. Luna şi locuirea ei îi interesaseră pe unii autori clasici, ironizaţi de altfel de către Lucian din Samosata (cca. 125-cca. 192), în a sa *Istorie adevărată*, descriere parodică a unei omeniri lunare. Tema „lumii din Lună” este destul de frecventă în culturile cele mai diverse. Totul se menţinea însă la nivelul unei visări pe care nimeni n-o lua prea în serios. Galileo însă *văzuse*.

Dincolo de Lună se află însă o mulţime de lumi, răspândite în spaţiul nesfârşit. O teorie specială a fost susţinută în această privinţă de către filosofii din şcoala atomistă, mai cu seamă de Leucip (secolul al V-lea î.Cr.), Democrit (cca. 460-cca. 370 î.Cr.), Epicur (341-270 î.Cr.) şi Lucreţiu (cea 98-55 î.Cr.). După părerea lor, lumea, lumea noastră era alcătuită din Pământ, aflat în poziţie centrală, înconjurat de Lună, Soare, planete şi stele. În acest ansamblu, viaţa exista numai pe Terra, eventual cu o excepţie pentru Lună. Se presupunea însă că există, dincolo de sfera stelelor, alte lumi, aflate în alte ceruri, care se învârteau în jurul altor Terre, eventual locuibile. Planetele, care nu erau decât nişte puncte luminoase, nu erau reţinute ca posibile locuri de viaţă. La fel se întâmpla şi cu stelele. Celelalte existenţe erau localizate într-un spaţiu abstract şi extrem de îndepărtat, la care nu se putea ajunge decât cu gândul. Teoria era departe de a

întruni unanimitatea. Printre adversarii săi se număra Aristotel însuşi, cea mai mare autoritate a Antichităţii şi a Evului Mediu, care susţinea existenţa unui singur cer, doar a unui Pământ şi a unei vieţi unice.

Pentru Evul Mediu, problema se punea în aceiaşi termeni ca în privinţa Antipozilor. Mai multe lumi însemnau mai multe creaţii, ceea ce ar fi dovedit, fără îndoială, atotputernicia divină, dar într-un fel pe care Biblia nu-l pomenea, pentru că vorbea despre o singură creaţie şi o lume unică. Ca şi Aristotel. Unii teologi au îndrăznit totuşi să susţină posibilitatea teologică a mai multe creaţii, dar lucrurile s-au oprit aici, în faţa unei probleme socotite pe bună dreptate ca insolubilă.

Renaşterea a sfărâmat interdicţiile. În tratatul său, *De revolutionibus orbium coelestium*, apărut în 1543, Copernic (1473-1543) a pus Pământul pe acelaşi plan cu celelalte planete, arătând că este în realitate un simplu satelit al Soarelui. Giordano Bruno (1548- 1600) a dezvoltat mecanica copernicană: fiecare stea devenea, aidoma Soarelui, punctul central al unui sistem asemănător cu al nostru. Bruno a fost ars de viu în 1600, fiind considerat de atunci drept un martir al ştiinţei. De fapt, viziunea sa era mai mult magică decât ştiinţifică: viaţa se manifesta pretutindeni, pe planete, în Soare, în stele, întregul Univers fiind însufleţit şi fiecare corp ceresc formând o entitate vie. Deocamdată, disputele de acest fel se desfăşurau pe un teren abstract. Omul diferit, potenţialul locuitor al planetelor şi stelelor, nu juca niciun rol, ci aştepta încheierea dezbaterii în jurul marilor principii teologice şi filosofice. Protagoniştii păreau mai interesaţi de problema dreptului său la existenţă decât de existenţa sa propriu-zisă. Contactul dintre noi şi ei nu era încă luat în considerare.

Totul s-a schimbat dintr-odată datorită lunetei şi Lunii. Luna Nouă. Concluziile lui Galileo, exprimate în *Sidereus nuncius* (1610), au fost susţinute şi perfecţionate de către marele astronom Johannes Kepler (1571-1630), care a elaborat în acelaşi an, 1610, un comentariu pe marginea scrierii lui Galileo (*Dissertatio cum nuncio sidereo*), reluând subiectul în celebrul *Somnium* (publicat în 1634). Kepler credea că poate demonstra existenţa mărilor şi a atmosferei pe Lună şi încerca să definească riguros condiţiile de viaţă şi, mai cu seamă, consecinţele decalajelor termice datorate zilelor şi nopţilor care ţineau câte o jumătate de lună. O mare cavitate circulară observată pe satelit a fost interpretată ca excavaţie artificială şi dovadă incontestabilă a prezenţei seleniţilor, constructori ai unor locuinţe subterane menite să-i protejeze de clima aspră.

Luna nu era decât un prim pas. Urmau planetele. Ca şi Luna, au cunoscut o metamorfoză prin luneta lui Galileo şi au luat o mare amploare. Mai ales Jupiter, care a oferit o imagine impresionantă. Cea mai mare dintre planete a fost înzestrată de Galileo cu patru sateliţi. La ce foloseau însă patru sateliţi naturali, se întreba Kepler, dacă nu la luminatul nopţilor de pe Jupiter? Şi pentru cine anume le luminau, dacă nu pentru locuitori? Demonstraţie pe cât de simplă, pe atât de elegantă: „Putem deduce aşadar cu cea mai mare probabilitate că Jupiter este locuit”, conchidea savantul.

În 1638, englezul John Wilkins (1614-1672) a publicat un tratat complet asupra lumii lunare şi a locuitorilor ei: *Discovery of a World in the Moone* (*O lume descoperită pe Luna*). Lumea cu pricina părea foarte asemănătoare celei de pe

Pământ. Se putea preconiza o acțiune colonizatoare, în prelungirea marilor descoperiri şi a colonizării Lumii Noi. Mai rămânea de rezolvat un singur amănunt: metodologia zborului interplanetar.

Soluția, sau cel puțin una dintre soluțiile posibile, a fost găsită de Francis Godwin (1562-1633). În călătoria sa imaginară, *The Man in the Moone* (publicată postum în 1638), Godwin recurge la un echipaj de păsări uriaşe ca mijloc de transport. Luna lui oferă condiții naturale paradiziace şi este locuită de o specie de oameni superioară pământenilor. Uriaşi, nu necioplíți precum cei de pe Pământ, ci extrem de civilizați, care trăiesc foarte mult şi într-o armonie desăvârşită. Munca este uşoară. Crima şi adulterul nu sunt cunoscute. Din nefericire, tabloul este tulburat de o rasă inferioară: nişte pitici, față de primii, de fapt nişte oameni ca şi noi, care sunt sclavii celorlalți. Iată cel puțin un avertisment pentru ucenicii colonizatori: în loc să se impună ca stăpâni, riscau să ajungă sclavi, ca negrii africani.

În 1657, a fost tipărită lucrarea *Les États et les Empires de la Lune* (*Statele şi Imperiile Lunii*), scrisă în 1648-1649 de Cyrano de Bergerac (1619-1655); în 1662 a fost urmată de *Les États et les Empires du Soleil* (*Statele şi Imperiile Soarelui*). Din această operă foarte complexă, adevărat cocteil de idei ştiințifice şi filosofice, utopie şi satiră, se cuvine să reținem identificarea „paradisului terestru” pe Lună şi confruntarea cu nişte oameni cu valori antitetice față de-ale noastre: merg în patru labe, îi respectă pe tineri şi nu pe vârstnici şi arată nu sabia, instrument al morții, ci simbolul falic, instrument al vieții.

Fireşte, Luna nu făcea decât să prelungească explorarea terestră şi genul de utopie care o însoțea, reprezentând, după continentul austral, cea mai apropiată escală. Era fără îndoială semnul expansionismului unei societăți tot mai sigure de puterea ei. Buna conştiință a Europei avea însă limite. Cuceritorul este mai slab decât se crede, şi chinuit de întrebări şi îndoieli. Luna, ca şi ținuturile australe, evidenția cu ajutorul unor formule de civilizație mai bine articulate decât ale noastre imperfecțiunile societății europene. Era în acelaşi timp un mod de a ilustra relativitatea principiilor morale şi politice de care Europa începea să devină conştientă o dată ce se confrunta cu Ceilalți şi, de asemenea, cu propriile-i tensiuni. Omul diferit ieşea din clişeele încremenite şi intra într-un joc mult mai subtil şi mai complex legat de experimentarea de soluții multiple şi variabile, contribuind la o permanentă punere în discuție a prejudecăților. Pluralitatea lumilor locuite cuprindea o multitudine de întrebări şi de alternative menite să contureze coordonatele unei călătorii ce avea loc mai puțin în spațiu şi mai mult în timp: călătoria societății tradiționale spre modernitate, spre viitor.

III. Degenerat ori perfecționat?

Omul diferit, aflat în primejdie, este salvat de Rațiune

În 1751, dom Augustin Calmet (1672-1757), cărturar benedictin şi abate de Sénones, publica un *Tratat cu privire la aparițiile spiritelor şi asupra vampirilor şi a stafiilor*, constatând răspândirea unui fenomen ciudat: „De vreo şaizeci de ani, în fața ochilor noştri se deschide o lume nouă, ce cuprinde Ungaria, Moravia, Silezia, Polonia: după câte se spune, aici poți vedea oameni morți de luni de zile care se întorc, vorbesc, merg, pătrund în sate, chinuie oamenii şi animalele, sug sângele semenilor lor, îi îmbolnăvesc şi le pricinuiesc moartea." Armata morților vii, instalată în Europa Centrală şi de Est, părea gata să cotropească Occidentul.

Benedictinul se ridica împotriva legendei („toate astea nu sunt decât o minciună"), ca om al Bisericii, fireşte, dar şi ca filosof al Luminilor (Voltaire fusese la el acasă). Epoca Rațiunii nu mai îngăduia existența acelor oameni foarte diferiți, care sunt vampirii.

De fapt, toată galeria ființelor omeneşti diferite a fost trecută prin sita unei riguroase critici carteziene. Nu mai era înțelept să-ți închipui nişte oameni care trăiau, şi încă în chip cu totul scandalos, chiar şi după moarte. Vampirii trebuiau să dispară. Nu se cădea nici să accepți ca atare orice fantezie biologică: oameni fără cap ori oameni cu cap de câine… Blemilor şi cinocefalilor le venise rândul să iasă din scenă.

În acea vreme, Rațiunea s-a distanțat de credințele populare pe care le împărtăşea odinioară toată lumea. Un savant ori un filosof din secolul al XVI-lea se putea apleca, dacă găsea de cuviință, asupra obiceiurilor zânelor sau vrăjitoarelor. În secolul al XVIII-lea, o asemenea atitudine din partea unui filosof ar fi fost ridicolă. Făpturile fantastice n-au dispărut, însă au rămas „în folosință" doar pentru oamenii fără carte. Cultura elitelor rupea treptat punțile care o legau altădată de „cultura maselor".

Omul diferit era în mare primejdie. Îl aştepta un examen greu de ştiință şi filosofie. Cu o mie de ani în urmă, trecuse cu bine examenul de teologie. Era oare în măsură să depăşească acest nou obstacol?

A avut norocul, în aparență neînsemnat, dar în realitate uriaş, de a-şi găsi un aliat puternic chiar în propriul său adversar. În loc să-l nimicească pe Omul diferit, ştiința l-a salvat.

Cu acest prilej, Rațiunea şi-a dezvăluit mecanismul secret: devora miturile, ca să şi le însuşească mai temeinic. Nu s-a pierdut niciun arhetip din imaginar: toate au fost recuperate, adaptate, transformate. Rațiunea şi Ştiința au transpus, de fapt, într-un alt tip de discurs obsesiile şi fantasmele străvechi ale omenirii.

Pentru Omul diferit nu a urmat exterminarea, ci o curățenie generală din care avea să rezulte o nouă ordine. Tot ceea ce era legat de miracol în sensul religios ori metafizic al termenului, ca zânele sau vampirii, fără a mai vorbi de apariția sfinților, a fost pus la index. Cât despre minunile ştiințifice ori biologice, trebuia ales grâul de neghină. Nu se putea îngădui orice fantezie, dar nici nu se putea

nega capacitatea naturii de a crea şi de a schimba, fără a nesocoti mentalitatea ştiinţifică a vremii.

Oamenii fără cap nu mai aveau, prin urmare, niciun rost. Uriaşii… Poate. Şi la urma-urmei, de ce nu?

Între trei şi douăsprezece picioare

În 1764, comandorul John Byron (1723- 1786) a explorat ţinutul patagonezilor, care au avut astfel prilejul să cunoască un explorator din epoca Luminilor. Cât despre Byron, acesta a văzut aceiaşi patagonezi ca şi Magellan şi Pigafetta. Deşi trecuseră două secole, uriaşii aveau aceeaşi statură.

Coborând pe pământ, povesteşte navigatorul, „m-am dus singur spre indieni […] Un patagonez, pe care l-am luat drept una dintre căpetenii, s-a îndepărtat de ceilalţi ca să-mi vină în întâmpinare. Avea o statură uriaşă şi părea desprins din poveştile cu monştri cu chip de om. Avea pe umeri o piele de fiară sălbatică a cărei tăietură aducea cu aceea a mantalelor purtate de muntenii din Scoţia: trupul îi era vopsit în chipul cel mai hidos cu putinţă; în jurul unui ochi avea un cerc negru, în jurul celuilalt unul alb; restul chipului îi era brăzdat de linii ciudate, de felurite culori. Nu l-am măsurat, dar i-am putut socoti statura pe lângă a mea şi am văzut că nu avea mai puţin de şapte picioare. În clipa în care uriaşul cel înspăimântător a ajuns lângă mine, am rostit amândoi câteva vorbe în chip de salut şi am pornit alături de el spre ceilalţi, cărora le-am făcut semn să şadă înainte de a le spune ceva şi toţi au binevoit să facă acest lucru. Printre ei se aflau câteva femei a căror înălţime nu era departe de cea a bărbaţilor, aceştia fiind aproape toţi de statura căpeteniei care venise să mă întâmpine.”

Un ofiţer englez care prezenta statura puţin obişnuită de şase picioare „se vedea, ca să spunem aşa, preschimbat în pigmeu alături de asemenea uriaşi”, care erau pe deasupra şi deosebit de laţi în umeri. „Se poate lesne ghici impresia pe care am încercat-o la vederea a cinci sute de bărbaţi, dintre care cei mai scunzi măsurau cel puţin şase picioare şi şase degete, având şi umerii, braţele şi picioarele pe potriva acestei înălţimi uriaşe.”

Cu câteva zeci de ani înainte de Byron, călătorul francez Amédée Frézier (1682-1773), explorator al coastelor chiliene între 1712 şi 1714, era încă şi mai generos. În Relatarea călătoriei, publicată în 1732, patagonezii măsurau până la nouă-zece picioare înălţime, adică vreo trei metri. Este adevărat că Frézier nu-i văzuse în realitate, dar spusele sale se întemeiau pe o mulţime de mărturii, mai ales ale navigatorilor olandezi, care le dădeau cu toţii, fără excepţie, între nouă şi unsprezece picioare.

După exploratori au urmat savanţii. Mai întâi a fost Maupertuis (1698-1759), matematician şi filosof francez, numit de Frederic cel Mare preşedinte al Academiei din Berlin, care a avut o slăbiciune pentru Omul diferit, inclusiv pentru patagonezi. Era convins de statura lor uriaşă, preferând estimările cele mai îndrăzneţe: între zece şi douăsprezece picioare.

Hotărârea definitivă a fost luată de către cei doi mari biologi ai epocii Luminilor: suedezul Carl von Linné (1707-1778) şi francezul Georges-Louis

Leclerc, conte de Buffon (1707-1788). Verdictul a fost favorabil. În *Sistemul naturii* (*Systema naturae*, 1735, publicată în treisprezece ediții până în 1793), Linné înşira mai multe specii de ființe omeneşti diferite din neamul *Homo Monstruosus* (omul monstruos): printre acestea se numărau „patagonezii uriaşi şi leneşi”.

La rândul său, Buffon studia în amănunt problema în secțiunea *Despre om* din cuprinzătoarea sa *Istorie naturală*. Ca om de ştiință riguros, naturalistul francez a cercetat toate sursele, a comparat cifrele, care mergeau de la opt la treisprezece picioare, şi a ajuns la concluzia că „există într-adevăr un neam de oameni mai înalți şi mai puternici decât toți ceilalți din univers”.

Odată acceptați uriaşii, se impuneau şi piticii, cel puțin din motive de simetrie. Astfel, limitele extreme ale omenirii erau clar definite.

Potrivit lui Linné, la munte trăia un neam de oameni „scunzi, iuți şi timizi”. Buffon dă amănunte cu privire la două comunități de munteni din această categorie. „Se spune”, scrie el, „că se află în munții Tucuman (nord-vestul Argentinei) un neam de pigmei înalți de treizeci şi unu de degete (cam optzeci de centimetri), mai sus de ținutul locuit de patagonezi. Se mai spune că spaniolii au adus în Europa patru asemenea omuleți pe la sfârşitul anului 1755.” De la patagonezii din câmpie până la piticii de la munte, Argentina prezenta o stranie diferență de nivel; cu cât urcai mai sus, cu atât oamenii erau mai mici de statură!

Cel de-al doilea caz şi cel mai celebru a fost al populației Quimos, din munții Madagascarului. „În mijlocul insulei, unde pământul este mai ridicat, se află un popor de pitici albi.” Statura acestora era estimată la trei picioare şi jumătate (puțin peste un metru). Se ştia aproape totul cu privire la înfățişarea şi la obiceiurile lor. „Aceşti omuleți au drept trăsătură firească şi deosebită”, preciza Buffon, „pielea albă sau cel puțin mai deschisă decât a tuturor negrilor cunoscuți; au brațele foarte lungi, astfel încât mâna ajunge deasupra genunchiului, fără ca trupul să se îndoaie; iar la femei, sexul aproape ajunge să fie acoperit de sâni.” Inteligenți, activi şi războinici; datorită, între altele, terenului accidentat, izbutiseră să-şi păstreze libertatea.

Reluând aceste zvonuri, transmise din auzite, Buffon credea că acționează ca orice savant responsabil, chemat nu doar să adune faptele, ci mai ales să le analizeze. Rațiunea îi sugera că statura acestor personaje era oarecum supraestimată ori subestimată. A rezolvat problema înălțându-i pe Quimos până la patru picioare şi scurtându-i pe patagonezi până la şapte-opt picioare. Omul diferit era salvat, prestigiul Rațiunii, de asemenea.

Pe când filozofii îi curtau pe oamenii pădurilor

În Călătoriile lui Gulliver, publicate în 1726 de Jonathan Swift (1667-1745), găsim, alături de pitici, uriaşi şi cai inteligenți, descrierea memorabilă a unei specii cu totul ciudate de fiare sălbatice:

„Aveau capul şi pieptul acoperit cu păr des, creț la unele şi lins la altele; aveau bărbi ca nişte țapi şi câte o şuviță de păr de-a lungul spinării şi picioarelor din față; restul corpului era gol, astfel că le-am putut vedea pielea, cafenie ca a

bivolilor. Nu aveau coadă, nici păr pe crupă, în afară de anus, şi bănuiesc că natura i-a înzestrat cu păr în locul acela, ca să-i apere când stăteau jos, căci le plăcea să stea jos, de asemenea culcaţi sau aşezaţi pe picioarele dinapoi. Se căţărau în copaci înalţi cu agilitatea veveriţelor, deoarece atât picioarele din faţă, cât şi cele din spate erau înzestrate cu gheare ascuţite şi încovoiate. Din când în când săreau şi ţopăiau de colo-colo cu o sprinteneală de necrezut. Femelele erau mai mici decât bărbaţii; aveau capul acoperit cu păr lung şi lins, faţa însă le era curată, şi în afară de anus şi pudenda, tot restul corpului era acoperit doar cu un fel de puf. Mamelele le atârnau între picioarele din faţă şi când mergeau, puţin lipsea uneori să n-atingă pământul. Părul ambelor sexe era de mai multe culori: cafeniu, roşu, negru şi galben. În general pot spune că în niciuna din călătoriile mele nu-mi fusese dat să văd dihănii atât de hidoase, faţă de care să nutresc atâta scârbă."[1] Creatura, numită *yahoo*, i-a rezervat lui Gulliver o surpriză cu totul dezagreabilă: „Nu pot zugrăvi scârba şi uimirea ce m-au cuprins când am băgat de seamă că acest animal hidos avea o înfăţişare întru totul asemenea oamenilor."

În lumea filosofilor, animalul lui Swift n-a fost un caz izolat, ci a ilustrat un fenomen mai general, şi anume ascensiunea, în forţă, a omului sălbatic, adevărat cap de afiş în secolul al XVIII-lea printre oamenii diferiţi.

Omul sălbatic venea direct din pădurea medievală. Asemenea celorlalte specii reţinute de Raţiune, a avut parte de un tratament chemat să preschimbe un personaj popular pitoresc într-unul cu demnitate ştiinţifică şi filosofică.

Cererea era atât de mare, încât, pentru proiectul Luminilor, nu ajungea un singur om sălbatic, aşa că s-a recurs la două specii distincte.

Prima a fost cea a „omului sălbăticit", acel *Homo ferus* din clasificarea lui Linné, care îl socotea „mut, păros şi mergând în patru labe". Vreo zece exemple au fost de-ajuns pentru a stabili existenţa unui neam de oameni aparte.

Primul înscris pe listă a fost un patruped prins în 1531 pe teritoriul episcopiei de Salzburg. Creatura, îmblânzită, a ajuns să meargă pe două picioare şi chiar să vorbească. Înainte de a fi patria lui Mozart, Salzburgul a avut cinstea de a fi locul de baştină al omului sălbatic, a cărui statuie se înalţă într-una din pieţele oraşului.

În secolul al XVII-lea, aceeaşi specie a fost reprezentată de Jean din Liège, un copil care a fost găsit gol şi cu păr pe aproape tot trupul, apoi de un adolescent irlandez care trăia alături de o turmă de oi pe jumătate sălbatice şi behăia întocmai ca ele şi, în sfârşit, de un tânăr lituanian care copilărise printre urşi.

Întâmplările de acest fel s-au înmulţit în secolul al XVIII-lea, pe măsura creşterii cererii ştiinţifice şi filosofice. Peter bântuia în patru labe pădurile din jurul Hanovrei şi nu cunoştea niciun cuvânt. A avut norocul să fie dus înaintea regelui Angliei George I şi, când a crescut, a izbutit să rostească două nume: al său şi al suveranului… Franţa a îmbogăţit colecţia cu o fetiţă semnalată în 1731, Marie-Angélique, dar, mai ales, cu un alt copil, Victor, care avea să cunoască celebritatea în primii ani ai secolului al XIX-lea. Capturat în 1800 în departamentul Aveyron, a fost tratat după cele mai bune metode pedagogice ale Luminilor.

[1] Jonathan Swift, *Călătoriile lui Gulliver*, traducere de Leon Leviţchi, Minerva, Bucureşti, 1971, pp. 270-271.

Educația lui (din care s-a inspirat François Truffaut când a realizat filmul *L 'Enfant sauvage – Copilul sălbatic*, 1969) s-a soldat cu un succes relativ.

Potrivit lui Blumenbach, toți aceştia erau nişte degenerați şi nişte idioți. Numai că filosofii şi savanții nu aveau nevoie de cretini, ci de Oameni diferiți. Aşa că foloseau toate mijloacele pentru a clădi teorii globale şi coerente. Bieții cretini au devenit astfel oameni sălbatici ori sălbăticiți, ocupând un loc bine definit în jocul condiției umane.

Gândirea evoluționistă începea să dea roade. Deşi Lamarck şi Darwin erau încă departe, teoriile lor aveau să încolțească pe un teren pregătit. Fără a fi evoluționist, sistemul lui Linné, cu înlănțuirea treptată a ființelor, ducea la evoluție. Deocamdată, granițele dintre specii păreau oarecum stabile, deşi uneori erau depăşite, dar din ce în ce mai multe argumente susțineau variabilitatea între limitele fiecărei specii, inclusiv cea umană. Aceasta era determinată de condițiile de mediu, iar în cazul omului, şi de contextul social, de educație şi aculturație.

O parte fundamentală a programului Luminilor se învârtea în jurul omului sălbatic. Mai întâi, cine era el: prototipul omului sau un om degradat? Unii credeau că omenirea se dezvoltase pornind de la o condiție aproape animalică, ce cuprindea printre altele mersul în patru labe. În schimb, alții nu admiteau nicio paralelă între „sălbăticit" şi primitiv. Pentru Jean-Jacques Rousseau (*Discurs asupra originii inegalității dintre oameni – Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes*, 1775), primitivul era „alcătuit dintotdeauna aşa cum îl văd eu astăzi, mergând în două picioare, slujindu-se de mâini întocmai cum facem noi, îndreptându-şi privirile asupra întregii naturi şi măsurând din ochi întinderea cerului". Pe scurt, o ființă bine adaptată, chiar mai bine decât omul zilelor noastre, care nu cunoştea nenorocirile supreme, adică boala în domeniul biologic şi inegalitatea în domeniul social.

În ambele cazuri, problemele esențiale erau însă aceleaşi: evoluția sau, dimpotrivă, degenerescența, inclusiv recuperarea ființei degenerate, puneau în mişcare mecanismele biologice prin intermediul sociabilității şi al educației. Omul poate decădea şi progresa nu doar la nivelul individului, ci şi al speciei în general.

Robinson Crusoe era o dovadă a capacității omului de a rezista, chiar şi singur, departe de ceilalți. Totuşi, în *Recherches philosophiques sur les Américains* (*Cercetări filozofice cu privire la americani*), Cornelius de Pauw susținea contrariul: „cel mai mare metafizician, cel mai mare filosof, părăsit vreme de zece ani în insula Fernandez, s-ar întoarce îndobitocit, mut, imbecil…" Să fie reciproca valabilă? Dacă un filosof putea să cadă în sălbăticie, putea fi ridicat omul sălbatic la filozofie? Fără a merge atât de departe, experiența medicului Jean Itard cu copilul Victor părea să dovedească binefacerile educației. Rezultatul, deşi modest, oglindea un progres incontestabil față de punctul de pornire; la început, după spusele doctorului, micuțul sălbatic „se afla pe ultima treaptă nu numai a speciei sale, ci şi a animalelor;… Într-un fel, nu se deosebea de plante" decât „prin însuşirea de a se mişca ori de a striga".

Să faci dintr-un soi de animal ori de plantă o ființă umană era un lucru de-a dreptul extraordinar. Era garanția faptului că societatea şi pedagogia au capacitatea de a-l transforma pe om, dovada fiind omul sălbatic.

În 1758, Linné includea în clasificarea sa un al doilea om sălbatic, sub numele de *Homo nocturnus* sau *Homo sylvestris*. Povestea începuse ceva mai înainte, odată cu cercetările medicului şi anatomistului englez Edward Tyson (1651 -1708). Acesta a fost în măsură să practice disecția pe un cimpanzeu, animal foarte puțin cunoscut în Europa. A crezut însă că este vorba de un urangutan, şi, ca să încurce şi mai mult lucrurile, l-a numit „pigmeu”, situându-l într-o poziție intermediară, între om şi maimuță (în lucrarea *Orang-outang, sive Homo Sylvestris, or the Anatomy of a Pigmie – Urangutanul sau Homo Sylvestris sau anatomia unui pigmeu*, 1699). „Pigmeul nostru” – afirma Tyson – „nu este om, dar nici cu totul maimuță, ci un soi de animal intermediar.” Iată, aşadar, un subom ori o supermaimuță, reprezentând veriga care lega şi mai ales despărțea ființa umană de familia maimuțelor. Cimpanzeu, urangutan, om al pădurilor, pigmeu: ce mai cocteil, ce amestec năucitor! O specie care, cu un strop de imaginație, avea toate şansele să se răspândească peste tot în ținuturile sălbatice din lume.

Într-adevăr, aşa s-a şi întâmplat. În cel de-al doilea volum, apărut în 1751, *Enciclopedia* făcea o descriere completă a omului sălbatic din Borneo. „După cât se spune, prezintă statura unui om foarte înalt, capul rotund, ca al nostru, doar gura şi bărbia sunt puțin altfel, nu are nas aproape deloc, iar trupul îi este acoperit de un păr destul de lung. Aceste animale aleargă mai iute decât cerbii; rup din pădure crengi de copaci cu care îi lovesc pe trecători, iar apoi le sug sângele.” Se adăuga totuşi că „aceste fiare, care par la prima vedere atât de asemănătoare cu omul, dar care se deosebesc de acesta în toate privințele la o cercetare mai amănunțită, ar putea fi la urma-urmei doar nişte maimuțe”.

Această varietate de oameni sălbatici era în mod evident mai aproape de maimuțe decât prima, cea a oamenilor „sălbăticiți”. Deosebirea se afla în blană şi, eventual, în apendicele caudal. Puteau fi socotiți la fel de bine oameni sau maimuțe, fiindcă rolul lor era tocmai asigurarea trecerii dintre cele două specii. Dublul proiect al Luminilor este astfel pe deplin lămurit. Omul sălbăticit întruchipa virtuțile educației, asociate cu principiul evoluționist. Omul „pădurilor” justifica, în principal, progresul biologic care ducea de la animal la om. În ce-l priveşte, programul pedagogic era secundar, deşi unii optimişti nu l-au exclus *a priori*. Chiar după 1800, aceştia au continuat să-l susțină. Printre ei se număra Bory de Saint-Vincent (1780-1846), care presupunea că urangutanul educat cum se cuvine ar avea şanse să se ridice deasupra hotentotului. Să fi fost un compliment la adresa urangutanului ori o părere nu prea bună despre hotentot? Medicul şi naturalistul olandez Petrus Camper (1722-1789) a potolit entuziasmul cu un argument temeinic: urangutanul nu era în stare să vorbească, nu numai pentru că era incult, ci în primul rând din pricina conformației anatomice. Iată-l, aşadar, împins spre categoria maimuțelor obişnuite şi exclus din proiectul pedagogic, rezervat vărului său mai evoluat. Astfel, cele două specii de oameni sălbatici asigurau împreună bazele unui evoluționism global, biologic şi totodată cultural.

Sălbatici sau… mai puțin sălbatici, oamenii cu coadă erau deosebit de bine reprezentați. Iată două exemple preluate din *Istoria naturală* a lui Buffon. „În insula Mindoro, din apropiere de Manila, există o rasă de oameni numiți manghieni, care au cu toții o coadă lungă de patru-cinci degete”; apoi, lucru încă

şi mai remarcabil, unii dintre aceşti oameni cu coadă îmbrăţişaseră religia catolică. Al doilea caz: în Formosa fusese văzut „un om care avea o coadă lungă de mai mult de un picior, acoperită cu păr roşu şi foarte asemănătoare cu cea de bou. Omul cu coadă încredinţa că acest cusur, dacă era socotit aşa, era pricinuit de climă şi că toţi locuitorii din partea de miazăzi a insulei aveau coadă ca şi el”; să mai adăugăm că Buffon nu dădea crezare acestui zvon.

Oamenii cu coadă păreau destul de numeroşi, dar îşi ascundeau cu grija podoaba. „Se află o mulţime de asemenea oameni în Etiopia; se mai găsesc apoi în Indii, în Egipt şi în Anglia, mai cu seamă în Scoţia; şi trăiesc chiar şi în Franţa.” Alcătuiau o specie aparte, ca şi maimuţele cu coadă faţă de cele fără coadă; dar se împreunau cu fiinţe omeneşti obişnuite şi puteau să aibă copii fără coadă. Consideraţiile de mai sus au fost făcute de Benoît de Maillet (1656-1738), autor al *Sistemului lui Telliamed* (*Le Systeme de Telliamed*), publicat în 1748, care, în afară de identificarea indivizilor menţionaţi mai sus, a avut meritul fundamentării ştiinţifice a existenţei oamenilor sălbatici ai mării. Argumentaţia este dintre cele mai atrăgătoare: totul s-a născut din apă, element care acoperea, la început, tot Pământul. Originea oameni lor este şi ea acvatică. De altfel, unele neamuri omeneşti trăiesc, ca odinioară, în spaţiul marin. Aşa se explică întâlnirile – deloc imaginare – cu tritonii, sirenele şi alte făpturi omeneşti ivite din adâncuri. Aceştia arată ca şi noi, nici măcar nu au coadă. Fiecare neam omenesc de pe pământ pare a avea un corespondent – strămoşii – în mediul acvatic. Explorarea mărilor necunoscute nu va fi lipsită de surprize.

În *Filosofia naturii* (*Philosophie de la nature*), volumul patru (1777), Delisle de Sales (1743-1816) consacra un capitol întreg omului mării, încredinţat fiind că acesta există. Autorul socotea că omul se poate adapta mediului marin, devenind amfibiu. Ce dovadă mai bună decât tânărul spaniol înecat în 1674 şi găsit viu şi nevătămat după cinci ani? Nu şi-a mai recunoscut familia şi a dispărut pentru totdeauna sub ape.

Povestea oamenilor mării este foarte edificatoare pentru metoda Luminilor. Scriitorii care au încercat să justifice această varietate biologică n-au făcut decât să recupereze şi să refacă întâmplările care circulau înainte de epoca Raţiunii. Au demonstrat că se poate construi oricând o teorie „ştiinţifică” coerentă în jurul oricărei date reale ori imaginare.

Chiar fără să coboare în adâncul apelor, filosofii îşi puneau o mulţime de speranţe în explorări. Mai ales Pacificul – cu puzderia lui de insule, care însemnau tot atâtea lumi posibile – se arăta a fi un tărâm al făgăduinţei. „Pe insulele acestei mări”– scria Maupertuis – „ne asigură călătorii că au văzut oameni sălbatici, oameni păroşi, cu coadă, un soi de neam aflat undeva între noi şi maimuţe.” Filosoful a spus în această privinţă ceva memorabil: „Mi-ar plăcea mult mai mult să petrec o oră vorbind cu ei, decât cu cea mai ascuţită minte din Europa.”

A urmat reacţia indignată a „celei mai ascuţite minţi din Europa”, adică Voltaire: „Maupertuis a înnebunit de-a binelea. Ştiţi prea bine că a fost pus în lanţuri la Montpellier, într-unul din accesele sale, în urmă cu vreo douăzeci de ani. Iată că boala s-a întors.”

Ca să-l combată pe Omul diferit al lui Maupertuis şi alte teorii ale acestui nebun de legat, Voltaire a publicat în 1753 *Diatriba doctorului Akakia* (*La Diatribe du docteur Akakia*). Făcând aluzie şi el ia povestea patagonezilor, îşi bătea joc de academicianul berlinez care propusese „disecția pe creierele unor uriaşi de douăsprezece picioare şi ale unor oameni păroşi, cu coadă, pentru a cerceta natura şi mintea omenească… Ni se pare că doreşte să călătorească în ținuturile australe, deşi, dacă îi citim cartea, suntem ispitiți să credem că tocmai s-a întors de acolo…”

Spirit rece şi critic, Voltaire se pronunța hotărât împotriva delirului biologic. Singura existență posibilă pe care o admitea era cea a… Satirilor, născuți din „iubiri împotriva firii”! Aceste ființe hibride au avut cinstea de a figura în primele pagini ale *Eseului asupra moravurilor şi spiritului națiunilor* (*Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*).

Iubiri perverse şi consecințe biologice

Dezacordul era legat până la urmă de înfăţişarea ființe lor diferite, şi nu de existența acestora. Se cădea să crezi în miracolele biologice, din momentul în care cele religioase fuseseră respinse. Minunile ştiinței se puteau dezvolta în voie pe terenul rămas liber.

Încrucişarea între specii diferite se afla la loc de cinste printre jocurile ştiințifice ale vremii. Preistoria evoluționismului trece şi prin asemenea fantezii. Réaumur îşi propunea să încrucişeze găina cu iepurele, în vreme ce Locke jura că văzuse o corcitură născută din pisică şi şobolan.

Nimic nu-l împiedica pe om să ia parte la acest soi de împreunări perverse. Şi atunci, de ce nu şi satiri? O ediție comentată din Pliniu (*Istoria naturală*, volumul III, 1771), în care erau desființați punct cu punct monştrii tradiționali ai Antichității, se arăta mai prudentă şi destul de echivocă în privința ființelor jumătate om-jumătate animal: „Cei mai mulți dintre antici i-au socotit pe satiri un fel de monştri, născuți din împreunarea bărbaților cu caprele ori a țapilor cu femeile. Chiar dacă am accepta existența sporadică a unor asemenea monştri, răspândirea acestei specii ar fi de neînchipuit, deoarece corciturile (din niciuna din clasele de animale) nu zămislesc. Existența satirilor este, aşadar, pe drept cuvânt nespus de ciudată…”

Frumoasă mostră de spirit critic. Neacceptând specia, autorul se arăta mai îngăduitor cu naşterea satirilor „individuali” (fără urmaşi). Un bărbat şi o capră puteau, aşadar, zămisli; dar nu aveau parte de bucuria de a avea nepoți!

Nu la fel se petreceau lucrurile cu raporturile dintre om şi maimuță, două specii mult mai apropiate decât omul şi țapul; Locke şi Voltaire nu vedeau nimic rău în asta, mai ales când era vorba de idile între maimuțoi şi negrese. Discipolul lui Linné, Johann Fabricius, mergea până la a afirma că rasa negrilor era rodul unei încrucişări dintre albi şi maimuțe; locul negrului, între om şi maimuță, era astfel pe deplin justificat.

Pornind de la aceste ipoteze, Restif de la Bretonne (1734-1806) a publicat în 1781 o impresionantă saga biologică în patru volume, cu titlul *Descoperirea*

australă de către omul zburător. Omul zburător este în realitate un european care foloseşte aripi artificiale, dar ființele pe care le întâlneşte în insulele australe aparțin într-adevăr altor specii. Potrivit metodei tradiționale, fiecare insulă reprezintă o lume. Se află aici sălbatici şi uriaşi, dar mai cu seamă hibrizi pe jumătate oameni, pe jumătate animale. Lista este destul de lungă: oameni-maimuțe, oameni-urşi, oameni-porci, oameni-tauri, oameni-berbeci, oameni-castori, oameni-țapi, oameni-cai, oameni-măgari, oameni-broaşte, oameni-şerpi, oameni-elefanți, oameni-păsări… Fiecare animal vine cu propria contribuție, nu doar de ordin fizic, ci şi moral. Astfel, oamenii-maimuță sunt răutăcioşi, pe când oamenii-berbeci trăiesc într-o deplină frăție…

Aparatul ştiințific al lucrării nu este mai puțin impresionant. Cel de-al patrulea volum propune o Disertație asupra oamenilor-brute, axată pe ideea că amestecurile biologice sunt în ordinea firii. Se foloseşte aici sistemul lui Telliamed. De vreme ce „toate animalele au început prin a fi amfibii, înainte de a trăi pe uscat”, oamenii ieşind şi ei din apă, existența oamenilor-broaşte pare a fi foarte probabilă. Omul cu coadă din Borneo, ca să nu mai vorbim de englezii şi francezii care îşi ascund în chip ipocrit această prelungire a propriei persoane, dovedeşte prezența unei naturi intermediare între ființa omenească şi animal. Şi ce să mai spui despre „structura internă a porcului, care este la fel ca aceea a omului”? Dacă ne gândim bine, adevăratul miracol nu ar fi existența, ci inexistența speciilor intermediare! Înainte de a-l produce pe om, natura a încercat numeroase variante, care s-au păstrat din fericire în îndepărtatul arhipelag de la Antipozi.

Dezmembrarea speciei

Omenirile diferite o duceau cât se poate de bine în epoca Luminilor, cu poziții pierdute, fireşte, dar şi cu poziții păstrate şi chiar întărite sau extinse. Elementul cu adevărat nou, cu cele mai multe consecințe, a fost dezmembrarea speciei umane „normale”. Datorită sălbaticilor americani şi, mai ales, negrilor africani, revoluția era deja în plină desfăşurare: a fost totuşi nevoie de spiritul de sistematizare al secolului al XVIII-lea şi de stabilirea unei ierarhii riguroase a ființelor pentru a împărți în mod radical specia umană în mai multe ramuri distincte.

Să-i dăm dar cuvântul lui Linné, autor al unei scurte, dar cuprinzătoare descrieri a raselor umane:

Europeanul: „Este alb, sangvin, musculos. Păr blond, lung şi des; ochi albaştri. Nestatornic, ingenios, inventiv. Se îmbracă cu haine strânse pe trup. Ascultă de legi.”

Asiaticul: „Are pielea gălbuie, este melancolic, cu fibra tare. Păr negru, ochi închişi la culoare. Este sever, fastuos, zgârcit. Poartă veşminte largi. Ascultă de opinia publică.”

Americanul: „Are pielea smeadă, este coleric, merge drept. Păr negru, drept, cu firul gros, nările largi; obrazul aproape lipsit de barbă. Este încăpățânat, mulțumit de soarta sa, iubitor de libertate. Se vopseşte cu dungi roşii, împletite în fel şi chip. Ascultă de obiceiuri.”

Africanul: „Este negru, flegmatic, cu fibra moale. Păr foarte negru şi creţ; pielea catifelată; nasul turtit; buzele groase; pieptul lăsat la femeile care alăptează. Este viclean, leneş, neglijent. Îşi unge trupul cu ulei ori grăsime. Ascultă de voința arbitrară a stăpânilor."

Ne aflăm în fața unei capodopere a Luminilor. Iată lumea structurată, ba mai mult, reinventată de Rațiune! Coerența este totală: totul se călăuzeşte după un principiu unificator. Patru continente cunoscute, Linné lăsând în seama lui Restif de la Bretonne continentul austral, patru culori de piele, patru temperamente, patru feluri de viață, patru moduri de a se îmbrăca sau de a nu se îmbrăca. Cine să se mai gândească şi la nuanțe? Ca un bun suedez, Linné hotărăşte că europenii trebuie să aibă ochi albaştri. Că locuieşte în China, în India ori în Turcia, asiaticul are pielea galbenă şi gata. Hainele sunt şi ele pe potriva datelor biologice: cine şi-ar putea închipui un negru îmbrăcat ori un european în pielea goală?

Ceea ce impresionează mai ales este ierarhia. Îmbrăcămintea se impune ca semn de superioritate. La fel şi buna guvernare, omul fiind un animal politic. În acest punct hotărâtor, europeanul, „care ascultă de legi", se află deasupra asiaticului, „care ascultă de opinia publică" şi care îl depăşeşte la rândul său pe american, „care ascultă de obiceiuri", în vreme ce africanul, „care ascultă de voința arbitrară a stăpânilor", pare sortit să trăiască în sclavie. Nicio separație între caracteristicile biologice şi condițiile socio-culturale, care par a ține şi ele de specificul intrinsec al rasei.

Şi totuşi, separația radicală a raselor era opera unui adept al monogenismului, teorie potrivit căreia toți oamenii se trăgeau dintr-un tip originar unic. Cei mai mulți dintre biologii timpului, şi cei mai celebri dintre ei, precum Linné, Buffon şi Blumenbach, acceptau această axiomă, care corespundea şi interpretării teologice tradiționale. Diferențierea raselor nu punea nicio problemă şi se explica prin degenerarea tipului normal, ilustrat, fireşte, de omul alb. În lucrarea *Despre unitatea genului uman* şi varietățile acestuia, 1775 şi 1794, J. Fr. Blumenbach analiza cauzele procesului, care erau, după părerea lui, clima, hrana şi modul de viață. Buffon îi împărtăşea părerea: „albul pare a fi culoarea primitivă a naturii, pe care clima, hrana şi obiceiurile o strică şi o schimbă". Clima venea, fireşte, pe primul loc. Părea limpede că negrii au tenul închis din pricina soarelui de pe continentul african. Se putea chiar avansa ipoteza că, aduşi în Europa, s-ar fi albit treptat, de la o generație la alta. Deocamdată se impunea însă constatarea că ceilalți erau nişte albi degenerați, negrii fiind, bineînțeles, cei mai degenerați dintre toți.

Poligenismul propunea o altă soluție. Adepții acestei teorii afirmau separația absolută, încă de la început, a raselor umane, devenite astfel specii diferite. Se revenea la omenirea scindată din Antichitate, inclusiv la miturile străvechi ale creaturilor pe jumătate oameni, pe jumătate animale. Monogeniştii şi poligeniştii nu făceau până la urmă decât să adapteze cerințelor ştiințifice interpretările tradiționale ale condiției umane.

Deşi minoritar, poligenismul şi-a asigurat un reprezentant de elită. Cel mai ascuțit spirit al secolului s-a pus în slujba lui, cu perseverență şi vehemență.

Fiindcă Biblia se întemeia tocmai pe conceptul de unică filiație umană, Voltaire credea că acționează în direcția rațiunii şi a spiritului ştiințific, susținând tocmai contrariul. Potrivit lui, există „în fiecare specie de oameni, ca şi în plante, un principiu care îi deosebeşte de ceilalți". „Diferențele sunt uriaşe", înnăscute, ne fiind legate nici de climă, nici de alte influențe. „Albii, negrii, roşii, laponii, samoiezii şi albinoşii nu s-au născut, fireşte, pe acelaşi sol. Diferența dintre toate aceste specii este la fel de mare ca aceea dintre cai şi cămile. „Fiecare rasă era rezultatul unei creații absolut independente. În *Dicționarul filozofic* (articolul *Om*), Voltaire îşi imagina chiar o paralelă „vegetală": „Nu ne putem îndoi de faptul că alcătuirea pe dinăuntru a unui negru este diferită de a unui alb… Toți sunt oameni, dar tot aşa cum bradul, stejarul, părul sunt copaci: părul nu se trage din brad, iar bradul nu se trage din stejar… Pornirile, firea oamenilor sunt la fel de deosebite ca şi clima, ca şi guvernările." În realitate, dincolo de originea comună sau nu, diferențele dintre rase se accentuau mereu, oglindind atracția exercitată de alteritatea radicală într-o Europă din ce în ce mai dominatoare. Admirați de unii filosofi pentru sistemul înțelept de guvernare, chinezii se țineau încă bine pe poziție. Negrii, în schimb, erau în cădere liberă. Nimeni nu se mai îndoia de natura lor aproape animalică.

Negrul: între om şi maimuță

Curios neam, negrii ăştia! mai evoluați, pare-se, decât urangutanii, dar încă foarte departe de tipul uman normal. De câteva secole, cusururile lor se înmulțeau fără încetare. Dacă, în cazul sălbaticului american, defectele şi calitățile se în scriau pe două coloane aproape egale, negrul avea dreptul la o singură coloană. Era gol, brutal, crud şi leneş; nu avea niciun sentiment religios; în schimb, îi plăceau din cale-afară băutura şi sexul. Mai ales negresele se remarcau prin dorințe le lor neostoite, care reprezentau un adevărat izvor de fantasme erotice, dar şi un motiv de dispreț. Buffon ştia multe în această privință, mai ales despre obiceiurile senegalezelor. „Sunt îndeobşte bine făcute, foarte vesele, foarte vioaie şi foarte iubărețe: le plac toți bărbații, dar mai ales albii, şi umblă după ei atât pentru a-şi potoli poftele, cât şi pentru a căpăta vreun dar. Bărbații lor nu le împiedică să alerge după străini şi se arată geloşi doar atunci când femeile au de-a face cu oameni din neamul lor…; adesea le oferă străinilor nevestele, fetele ori surorile şi se supără când sunt refuzați." Acelaşi obicei se întâlneşte în Madagascar, unde „atât femeile, cât şi bărbații sunt din cale-afară de desfrânați, iar cele care se dau tuturor nu sunt disprețuite". Negresele îşi încep viața sexuală foarte devreme: „arareori găseşti în rândurile acestui popor vreo fată care să-şi aducă aminte când anume şi-a pierdut fecioria".

O nație fără fecioare: ce semn de inferioritate! Se aştepta însă argumentul ştiințific pentru această mediocritate biologică, iar Rațiunea l-a găsit în cele din urmă. A luat astfel naştere o nouă ştiință: craniologia. Cum inteligența se află în creier, iar creierul în cutia craniană, studiul craniilor şi clasificarea acestora păreau să reprezinte metoda ideală. Petrus Camper a inventat conceptul de unghi facial, cu ajutorul căruia se putea măsura cu mare precizie gradul de inte-

ligenţă al subiectului şi care rezulta din intersectarea a două linii craniene, una care pornea de la baza nasului şi mergea până la deschiderea urechii, alta tangentă cu fruntea şi cu proeminenţa maxilarului.

Europeanul avea de ce să fie mândru de craniul său, al cărui unghi oscila în jurul a 80°, ajungând chiar până la 90°. Urmau tătarul, cu 75°, americanul cu 73,5°, calmucul şi, mai ales, negrul cu 70°. Urangutanul prezenta un unghi facial de 58°, iar maimuţele cu coadă de 42°. Şirul continua cu câinele, crocodilul şi becaţa! Concluzia sărea în ochi. Diferenţele dintre rasele umane nu erau mai puţin pronunţate decât cele dintre speciile de animale. Distanţa dintre negru şi urangutan era la fel cu cea dintre albi şi negri, dacă nu chiar mai mică, dacă se ţine seama de albii foarte evoluaţi, cu 90°. Europeanul, fiinţă împlinită, se afla pe treapta de sus, fără concurenţă, în vreme ce negrul, sclavul lui, era jos de tot, undeva între umanitate şi animalitate, poate mai aproape de cea de-a doua condiţie. Asta se ştia mai de mult, dar iată că era chiar demonstrat. O demonstraţie geometrică şi matematică fără cusur. Europeanul găsea o justificare ştiinţifică pentru misiunea sa de cuceritor şi stăpân al planetei.

Către sfarşitul secolului al XVIII-lea, Edward Long a tras din aceste cercetări o concluzie logică şi a propus o clasificare reunind trei specii distincte: europeni şi „înrudiţi”, negri şi urangutani. Aflaţi la mijloc, negrii erau socotiţi ca fiind în stare să procreeze cu ceilalţi, numai că hibrizii erau sterili. Categoria biologică a mulatrilor era respinsă ca nefiind viabilă, ca şi aceea a oamenilor-maimuţă, ceea ce reprezenta o separaţie clară, în favoarea maimuţelor şi poate chiar a negrilor, dar în mod sigur în folosul albilor.

Până şi monogenistul Linné începea să aibă îndoieli, spre sfârşitul carierei, în legătură cu unitatea speciei. Îndoiala era evident alimentată de negri şi, mai ales, de hotentoţi, cea mai umilă dintre varietăţile rasei. Comparându-i pe aceştia din urmă cu europenii, savantul suedez afirma că „este greu de crezut că au aceeaşi origine”.

Erau atât de ciudaţi negrii, atât de puţin umani, încât lumea era ispitită să-i socotească o specie nu numai diferită, ci şi marginală, restrânsă ca număr şi foarte clar circumscrisă din punct de vedere geografic. Aşa a crezut James Bruce (1730-1794), călător în Etiopia şi autoritate recunoscută în problemele africane, care asigura că locuitorii Africii, chiar din preajma Ecuatorului, aparţineau unei alte rase decât negrii. Punctul lui de vedere a fost preluat de Buffon: „Centrul Africii este în întregime un ţinut temperat şi destul de ploios, foarte înalt şi locuit aproape pretutindeni de oameni albi ori cu pielea smeadă, dar nu negri… Specia negrilor este mult mai puţin numeroasă: după părerea mea, nu reprezintă nici a suta parte din omenire, de vreme ce acum am aflat că locuitorii din centrul Africii sunt albi.”

Se putea spera că anumite civilizaţii „albe” evoluate, fără nicio legătură cu primitivii negri ce locuiau de-a lungul coastelor, îi aşteptau pe europeni. Atitudinea era de altfel destul de logică: în regiunile mai înalte, deci mai puţin toride, omul nu avea cum să se înnegrească. Doar că mai era de aşteptat, pentru că europenii nu îndrăzneau să se îndepărteze de coaste. Mitul unui continent plin de primejdii, locuit de un neam sălbatic, mai aproape de animale decât de oameni, şi chiar

simbolul negrului opus albului au întârziat mult explorarea. Asaltul a avut loc foarte târziu, în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Cel mai apropiat continent a fost ultimul explorat. De această dată, imaginarul nu a stimulat descoperirea, ca în cazul aventurii australe ori a explorării Pacificului, ci, dimpotrivă, a împiedicat-o vreme de câteva secole.

Georgiana şi başkirul

Secolul al XVIII-lea a fost nu doar al Raţiunii, ci şi al Frumuseţii. Raţiunea şi Frumuseţea, inseparabile, au devenit pilonii unei lumi coerente şi armonioase. Ne aflăm din nou în faţa unui arhetip. Am văzut mai înainte că vechii greci puneau la loc de cinste armonia fizică şi potrivirile dintre trup şi spirit. Ca în cazul atâtor prejudecăţi, secolul al XVIII-lea nu a făcut decât să aşeze vechile precepte în formule carteziene. Pe o bază străveche s-a clădit astfel o ştiinţă nouă: fiziognomonia. Creatorul său este Johann Kaspar Lavater (1741-1801), teolog şi scriitor elveţian, autor al *Artei cunoaşterii omului cu ajutorul fizionomiei* (publicată între 1775 şi 1778). Lucrarea se sprijină pe câteva axiome: „frumuseţea şi urâţenia chipului sunt strâns legate de alcătuirea morală a omului: astfel, cu cât acesta este mai bun, cu atât este mai frumos; cu cât are o fire mai rea este mai urât… Există o armonie deplină între statura omului şi firea acestuia. Cu cât statura şi înfăţişarea vor fi mai desăvârşite, cu atât înţelepciunea şi virtutea vor avea o înrâurire mai puternică, dominantă şi pozitivă; în schimb, cu cât trupul este mai departe de perfecţiune, cu atât facultăţile intelectuale şi morale sunt mai slabe, subordonate şi negative.” Regulile se aplicau atât indivizilor, cât şi raselor şi popoarelor.

Epocii Luminilor nu-i plăcea monştrii. Chiar şi atunci când erau fabricaţi, dorinţa de a-i înfrumuseţa, de a răni cât mai puţin simţul estetic rămânea o preocupare constantă. Să ne uităm la oamenii-animale ai lui Restif de la Bretonne, reprezentaţi într-un fel care izbuteşte să le îndulcească trăsăturile, să-l apropie mai curând pe animal de om decât pe om de animal. Urâţenia inspira dezgust şi teamă. Omul frumos trebuia să aparţină unei alte specii decât omul urât… Învăţatul german Christoph Meiners o spunea fără ocolişuri, deosebind doar două varietăţi umane, două „rase”: cea frumoasă şi cea urâtă!

Cine era frumos şi, în acelaşi timp, dăruit de natură cu bunătate şi inteligenţă? Omul alb, fără îndoială, iar câteodată şi cei care nu erau tocmai albi, dar nici departe de această culoare. Sălbaticii americani, şi în primul rând polinezienii, răspundeau canoanelor estetice. La rigoare, mai puteau fi albiţi. Paradisul polinezian – subiect asupra căruia vom reveni – trebuia populat cu o rasă „paradiziacă”. Iat-o: „N-am văzut nicicând oameni mai bine făcuţi şi mai bine proporţionaţi. Nicăieri nu s-ar putea găsi modele mai frumoase pentru Hercule sau Marte” (Bougainville). „Sălbaticii din insulă (Tahiti) sunt cu toţii albi. Nu cred că se află printre ei vreun negru şi, de altfel, nu par să-i iubească prea mult pe negri … Femeile şi fetele pot fi asemuite cu cele mai frumoase brune europene.”

Modelul rămânea europeanul. Puteau exista oameni mai frumoşi decât el, dar în acelaşi registru. Dar oare ce fel de european? Linné aprecia tipul scandinav,

blond cu ochi albaştri. Altora le plăceau brunii şi, mai ales, brunele. Înainte de a le descoperi pe polineziene, aceştia au avut revelația suratelor lor din Georgia.

Mitul frumuseții georgiene, extrem de răspândit în secolul al XVIII-lea, se datora îndeosebi călătorului francez Jean Chardin (1643-1713), autor al *Călătoriilor în Persia şi alte locuri din Orient* (1686 şi ediții ulterioare). Cartea, foarte citită, a marcat în mai multe privințe dezbaterea ştiințifică şi filosofică iluministă, oferind, de pildă, argumente în sprijinul teoriei lui Montesquieu cu privire la climă. Cei ce elogiau în acea vreme frumusețea strălucitoare a neamului georgian s-au mulțumit, fără îndoială, să-l citească pe Chardin şi nu s-au deplasat la fața locului. Francezul nu mai contenea cu laudele: „Neamul georgienilor este cel mai frumos din Orient şi aş putea spune chiar din lume. N-am zărit nici măcar un chip urât, nici de bărbat, nici de femeie; am văzut însă făpturi cu chipuri îngereşti."

Un asemenea grad de frumusețe ar fi trebuit să oglindească înalte calități morale şi intelectuale; din nefericire, arătosul popor nu prea avea parte de educație. „Georgienii sunt din fire nespus de isteți. Ar putea ajunge oameni foarte învățați şi pricepuți, dacă ar fi deprinşi cu ştiințele şi artele; învățătura de care au parte fiind însă deosebit de slabă, iar pildele rele, ajung să fie nişte neisprăviți şi desfrânați."

Contrastul ajungea la apogeu în ținutul georgian al Mingreliei. „Bărbații sunt voinici, iar femeile frumoase din cale-afară", fiind însă „cele mai rele de pe fața pământului, trufaşe, mândre, viclene, mincinoase, crude şi neruşinate. Nu se află pe lume răutate de care să nu se folosească spre a avea iubiți, spre a-i păstra şi spre a-i nimici." La rândul lor, bărbații „omoară, ucid şi mint, lăudându-se cu astfel de fapte. Concubinajul, adulterul, bigamia, incestul şi alte asemenea vicii trec în Mingrelia drept virtuți. Îşi fură femeile unii altora, şi se căsătoresc fără ruşine cu propria mătuşă, nepoată sau soră a nevestei. Cine doreşte să aibă mai multe neveste deodată le ia în căsătorie; mulți bărbați au câte trei. Fiecare poate avea câte concubine doreşte; şi femeile, şi bărbații sunt foarte îngăduitori în această privință. Nu prea ştiu ce înseamnă gelozia. Atunci când un bărbat îşi prinde nevasta cu iubitul asupra faptului, îi poate cere să-i cumpere un purcel şi, de obicei, răzbunarea se opreşte aici. Purcelul îl mănâncă toți trei" (Jean Chardin).

Nepotrivirea dintre înfățişarea fizică armonioasă şi obiceiurile proaste, departe de a oglindi o fatalitate biologică, era în ton cu împrejurările istorice şi culturale. În centrul programului iluminist se afla educația. Lipsa unei bune pedagogii avea efecte nefaste chiar şi asupra celor mai înzestrați. Pe de altă parte, libertatea sexuală a georgienilor nu avea de ce să scandalizeze latura libertină a epocii Luminilor. Frumusețile brune şi iubirile uşoare ale Georgiei pregăteau spiritele pentru apropiata escală tahitiană.

Pe scurt, cu toate defectele, superioritatea biologică era dincolo de orice îndoială. În clasificarea lui Blumenbach, rasa albă era denumită caucaziană. „Am dat acestui neam numele muntelui Caucaz – explica savantul – pentru că, în vecinătatea sa, se află cea mai frumoasă dintre rasele omeneşti, georgienii…" Să fi constatat asta la fața locului? Nicidecum: cititorul este trimis la o notă unde găseşte un citat, bineînțeles din Chardin!

Aşa au ajuns caucazienii să reprezinte prototipul omenirii, stabilit de Chardin şi Blumenbach. Teoria ştiinţifică se potrivea şi cu Biblia: arca lui Noe se oprise pe muntele Ararat, la hotarul sudic al regiunii caucaziene. Recuperarea arhetipurilor de către ştiinţa Luminilor merită pe drept admirată.

Dacă polul frumuseţii părea stabilit în Caucaz, cel al urâţeniei varia în funcţie de gust. Africa oferea, fără îndoială, numeroase posibilităţi. Dar uitaţi-vă şi la başkiri, un neam trăitor la sud de Ural: ce urâţi sunt! Pentru Lavater, antiteza era perfectă: georgiana cea frumoasă şi başkirul cel slut. Una din planşele din tratat le prezenta cititorilor cele două extreme ale omenirii: o femeie încântătoare, alături de un monstru ce abia dacă aducea cu o făptură omenească. Frumoasa şi bestia!

Buffon era indignat, mai ales, de înfăţişarea laponilor, care îşi mai şi afişau urâţenia cu un dispreţ suveran faţă de convenienţe! „Se scaldă în pielea goală şi cu toţii împreună, fete şi băieţi, mame şi fii, fraţi şi surori, şi nu le pasă dacă sunt văzuţi astfel.” Apoi „le oferă străinilor nevestele şi fetele şi socotesc o mare cinste dacă aceştia binevoiesc să se culce cu ele”. Lucrurile sunt însă de înţeles: femeile fiind atât de urâte, bărbaţii le dădeau altora fără vreo urmă de părere de rău! Potrivit lui Buffon, exista şi situaţia inversă: „În toate naţiile vecine, precum China ori Persia, unde femeile sunt frumoase, bărbaţii sunt de o gelozie fără margini.”

Continentul austral: ultimul asalt

Pepiniera de Oameni diferiţi se afla tot pe continentul austral, deocamdată greu de atins. Ce surprize cuprindea oare? Mulţimea de oameni-animale imaginată de Restif de la Bretonne? Sau, dimpotrivă, o civilizaţie întru totul umană, dar mai înţeleaptă, mai armonioasă, mai evoluată decât civilizaţiile cunoscute?

Călătoria lui Robertson în ţinuturile australe, „tălmăcită după manuscrisul englezesc” şi publicată în limba franceză la Amsterdam în 1766, opta pentru ultima variantă, vorbind despre „naţia cea mai fericită şi mai vrednică de cinstire dintre toate monarhiile din Univers”. Cea mai bună climă, cei mai frumoşi oameni, nu se ştie de ce „îmbrăcaţi cam ca polonezii”, limba melodioasă, întoarcerea la natură, comunitatea bunurilor, egalitatea socială, respectul reciproc – iată câteva elemente dintr-un tablou cât se poate de idilic. Era o lecţie pentru europeni, cu atât mai folositoare, cu cât australienii cunoscuseră şi ei un sistem nedrept, înainte de a-l răsturna printr-o revoluţie de factură rousseauistă, care dusese la restabilirea valorilor şi a echilibrelor iniţiale, distruse de evoluţia istorică. Se cuvine adăugat că australiencele se purtau cu totul altfel decât georgienele. Erau credincioase şi se îngrijeau numai de fericirea bărbaţilor lor; se părea că până şi noţiunea de iubit sau amant le era străină. Trebuie remarcat faptul că epoca Luminilor a oscilat mereu între desfrâu şi virtute; în realitate, libertatea sexuală şi fidelitatea absolute reprezintă o dublă figură antitetică, dar complementară, din imaginarul tuturor timpurilor.

În vreme ce scriitorii fabulau, marinarii căutau, dar fabulau şi ei din când în

când, şi încă destul de des. Coasta pacifică a continentului nu se lăsa însă atinsă. Explorând oceanul în dreptul coastelor chiliene, Amédée Frézier a ajuns la concluzia că ținuturile australe erau „nişte himere” (*Relatarea călătoriei din Marea Sudului până la coastele chiliene şi peruane, din anii 1712, 1713 şi 1714, Paris, 1732*).

Trebuia schimbată tactica. A fost pus în valoare un nou traseu, aproape nefolosit: Oceanul Indian, unde trebuia să se afle Țara lui Gonneville, viitoarea „Franță antarctică”. În 1733, Bouvet de Lozier (1705-1786) a adresat un memoriu Companiei Franceze a Indiilor de Est, situând acest ținut cu o precizie remarcabilă la sud de Oceanul Indian şi de Atlantic, la câteva săptămâni de navigație de Madagascar. Climă temperată, produse de tot felul, piață comercială – nu lipsea nimic. În plus, „de aici se putea ajunge în China fără a se trece prin strâmtorile Sonda, Malacca şi alte locuri prea puțin sigure în vreme de război”. Argumentul final avea o pondere considerabilă: „Se pare că aceste ținuturi sunt singurele pe care Franța le mai poate descoperi.”

În 1738, două nave aflate sub comanda lui Bouvet s-au îndreptat spre sud, ca să identifice noul continent. Înainte de ieşirea din apele Atlanticului a apărut, la 54 de grade latitudine, un pământ care a primit numele de Țara Circumciziei. Fără îndoială o parte a continentului căutat, dar din nefericire nu cea mai frumoasă. Peste tot se zăreau numai ghețari, pinguini şi lupi-de-mare. Un popas în drumul spre China? Poate. O piață comercială? Pe cine să întrebi?

Fiindcă Bouvet nu se abătuse de la regulă. Dăduse şi el peste o insulă, cu toate că şi acest lucru este contestat. Insula Bouvet există (numai că, ironie a sorții, este norvegiană şi nu franceză!), dar acest pământ de şaizeci de kilometri pătrați se află la o cu totul altă longitudine decât cea indicată de Bouvet. Există două ipoteze: fie o gravă eroare de calcul, fie o insulă de gheață itinerantă „supraevaluată” de navigator. Continentul austral era astfel redus la un aisberg!

Explorările şi „descoperirile” au dus ştiința şi filosofia Luminilor spre o concluzie surprinzătoare: existența incontestabilă a unui mare continent în emisfera sudică, aflat poate la o latitudine mai joasă decât se prevăzuse.

Maupertuis ocupă un loc însemnat printre campionii descoperirilor australe. Antipozii, scria el (în binecunoscuta *Scrisoare cu privire la progresul ştiințelor*, inclusă în *Opere*, 1752), ”alcătuiesc o lume nouă, deosebită, care nu se ştie ce cuprinde. Descoperirea acestor ținuturi ar putea fi, aşadar, de mare folos pentru negoț şi de o minunată bogăție pentru ştiințele naturii”. Din nefericire, regele Prusiei, Frederic cel Mare, se arăta prea puțin interesat de propunerile academicianului, preferând să-şi mărească regatul în Europa şi nu să-şi dispute cu Franța insula Bouvet. Monarhii sunt câte odată lipsiți de imaginație.

Conform relatărilor lui Bouvet, geograful Philippe Buache (1700-1773) a elaborat în 1739 o hartă a ținuturilor australe; a urmat o alta, mai completă, în 1744. Pe ultima se pot vedea două mase continentale, la sud de Atlantic şi de Pacific, care cuprind o mare înghețată Antarctică.

Buffon s-a arătat plin de încredere cu privire la condițiile geografice şi climatice din lumea australă. Continentul era, după părerea lui, „la fel de mare ca Europa, Asia şi Africa la un loc”. Şi, mai cu seamă, nu are ghețuri! Aisbergurile ce

pluteau pe mările sudului nu dovedesc că este vorba de un continent înghețat, ci vin din interior, din regiunile învecinate cu polul, de unde sunt aduse de marile fluvii „australiene”.

Sistemul hidrografic descris aduce cu cel al Siberiei, atâta doar că fluviile curg în alt sens, dinspre pol spre zona temperată. Era primul studiu cu privire la hidrografia continentului austral, care vorbea despre fluvii necunoscute de pe un continent necunoscut! Pe deasupra, studiul era şi practic, fiindcă Buffon îi sfătuia pe navigatori să ocolească zonele de vărsare a apelor şi, implicit, ghețurile. Ca să debarce, erau îndemnați să caute un loc potrivit pe coastă, pentru a găsi, fără îndoială, locuitori şi societăți civilizate.

Masa de informații devenind considerabilă, se impunea o lucrare de sinteză. Charles de Brosses (1709-1777), preşedinte al Parlamentului din Bourgogne şi distins cărturar, şi-a asumat această sarcină. În *Istoria navigațiilor spre ținuturile australe* (în două volume, Paris, 1756), bazându-se puternic pe Maupertuis, se arată cuprins de entuziasm în fața „minunatelor privelişti fizice şi morale” de pe un continent care ar trebui căutat „mai degrabă la est de Africa, în Oceanul Indian, decât la est de America, în Oceanul Atlantic”. Existența sa, incontestabilă, era necesară pentru „a ține în echilibru globul aflat în rotație şi a sluji drept contragreutate pentru masa Asiei septentrionale”. Autorul mai asigura că existau ghețuri doar în anumite puncte, restul prezentând o climă temperată.

De Brosses nu dorea să elaboreze o lucrare strict teoretică, ci punea la îndemâna navigatorilor şi a colonizatorilor un arsenal metodologie aproape complet, de la alegerea echipajului, modul de stabilire a contactului cu populația băştinaşă şi chiar o listă de nume pentru botezarea locurilor.

Scopul lui era, mai ales, să sensibilizeze orgoliul suveranilor, deoarece ştia foarte bine că, pentru aşa ceva, erau necesare fonduri uriaşe. „Cea mai mare, mai nobilă, mai folositoare lucrare pe care o poate înfăptui un suveran, şi care îi poate face numele nemuritor, este descoperirea Ținuturilor australe.” Autorul invoca „binele general al omenirii, gloria personală a suveranului meu şi utilitatea deosebită pentru țara mea”.

Cartea a avut o influență profundă, atât în Franța, cât mai ales în Anglia. În 1756, suveranii erau mult prea ocupați cu războiul de şapte ani, care tocmai începuse, ca să se apuce de cucerirea Polului Sud. Războiul s-a isprăvit însă în 1763, iar noile condiții au devenit foarte favorabile pentru punerea în aplicare a proiectului preşedintelui De Brosses.

Prin tratatul de la Paris (10 februarie 1763), imperiul colonial francez se destrăma, în folosul englezilor. Franța pierdea Canada şi pozițiile din India. Din disperare s-a născut speranța unui nou început. Sosise momentul valorificării unor priorități franceze în explorarea ținuturilor australe. Anglia, care ajunsese cea mai mare putere maritimă şi colonială, nu înțelegea să stea deoparte. Un lucru era singur: odată continentul austral pus în balanță, echilibrul mondial avea să se schimbe cu totul, în folosul țării colonizatoare.

Franța l-a trimis pe Bougainville (1729-1811) în jurul lumii. Călătoria, foarte interesantă (din 1767 în 1769), a fost prima circumnavigație efectuată de francezi, însă fără rezultate în privința ținuturilor din sud. În Pacific, Bougainville a găsit

numai insule; dacă exista un continent, acesta se afla fără îndoială la o latitudine mai joasă.

Un alt călător francez, Yves-Joseph de Kerguelen de Trémarec (1734-1797), a avut norocul să găsească ceva. „Aveam de multă vreme în plan descoperirea ținuturilor australe”, spunea acest marinar într-un memoriu (*Relatarea a două călătorii în mările australe şi ale Indiei*, Paris, 1782). A izbutit să-l convingă pe ministrul marinei şi a beneficiat chiar de sprijinul regelui. Ludovic al XV-lea i-a dat următoarele instrucțiuni: „Seniorul de Kerguelen are cunoştință de faptul că, după cât se pare, la sud de insulele Saint-Paul şi Amsterdam în Oceanul Indian, se întinde un continent foarte mare, care acoperă o parte a globului, începând de la 45 de grade latitudine sudică până aproape de pol, într-un spațiu uriaş, unde încă nu s-a pătruns. Pare însă adeverit faptul că seniorul de Gonneville a ajuns prin anul 1504 în acele locuri, unde a petrecut aproape şase luni, fiind foarte bine primit de localnici.” Kerguelen urma „să stabilească legături comerciale şi de prietenie cu locuitorii”. „Va cerceta mărfurile din acele locuri, culturile, manufacturile, dacă sunt, şi care ar fi folosul pentru negoțul Regatului.” Expediția urma să fie secretă.

La 1 mai 1771, Kerguelen pleca din Lorient. Prima escală a făcut-o în Île de France (insula Mauritius, care aparținea pe atunci Franței). De aici, expediția a plecat cu două nave spre sudul Oceanului Indian. La 13 februarie 1772, pe latitudinea de 50 de grade, s-a ivit pământul făgăduinței! Era frig şi vreme rea, dar momentul părea hotărâtor. Câțiva francezi au coborât pe uscat şi l-au luat în stăpânire, „în numele regelui, cu toate cele cuvenite”.

Entuziasmul lui Kerguelen nu avea margini. A anunțat descoperirea părții centrale a continentului austral. Frigul a fost repede uitat şi chiar dat deoparte în favoarea unei „clime blânde”. Fenomen de contaminare: guvernatorul din Île de France, adresându-se ministrului marinei, se lansa într-o descriere amănunțită a unei țări pe care n-o văzuse în viața lui: „cea mai blândă şi mai plăcută temperatură […] pământuri nespus de roditoare […] păduri şi verdeață”.

S-a elaborat un proiect de colonizare. Kerguelen a fost primit de rege şi a obținut comanda unei noi expediții, cu două nave, şi următoarele instrucțiuni: „… va cerceta locul cel mai potrivit pentru o aşezare şi o va alcătui, dacă îl socoteşte bun”, apoi „se va îndrepta spre răsărit, de-a lungul paralelei de 40 până la 60 de grade, trecând pe lângă ținuturile australe”.

Lua astfel naştere Franța australă. Avangarda colonizării pornise. În 1774, Kerguelen ajungea pentru a doua oară pe continentul austral, în acelaşi punct. Vremea era şi mai rea decât prima dată. Totul părea mai rău: Arcadia se preschimbase dintr-odată în ținut polar! Jocul se terminase. Doar nu erau să colonizeze un ținut sterp şi înghețat. Kerguelen este dezamăgit şi descurajat: „Ținuturile australe pe care le-am străbătut nu par a cuprinde nicio bogăție. Sunt acoperite aproape cu totul de zăpadă. Pe uscat n-am văzut de cât lupi de mare, pinguini şi alte păsări de mare. Nimic nu arată că ținutul ar fi locuit.”

Era de neînțeles. Când văzuse de-adevărat, prima ori a doua oară? Autoritățile n-au dovedit niciun pic de umor în aprecierea situației. Întors în Franța, Kerguelen a poposit direct la închisoare. Deziluzia a fost pe măsura

speranțelor. Gata cu Franța australă!

Gata, de fapt, cu toate ținuturile australe, gata cu marele continent austral! Lucrurile au fost demonstrate în aceiaşi ani, călătoriile căpitanului Cook (1768-1771, 1772-1775, 1776-1780) pulverizând literalmente continentul. În timpul celei de-a doua călătorii, Cook a ocolit banchiza şi a eliminat astfel orice posibilitate de prelungire a Antarcticii spre nord.

Şi ce-a fost atunci pământul descoperit de Kerguelen? Încă o dată, şi ca de obicei, o insulă sau mai bine zis un arhipelag (trei sute de insule sau insulițe, totalizând şapte mii de kilometri pătrați, dintre care şase mii de kilometri pătrați erau suprafața insulei principale, cu climat subpolar). Numite la început, în chip sugestiv, „Insulele Dezolării”, acestea au primit mai târziu numele nenorocosului marinar. Aşa era drept, deoarece Kerguelen făcuse tot ce-i stătuse în puteri; de fapt, „insula Kerguelen” rămâne singura de o oarecare importanță care ocupă, în sudul Oceanului Indian, locul unui continent fictiv.

Dar Țara lui Gonneville? Călătoria căpitanului pare cât se poate de reală, iar acest pionier al lumii australe se bucură de privilegiul de a fi debarcat, după toate probabilitățile, pe coasta Braziliei. În acest caz, Essomeric şi urmaşii lui erau brazilieni fără ştirea lor.

Se va spune că nu era totul pierdut. Din uriaşul continent visat rămâneau totuşi două teritorii destul de însemnate: Antarctica şi Australia, fără a mai vorbi de mulțimea de insule mai mari sau mai mici. Totuşi, între proiectul imaginar şi realitate era o prăpastie adâncă, o deosebire ce poate fi asemuită cu aceea dintre planeta Marte din secolul al XIX-lea, brăzdată de canale şi populată cu marțieni foarte evoluați, şi cea din zilele noastre, planetă moartă, dată pe mâna oameni lor de ştiință ca s-o disece.

Nimeni nu căutase în mările sudului ghețurile Antarcticii ori deşerturile şi triburile rătăcitoare ale Australiei. Se căutau „marțieni” cu anticipație, o lume la fel de complexă şi de variată ca a noastră, singura lume completă, „pământeană” şi „diferită”, care avea într-adevăr şansa de a exista pe planetă. O posibilitate – pierdută – de a ne confrunta, în bine şi în rău, sub un cer asemănător şi totuşi diferit, cu ființe ca noi şi totodată de altă esență.

Această speranță întru câtva nebunească explică apariția şi lunga supraviețuire a lumii australe, rezistența sa la marele număr de lovituri şi eşecuri succesive. Iată că, dintr-odată, visul se spulbera, iar omenirea se trezea mai săracă.

Aventura australă rămâne unul dintre capitolele cele mai pline de învățăminte din istoria imaginarului, evidențiind capacitatea acestuia de a ignora fără complexe realitatea palpabilă şi dovezile experienței. Nimic nu justifica afirmarea peremptorie a unei alte lumi, simetrice cu lumea noastră şi, din clipa în care explorarea a ajuns în emisfera sudică, totul părea să dovedească tocmai contrariul. Or, în mod paradoxal, pe măsură ce numărul dovezilor contrare creştea, continentul austral se consolida, se dezvolta şi se fixa în mintea oamenilor. Sub bagheta magică a imaginarului, insulele, ghețarii şi negurile conturau o lume desăvârşită: câmpii roditoare, fluvii maiestuoase, oraşe şi porturi înfloritoare, civilizație rafinată, nații şi imperii. Căpitanul Cook a spulberat visul,

dar nu l-a strivit. Fantasmele de la Polul Sud aveau să se adăpostească pe tărâmuri mai primitoare. Pentru că fantasmele nu pot fi ucise. Legile obişnuite ale timpului şi spaţiului sunt neputincioase în faţa materiei lor subtile şi indestructibile.

Un paradis exotic şi erotic

Continentul austral nu mai exista, dar aruncase, sfărâmându-se, o puzderie de insule în spaţiul albastru al Pacificului. Uriaşa utopie continentală murise, dar utopia insulară se consolidase. Trebuia redefinit proiectul, ceea ce nu punea probleme, deoarece ideologia vremii era deopotrivă în căutare de specii diferite, de modele culturale evoluate şi de modele culturale ante-istorice. Nefiind pregătite să adăpostească alte specii ori societăţi complexe cu o istorie exemplară, insulele exotice au oferit decorul visat al utopiilor paradiziace: raiuri secularizate, evident, conform criteriilor Raţiunii. Dacă australienii vizitaţi de Robertson oglindeau posibilitatea unei întoarceri „post-istorice" la natură, polinezienii ilustrau starea însăşi de natură, pentru că nu fuseseră corupţi de o evoluţie istorică divergentă. Primii aplicau *Contractul social*, ultimii descindeau direct din *Discursul asupra inegalităţii*. Rousseau era prezent în ambele cazuri. Filosofia trecea înaintea biologiei. Sălbaticul cel bun umbrea omul păros al lui Maupertuis şi omul-animal al lui Restif de la Bretonne.

Bunul sălbatic a fost un tovarăş credincios pentru filosofii secolului al XVIII-lea. Huronul lui Voltaire, înfăţişat în romanul filosofic *L'Ingénu* (1767), dădea lecţii de bun-simţ unei elite occidentale care îl pierduse în mare măsură. Societatea preistorică pe care o construise Rousseau, în care domneau egalitatea şi sănătatea fizică şi morală, propunea o atrăgătoare replică raţionalistă a Paradisului pierdut; filosofii şi călătorii nu păreau mai puţin ispitiţi decât înaintaşii lor, teologii şi pelerinii Evului Mediu, de o căutare pe care Luminile o adaptaseră gusturilor vremii.

Insulele din Pacific şi-au însuşit imaginea de mult cristalizată a bunului sălbatic american şi chiar au izbutit s-o îmbunătăţească. Era vorba, de fapt, de arhipelagurile grupate în interiorul triunghiului polinezian delimitat de insulele Hawaii la nord, Noua-Zeelandă la sud-vest şi Insula Paştelui la est. În centru se afla cea mai celebră dintre toate, insula Tahiti. Mitul polinezian a fost, înainte de toate, un mit tahitian. Decorul exotic al unei frumuseţi incontestabile a avut o contribuţie masivă la instaurarea utopiei. Inexistenţa, cel puţin în Tahiti, a antropofagiei, constatată totuşi în Noua Zeelandă şi în Hawaii, a reprezentat un alt element hotărâtor. Canibalismul fusese întotdeauna o problemă pentru apărătorii bunului sălbatic american. Datorită absenţei lui, tabloul era acum desăvârşit. Pentru că nu-şi mai mânca semenii, bunul sălbatic devenea cu adevărat bun.

Alt motiv fundamental al acestei opţiuni geografice era, aşa cum am remarcat, frumuseţea locuitorilor; mai ales că nu erau negri, ca melanezienii, papuaşii şi australienii.

Iată argumente suficiente pentru ca Paradisul secularizat al Luminilor să-şi afle locul în Polinezia şi în special în Tahiti. Paradisul presupunea o societate

egalitară şi fericită, dar nu neapărat virtuoasă. Noțiunile de păcat şi de virtute ivite din ipocrizia societăților civilizate nu erau agreate în mod deosebit nici de filosofi, nici de oamenii de lume. Paradisul secularizat urma totuşi să se deosebească de Raiul biblic. În varianta polineziană nu mai apărea corul îngerilor, ci mai curând plăcerile trupeşti.

Navigatorul englez Samuel Wallis a dat peste insula Tahiti în 1767, dar nu şi-a dat seama de însemnătatea filosofică a descoperirii sale. Din fericire, în anul următor, 1768, fregata *La Boudeuse* şi nava de transport *L'Etoile*, aflate sub comanda lui Bougainville, au ancorat în acelaşi loc. Cel care a făcut prima călătorie în jurul lumii în numele Franței a fost, într-adevăr, un personaj curios. Foarte cult pentru un marinar, poate chiar prea cult, îi plăceau deopotrivă marea, saloanele şi filosofia. Din cele trei ingrediente s-a născut utopia tahitiană, utopie insulară, libertină şi filosofică. Spre deosebire de englezii Wallis şi mai ales Cook, ori de compatriotul său La Pérouse, Bougainville n-a făcut nicio descoperire. Rezultatul geografic al expediției sale a fost nul; în schimb, cel utopic a fost considerabil.

Rezultat consolidat de prezența, alături de Bougainville, a unui alt „spirit iluminist" în persoana lui Philibert de Commerson (1727-1773), naturalistul expediției, care ştia de la început ce caută: „o nouă rânduială a lucrurilor, oameni care se zice că ar măsura opt-nouă picioare înălțime, buni, blânzi şi încă nestricați de societate…" Faptul că bunul sălbatic se combina, în proiectul lui Commerson, cu uriaşul patagonez nu făcea decât să întărească presupusa alteritate din mările sudului. De această dată urmau să găsească ceva deosebit, foarte deosebit.

Societatea reală a polinezienilor era puternic ierarhizată; preoții alcătuiau o clasă importantă; uneori se practicau sacrificii umane. Aceste lucruri nu se regăsesc în mitul polinezian, centrat pe starea de natură şi pe toate plăcerile ce decurg din ea. „Tahitienii", scrie Bougainville în jurnal, „având din arte cunoştințe elementare, care sunt de-ajuns pentru omul apropiat de starea de natură, muncesc puțin, se bucură de toate plăcerile societății, de dans, de muzică, de conversație, precum şi de dragoste, singurul lucru în care, după mine, crede cu adevărat acest popor." Să fii liber şi fericit fără să te omori cu munca, iată ceva foarte ademenitor, care îl readuce pe om la condiția dinainte de păcat.

Naturalistul german Johann Reinhold Forster, care a făcut parte din cea de-a doua expediție a lui Cook, a redat pe scurt cum anume îşi petreceau tahitienii timpul. „În viața tuturor insularilor domneşte uniformitatea fericirii: se trezesc odată cu soarele, merg să se spele la râu ori la fântână, îşi petrec dimineața lucrând ori plimbându-se, până se face cald; apoi se retrag în locuințele lor, unde se odihnesc la umbra unui copac; îşi trec vremea netezindu-şi părul ori ungându-l cu uleiuri parfumate, ori cântă la fluier, sau ascultă ciripitul păsărilor. Mănâncă de prânz, apoi îşi reiau treburile casnice…" Din punctul de vedere al tahitienilor, viața europenilor părea un şir lung de fleacuri, o goană necontenită şi chinuitoare de la naştere şi până la moarte.

Grijile de căpetenie ale polinezienilor păreau a fi dragostea şi… furtul. La primul punct, constata Bougainville, „nu se poate vorbi nici de taine, nici de ceremonii ascunse: totul se petrece în văzul lumii şi nu se poate zugrăvi bucuria

acestui popor atunci când ia parte la plăcerile unei perechi înlănțuite, ale cărei suspine sunt singurul dar plăcut pentru Dumnezeul lor. Fiecare plăcere este o sărbătoare pentru mulțime.”

Iubirea-spectacol l-a impresionat şi pe Cook, care a reținut unele amănunte: „Un tânăr de vreo şase picioare şi o fată de vreo unsprezece-doisprezece ani au adus jertfe pe altarul lui Venus, sub ochii mai multor oameni de-ai noştri şi ai unui mare număr de localnici, fără a părea că socotesc fapta lor ruşinoasă… Printre privitori se aflau mai multe femei de rang înalt, ca Oberea (regina), aceasta aflându-se, de fapt, în fruntea ceremoniei, fiindcă îi dădea fetei sfaturi cu privire la ceea ce trebuia să facă; dar cu toate că era tânără, fata nu părea să aibă nevoie de ele.”

Soții erau deosebit de înțelegători. Este limpede că niciun indian nu pare să aibă asupra vreunei femei puterea unui soț; şi dacă este un bun al fiecăruia, se arată nespus de mărinimoşi” (La Pérouse).

Libertatea sexuală, de care vizitatorii au avut parte din belşug, combinată cu caracterul public al jocurilor amoroase, aprindea imaginația. La negri, promiscuitatea era socotită animalică, dar la polinezieni devenea sublimă. Latura libertină a utopiei corespundea aşteptării descoperitorilor şi a celor care ascultau şi citeau întâmplările prin care trecuseră. O societate „libertină” dăruia plăceri libertinilor din Occident.

Constatarea suplimentară este că localnicii credeau cu adevărat numai în dragoste! Aspectul anticreştin al libertinajului găsea la tahitieni un argument temeinic: religia înlocuită cu cultul dragostei. În observațiile ulterioare se vorbeşte despre un vag sentiment religios, ceea ce era, de asemenea, un lucru bun, potrivit cu deismul filosofilor iluminişti.

Într-un fel sau altul, aşteptările europenilor, filosofi sau libertini, ori filozofi-libertini, erau împlinite. Numai furtul strica oarecum armonia de ansamblu. Era practicat pe scară largă şi, bineînțeles, pe seama nou-veniților. Diviziunea muncii funcționa de minune: în vreme ce doamnele se ocupau de marinari, bărbații lor adunau tot ceea ce se putea transporta. La Pérouse a avut parte de aşa ceva în Insula Paştelui: „Înfățişarea multora dintre aceste femei era plăcută; îşi dăruiau nurii tuturor celor care le puteau răsplăti cumva. Indienii ne îndemnau să le primim; unii dintre ei ne-au arătat chiar ce plăceri ne puteau dărui femeile; erau despărțiți de privitori doar printr-o bucată de pânză din partea locului; iar în timp ce femeile ne ațâțau, ni se furau pălăriile de pe cap şi batistele din buzunar…”

Lucru, fără îndoială, enervant pentru un marinar, dar de înțeles pentru un filosof. Să vedem ce spune în această privință Commerson: „N-am să-i părăsesc pe dragii de tahitieni înainte de a-i fi spălat de ruşinea care li s-a tăcut atunci când au fost socotiți hoți. Este adevărat că ne-au furat o mulțime de lucruri, cu o îndemânare care i-ar face cinste celui mai iscusit hoț din Paris; dar merită oare numai pentru atât numele de hoți? Să vedem ce înseamnă furtul. Înseamnă să iei un lucru aflat în proprietatea altcuiva, aşa că acest altcineva trebuie să facă plângere cum că a fost furat, că i s-a luat un lucru asupra căruia avea un drept de proprietate prestabilit, dar oare acest drept se află în natură? Nicidecum; este doar convenit; or, ceea ce este convenit nu înseamnă că este în mod obligatoriu

recunoscut şi acceptat. Tahitianul care nu are nimic al lui, care oferă şi dăruieşte cu mărinimie tot ceea ce vede că este dorit, n-a cunoscut niciodată acest drept exclusiv! Aşadar, faptul că a luat un lucru care i-a stârnit curiozitatea nu este, după părerea lui, decât un act de echitate firească…" Proudhonieni cu anticipație, polinezienii păreau să se inspire dintr-un adagiu bine-cunoscut: „Proprietatea înseamnă furt." Să furi însemna să repari o nedreptate şi să te întorci la egalitatea inițială a şanselor.

Mitul polinezian reprezintă unul dintre cele mai izbitoare cazuri de transfigurare a unei comunități reale într-una utopică, după regulile alterității radicale. Polinezianul seamănă fizic cu europeanul, poate că este chiar mai frumos, dar forma sa de civilizație este inversul civilizației europene; doar dacă societatea europeană nu este opusul unei societăți normale, caz în care Omul diferit ar fi mai curând europeanul decât polinezianul! Lipsa proprietății private şi raporturile interumane fireşti, inclusiv între sexe, sunt caracteristici pentru o etapă ce precedă evoluția istorică propriu-zisă. Polinezianul este omul „esențial", în vreme ce ceilalți apar ca fiind mai mult sau mai puțin deformați de evoluțiile ulterioare…

Se ştia prea bine că nu se punea problema întoarcerii oamenilor civilizați în punctul de pornire. În schimb, societatea polineziană, care se deschidea în fața europenilor, urma să intre în mod inevitabil în jocul civilizațiilor, abandonându-şi puritatea originară. În *Suplimentul la Călătoria lui Bougainville* (1772), Diderot aducea pe scenă un bătrân plin de demnitate, încă verde în ciuda celor nouăzeci de ani trecuți, simbol al vitalității unui popor tânăr, care adresa francezilor o tiradă filosofică: „Nu facem decât să ne supunem instinctului curat al naturii; iar tu ai încercat să ştergi asta din sufletele noastre. Aici, totul este al tuturor; iar tu ne-ai arătat nu ştiu ce deosebire dintre al tău şi al meu. Fiicele şi femeile noastre sunt ale tuturor, ai împărțit cu noi această cinste, dar ai venit să trezeşti în ele porniri necunoscute… Au început să se urască; v-ați sugrumat pentru ele; s-au întors la noi mânjite cu sângele vostru. Suntem liberi; şi iată că tu ai îngropat în pământul nostru numele sclaviei ce ne aşteaptă."

Nefiind în stare să ofere un model aplicabil, Polinezia utopică a ocupat totuşi un loc important în imaginarul occidental, pentru că oglindea fundamentarea teoriilor cu privire la etapa „sălbatică" a istoriei. Evidențiind calitățile fizice şi morale ale sălbaticilor, făcea implicit o critică a falselor valori europene şi a sistemului occidental în general. Şi chiar fără să propună o metodologie a întoarcerii, sugera anumite soluții vrednice de luat în seamă, ca de pildă abolirea proprietății private ori a moralei familiale tradiționale. Insulele îndepărtate materializau fantasmele filosofice, exotice şi erotice ale oamenilor din secolul Luminilor.

Amenajarea sistemului solar

Imediat după 1770 devenise evidentă inexistența marelui continent austral, ceea ce, de altfel, se cam bănuia de cât va timp. Cu a sa „descoperire australă" din 1781, Restif de la Bretonne ducea doar o bătălie de ariergardă. Insulele Pa-

cificului au oferit călătorilor peisaje de vis, iar filosofilor o nouă utopie, totuşi cât de modeste faţă de alterităţile imaginate de Maupertuis şi de autorul *Descoperirii australe*. Spaţiul terestru se îngusta şi se banaliza. Singurul lucru care rămânea era să se privească mai atent spre cer. Venise vremea migraţiei spre planete. Raţiunea a făcut tot ce depindea de ea pentru a organiza exodul cât mai bine cu putinţă. De altfel nu contravenea deloc principiilor ei continuarea căutării Oamenilor diferiţi chiar pe propria noastră planetă; părea totuşi mai rezonabil şi mai profitabil ca principalul „teren de vânătoare" să fie amenajat ceva mai departe. Epoca Luminilor a deschis drumul, lăsând generaţiilor ulterioare misiunea de a aprofunda subiectul.

Cu privire la acest subiect dispunem de două ghiduri excelente: *Convorbiri asupra pluralităţii lumilor* (*Entretiens sur lapluralité des mondes*), publicate în 1686 de scriitorul francez Bernard Le Bovier de Fontenelle (1657-1757), şi *Cosmotheoros*, lucrare postumă a marelui fizician şi astronom olandez Christiaan Huygens (1629-1695), apărută în 1698. Ambele au cunoscut o amplă difuzare în secolul Luminilor. Cartea lui Fontenelle a fost un bestseller, una dintre cele mai influente lucrări de popularizare, acoperind tot secolul al XVIII-lea şi chiar prima jumătate a secolului al XIX-lea (nenumărate ediţii franceze, mai multe ediţii engleze şi germane, traduceri în suedeză, daneză, italiană, poloneză şi greacă). Eclipsat oarecum de Fontenelle, Huygens a avut şi el un succes notabil (versiuni în latină, engleză, franceză şi germană). Cariera acestor două cărţi oferă măsura recent apărutului interes pentru planete şi pentru un om diferit care înclina din ce în ce mai mult să devină „extraterestru".

Discursul lui Fontenelle pare cât se poate de echilibrat. Autorul explică unei marchize, interlocutoarea sa, sensul argumentelor în favoarea sau în defavoarea posibilităţii planetelor de a fi locuite. El înclină însă spre o asemenea posibilitate: „Chiar dacă Luna n-ar fi decât o îngrămădire de stânci, aş vedea-o mai curând roasă de locuitorii ei decât lipsită de locuitori." Un om diferit mâncător de pietre: călătoria se anunţa interesantă. Din păcate, Luna începuse să sufere din pricina unui climat extrem, ceea ce l-a îndemnat pe francez să dezvolte un sistem complex de locuinţe subterane (imaginate mai înainte de Kepler): „Cine ştie dacă locuitorii Lunii, incomodaţi de un soare prea arzător, nu se refugiază în adâncul unor imense puţuri? Poate că nici nu locuiesc în altă parte, acolo îşi construiesc oraşele… Un întreg popor se află într-o asemenea escavaţie, şi de la un puţ la altul sunt drumuri subterane prin care popoarele comunică între ele."

După ce i-a instalat pe selenieni, Fontenelle, împreună cu marchiza, vizitează una după alta planetele cunoscute ale sistemului solar. Toate trebuie să fie locuite, chiar şi „lunile" lui Jupiter şi Saturn. Oare locuitorii lor ne seamănă? Mai mult sau mai puţin, în funcţie de distanţă. Fontenelle îşi asumă riscul de a formula o lege ispititoare, care prelungeşte în spaţiul cosmic cercurile de alteritate imaginate de antici la scară terestră. „Se pare că diferenţele cresc pe măsură ce ne îndepărtăm, aşa încât oricine ar vedea un locuitor de pe Lună alături de unul de pe Pământ şi-ar da seama că aparţin unor lumi mai apropiate decât un locuitor de pe Pământ şi unul de pe Saturn." În *Sistemul naturii* (1770), d'Holbach reia această teză, reunind spaţiul terestru şi spaţiul planetar într-un singur joc de

alterităţi: „Dacă laponul se deosebeşte atât de mult de hotentot, atunci cât de mare poate fi diferenţa între un locuitor al planetei noastre şi un locuitor de pe Saturn sau Venus?” Cu cât este mai mare distanţa, cu atât mai mare şi diferenţa. Africa, Luna, Marte, stelele, sunt tot atâtea etape.

Spre deosebire de Fontenelle, om de spirit mai mult decât savant, Huygens se exprimă cu întreaga autoritate conferită de ştiinţă. Mai întâi, nu acceptă ca Luna să fie locuibilă; condiţiile constatate pe satelitul nostru ar permite eventual, cel mult, existenţa unor creaturi alcătuite din altă materie. Altminteri cum să trăieşti fără atmosferă şi fără apă? Un început nu prea promiţător pentru extratereştrii; aveau să reziste oare planetele scepticismului ştiinţific al marelui astronom? În mod curios, odată pornit în spaţiu, Huygens lasă complet la o parte metoda ştiinţifică, epuizată, se vede, pe Lună. Da, spune el, planetele trebuie să fie locuite, altminteri la ce-ar servi? Şi nu doar locuite, ci locuite de oameni ca şi noi sau, în orice caz, nu prea diferiţi: „Oamenii care populează planetele au raţiunea, spiritul şi corpul de acelaşi fel cu cei care locuiesc Pământul.” Au mâini, picioare, se îmbracă – probabil după moda olandeză de la 1700 –, îşi construiesc case, trăiesc în societate, fac comerţ, se războiesc şi încheie pace. Maupertuis se aştepta să vadă lucruri mai ieşite din comun printre oamenii săi blănoşi din Pacific decât Huygens în mijlocul unor saturnieni cu aerul lor de „pseudo-olandezi”. Iată, aşadar, alegerea: sau o infinitate de familii mai mult sau mai puţin umane (Fontenelle), sau o singură mare familie umană (Huygens).

Pe aceste baze, secolul al XVIII-lea a continuat „cercetarea”. Foarte semnificativ, textul oferit de *Enciclopedie* pentru a explica termenul *Problemă*: „O propoziţie care pare a fi nici absolut adevărată, nici absolut falsă… Astfel, este o problemă de a şti dacă Luna şi planetele sunt locuite de fiinţe care să fie în oarecare măsură asemănătoare nouă.” Faptul că dintre toate problemele imaginabile, *Enciclopedia* a reţinut tocmai „pluralitatea lumilor”, demonstrează interesul considerabil stârnit de această ipoteză.

În mod evident, Luna era în pierdere de viteză. Mările i se evaporaseră, atmosfera aproape nu i se mai zărea. Raţiunea trebuia să-şi pună inevitabila întrebare: mai este sau nu mai este rezonabil să ne încredem în seleniţi? Unele persoane rezonabile au răspuns „nu”; printre ele, Huygens, o autoritate în materie. Altele, nu mai puţin rezonabile, au răspuns „da”. Printre cei din urmă, William Herschel (1738-1822), cel mai de seamă astronom al timpului său. Pe la 1780, şi-a pus pe hârtie concluziile, pe care a evitat totuşi să le publice; după el, Luna avea toate şansele de a poseda nu numai o atmosferă, păduri şi animale, de dimensiuni probabil mult mai mari decât cele terestre, dar şi canale şi oraşe („circurile” lunare fiind de fapt oraşe), cu alte cuvinte, locuitori. Un alt astronom binecunoscut, Hieronymus Schroter (1745-1816), susţinea la rându-i existenţa atmosferei lunare şi a oraşelor locuite de seleniţi.

Dacă Luna punea o problemă, acordul era însă aproape deplin în privinţa planetelor; acestea apăreau descrise în termeni care le apropiau tot mai mult de Pământ. Astronomul italian Francesco Bianchini (1662-1729) a descoperit în 1726-1727 „mările” venusiene. Câteva decenii mai târziu, Schröter a măsurat munţii de pe Venus, obţinând altitudini de patruzeci şi trei de mii de metri. Pe

Marte, calotele polare au fost observate de Jean-Dominique Cassini (1625-1712) şi studiate în detaliu de Herschel care a constatat asemănarea lor cu calotele polare terestre. Tot Herschel a identificat o atmosferă marțiană suficient de densă şi a ajuns la concluzia că „analogia dintre Marte şi Pământ este cu siguranță cea mai evidentă printre toate planetele sistemului solar”.

Au fost luate în considerare, cel puțin teoretic, şi celelalte sisteme planetare, gravitând în jurul stelelor. În tratatul său cu privire la istoria naturală şi teoria cerului, publicat în 1755 (*Allgemeinen Naturgeschichte und Theorie des Himmels*), Immanuel Kant (1724-1804) considera că viața se răspândea la infinit şi era din ce în ce mai perfecționată şi mai spiritualizată pe măsura îndepărtării ei de centrul Universului. Rămânea doar să se stabilească punctul central al ansamblului cosmic pentru a se calcula matematic locul fiecăruia pe scara universală a ființelor!

O contribuție interesantă a fost adusă de savantul german Johann Heinrich Lambert (1728-1777), autorul *Scrisorilor cosmologice* (*Kosmologischen Briefe*, 1761); în această lucrare, umplea generos cu locuitori întregul univers, inclusiv cometele, care au fost marea lui obsesie. Maupertuis, gata oricând să vâneze oameni diferiți, indiferent unde şi cum, sugerase deja o asemenea posibilitate în *Scrisoarea despre cometă* (*Lettre sur la comète*), compusă în 1742, unde era vorba de o întâlnire şi chiar de o posibilă ciocnire cu Pământul. În cazul din urmă, se întreba el, „care am fi mai uimiți, noi sau locuitorii pe care cometa i-ar azvârli pe Pământ? Cum ne-am privi unii pe alții?”

Ce e prea mult strică! Om de ştiință responsabil, Herschel respingea categoric posibilitatea locuirii cometelor. Se mulțumea în această privință cu Soarele. Într-un text publicat în 1795, demonstra că Soarele ar fi alcătuit dintr-un nucleu solid, separat şi protejat printr-un strat de nori de suprafața incandescentă. Aşadar, în ciuda aparențelor, astrul zilei era asemenea celorlalte planete, şi, în consecință, probabil, locuit. Herschel relua ideile lui Johann Elert Bode (1747-1826) care, în 1776, cu zece ani înainte de a deveni director al Observatorului din Berlin, propusese un model solar cu totul terestru: pământ, munți, apă, atmosferă, locuitori – aceştia din urmă beneficiind de o climă constantă şi de lumină neîntreruptă.

Şi tot atunci, un anume doctor Elliot a fost judecat pentru a fi atentat la viața unei doamne. Avocatul a pledat invocând presupusa nebunie a acuzatului. Într-adevăr, originalul personaj ar fi pregătit o comunicare la Societatea regală în care susținea că Soarele e locuit. Justiția şi astronomia se angajau pe căi diferite. Ceea ce părea unora pură evidență sau cel puțin ipoteză ştiințifică era pentru alții semn cert de nebunie.

De fapt, concluziile proclamate în numele Ştiinței şi al Rațiunii nu făceau decât să reia argumente mai tradiționale, răspunzând în acelaşi timp ideologiilor şi utopiilor din epocă. Observațiile astronomice invocate – precum cele vizând altitudinea munților venusieni sau densitatea atmosferei marțiene – erau aparențe înşelătoare. Imaginile vagi care puteau fi observate se pretau tuturor interpretărilor imaginabile, accentul căzând tocmai pe imaginație, pe imaginar. Considerații fie religioase, sau antireligioase, fie ideologice dominau net

observația ştiințifică. Fără să-şi dea seama, astronomii erau condiționați de ideologie, chiar de teologie. Principiul „plenitudinii” funcționa din plin: fiecare corp ceresc, fiecare spațiu trebuia să servească la ceva. Inutilitatea sau risipa nu păreau conforme cu bunul-simț al Creatorului sau al naturii. Oroarea de vid sau de materie informă pare să caracterizeze mentalitatea vremii, foarte preocupată să organizeze spațiul şi să-l marcheze cu amprenta umană. Este epoca grădinilor în stil francez, supremă împlinire a unei naturi remodelate potrivit exigențelor spiritului.

Locuitorii planetelor depuneau mărturie, la alegere, în favoarea atotputerniciei divine sau a inexistenței lui Dumnezeu, cel puțin aşa cum îl vedeau creştinii. În lucrarea sa *The Age of reason*, scrisă în 1793, Thomas Paine (1737-1809) oferea o alegere între religia creştină şi pluralitatea lumilor. În ce-l priveşte, opta pentru a doua variantă. Acest anglo-american deist, câştigat de ideile Revoluției Franceze, credea că a găsit în celelalte lumi argumentul decisiv împotriva Bibliei. Nu făcea decât să proiecteze în spațiu controversele religioase ale perioadei revoluționare. Compatriotul său Edward Nares afirma exact contrariul: într-o lucrare publicată în 1801, îşi exprima convingerea mântuirii, prin Cristos, a tuturor creaturilor inteligente din univers. Nici vorbă de a alege între creştinism şi pluralitatea lumilor, ambele ilustrând acelaşi unic adevăr universal.

Disputelor filosofice li se adăuga seducția Utopiei, una dintre tendințele cele mai pronunțate ale secolului al XVIII-lea. Această epocă a fost vârsta de aur a genului utopic. Aşezată în colțuri îndepărtate şi foarte adesea pe insule, Utopia începea deja să sondeze terenul planetelor, un teren de altfel cât se poate de „terestru”. Ei ne sunt probabil superiori, gândea celebrul mistic suedez Emanuel Swedenborg (1688-1772), care reproduce, în *Arcana coelestia* (1749-1756), o serie de conversații oculte cu spiritele locuitorilor de pe alte tărâmuri. Au găsit poate o formulă desăvârşită de societate şi de organizare politică, visa omul politic englez Bolingbroke (1678-1751) în ale sale *Philosophical Works*: o singură comunitate la scară planetară, o singură limbă, o singură conducere…

Călătorii pe planete

Nu e deloc uşor să-i descrii pe locuitorii de „dincolo”. Imaginile propuse de desenatori sunt destul de rare. Şi, mai ales, foarte convenționale. În marea colecție de *Călătorii imaginare* (*Voyages imaginaires*, 39 volume, Amsterdam, 1787-1789), patru volume cuprind spațiul extraterestru: al 13-lea, consacrat călătoriei lunare a lui Lucian din Samosata şi scrieri lor lui Cyrano, al 16-lea (*Relation du monde de Mercure*), şi al 17-lea şi al 18-lea, cu romanul cosmic scris de Marie-Anne de Roumier. Gravurile care însoțesc textele nu prezintă nimic insolit. Cel puțin pe planete, s-ar fi putut imagina orice. Privim însă chipuri obişnuite, care nu l-ar fi contrariat de fel pe Lavater. Frumusețea, de tip european, sau georgian ori polinezian, era aceeaşi în tot sistemul solar. Textele abia dacă sunt o idee mai îndrăznețe decât desenele; scriitorii par mai timorați decât savanții.

Ne seamănă, asta e tot. Principiile formulate de Huygens sunt prioritare pe

planete. O explicație ar putea fi repulsia manifestată în epocă față de monştri. Dar cauza stă mai ales în funcția utopică, filosofică sau teologică, a umanităților planetare. Dialogul Pământ-spațiu presupunea interlocutori capabili să ne înțeleagă şi să se facă înțeleşi. Proiectul biologic rămânea limitat la Pământ; planetele erau chemate să colaboreze la proiectul moral. Cine căuta oameni sălbatici, n-avea rost să se lanseze în spațiul cosmic; Africa era mai aproape şi, pare-se, mai ostilă decât planetele.

Iată, spre exemplificare, Mercur, cel mai mic membru al sistemului şi cel mai apropiat de Soare. Fidel legii distanței pe care o enunțase şi proiectului său biologic, Fontenelle imagina Mercurieni mici de statură, arşi de focul soarelui şi lipsiți de inteligență. Nu tot aşa vedea lucrurile autorul anonim al *Relatării din lumea lui Mercur* (*Relation du monde de Mercure*), publicată în 1750, în care apropierea astrului zilei şi al vieții pare să aibă efecte stimulante. Peisajul este absolut terestru, deşi miniaturizat pentru a corespunde dimensiunii planetei: „munții, mările, arborii, plantele, animalele şi oamenii sunt mai mici ca la noi”. Mai mici, într-adevăr, verii noştri mercurieni, dar de o incredibilă vitalitate. O agitație continuă domneşte pe planetă. Inclusiv în aer, fiindcă lumea aceasta mică stăpâneşte arta zborului, cu ajutorul aripilor artificiale. Nimeni nu doarme niciun moment, se înțelege. „Iată de ce una dintre cele mai cumplite torturi, la care sunt supuşi criminalii, este aceea de a dormi câteva zile.” Totul e sănătos şi armonios. O viață de om se prelungeşte câteva secole. Armonioasă este şi organizarea politică, lipsită de diviziunile şi conflictele terestre; se reduce la un singur stat, condus de un singur suveran.

Spre deosebire de micii mercurieni, extratereştrii lui Voltaire, descrişi în romanul său filosofic Micromégas (1752), aparțin categoriei uriaşilor. Uriaşi la scară cosmică: eroul principal, venit din lumea lui Sirius, înfățişează respectabila talie de opt leghe (aproape patruzeci de kilometri). Aproape ridicol pe lângă el, însoțitorul său saturnian face figură de pitic, cu mia sa de stânjeni (aproape doi kilometri). Parabola e transparentă; pe urmele lui Swift, Voltaire brodează pe tema relativității lucrurilor şi valorilor, spațiul infinit permițându-i să amplifice după voie acest principiu filosofic. Şi, mai ales, să ia în râs pretențiile micilor înțelepți de pe Pământ; evident, tot la Maupertuis se gândea! Ajunşi pe Pământ, „sirianul” şi saturnianul abia de reuşesc să descopere o formă de viață inteligentă. Dau în cele din urmă peste un grup microscopic de filosofi. Imperturbabil în fața fenomenului, unul dintre aceste savante personaje „îi privi de sus până jos pe cei doi locuitori cereşti şi îi lămuri că ei înşişi, lumile, sorii şi stelele lor, totul există numai pentru om”, pentru omul de pe pământ, se înțelege.

După investigațiile preliminare şi incursiunile efectuate de la Cyrano până la Voltaire, venise timpul unei treceri în revistă complete. Pentru asta, trebuia ceva curaj. Marie-Anne de Roumier (? —1771) a fost cu siguranță o femeie curajoasă. I se datorează cea dintâi „saga” astronomică, şapte volume publicate în 1765 sub titlul *Călătoriile lordului Céton în cele şapte planete* (*Voyages de milord Céton dans les sept planètes*). Un periplu complet, cuprinzând sejururi pe Lună, pe cele cinci planete cunoscute şi în Soare. Nu mai puțin curaj îi trebuie însă şi cititorului pentru a parcurge voluminoasa poveste. Conştient se vede de dificultățile ca-

lătoriei, editorul s-a gândit să redacteze un rezumat de o pagină, unde zice esențialul:

”Milord Céton, educat prin grija unui duh protector de prim rang, îşi începe călătoriile sale cu Luna. Acest astru îi oferă un bogat material pentru a-şi exersa curiozitatea. El ne descrie caracterul frivol al lumii de acolo, dragostea pentru tot ce e nou şi comportamentul inconsecvent al locuitorilor acestei planete care, după cum se ştie, se schimbă fără încetare. Apoi trece pe Mercur, care nu oferă ochilor săi decât o lume de cetățeni preocupați exclusiv de propriul interes şi de avere. Venus, planetă mică, strălucitoare şi plină de foc, nu cuprinde decât persoane voluptuoase şi înclinate spre plăceri; amorul domneşte fără rival. Soarele, reşedința lui Apollo şi a muzelor, ne prezintă o lume de savanți. Marte anunță gloria; acolo nu se văd decât eroi; pe această planetă, călătorul nostru ajunge să se perfecționeze în arta militară. Noblețea străluceşte pe Jupiter; fiecare e preocupat doar de titluri, de importanța şi de onorurile care îi sunt acordate. Saturn reprezintă vârsta de aur, frumoasele vremuri ale patriarhilor; în această lume domnesc o nobilă simplitate, starea de inocență, dragostea de adevăr, ascultarea de legi şi legitimul respect datorat suveranilor. Este o lume care ar trebui să servească de model tuturor celorlalte; din nefericire însă, niciuna nu-i seamănă.”

Metoda doamnei de Roumier aparține arsenalului tradițional al omului diferit. Totul e ca la noi, mai puțin una sau alta dintre trăsături – calitate sau defect – izolate şi amplificate. E un fel de a experimenta diverse soluții morale şi sociale care nu fac decât să caricaturizeze înclinările spiritului uman şi ale societății din epocă.

Mai complex, deşi limitat la o singură planetă, se dovedeşte proiectul scriitorului german Carl Ignaz Geiger (1756-1791), autor al unei călătorii pe Marte (*Reise eines Erdbewohners in den Mars*, 1790). Ridicându-se cu balonul precum frații Montgolfier cu câțiva ani înainte, dar ajungând mult mai de parte decât cei doi francezi, eroul descoperă o planetă locuită de oameni cu înfățişare întru totul terestră. El se informează cu privire la inovațiile tehnice şi la organizarea socială şi politică a diverselor state marțiene, pretext pentru a condamna despotismul şi a lăuda meritele unui sistem democratic asemănător celui american, în plus cu o nuanță „tahitiană”, dată fiind libertatea comportamentelor sexuale.

Ne putem întreba dacă merită să călătoreşti doar pentru atât. Aceşti pionieri pregăteau totuşi inepuizabilul carnaval biologic şi social pe care aveau să-l ofere planetele în secolul următor.

De ce nu sub picioarele noastre?

Odată ce se privea spre cer în scopul „cazării” unor oameni mai mult sau mai puțin diferiți, logic era, sau cel puțin simetric, să se ia în considerare şi lumea aflată „sub noi”. Poate fi oare populat cu oameni diferiți interiorul Pământului? Poate, evident, dacă vrem, aceasta e prima regulă a imaginarului. Oricum, principiul plenitudinii, cu alte cuvinte refuzul de a accepta spații „inutile”, funcționează la fel de bine şi în favoarea unui spațiu subteran, unde *trebuie* totuşi

să se petreacă ceva.

Credințele tradiționale se împărțeau între câteva interpretări: Terra, mamă a vieții, principiu suprem de fecunditate; sau, dimpotrivă, domeniu al morții, tărâmul de dincolo situându-se în interior, cu drumuri de acces care asigurau legătura dintre lumea celor vii şi lumea morților; un spațiu rezervat în cele din urmă, mai ales potrivit doctrinei creştine, Infernului şi chinurilor sale, simbolizate prin focul veşnic; tot Pământul găzduia nenumărate ființe fantastice – zâne, elfi, pitici, uriaşi, balauri – aflate prin caverne şi galerii subterane; în sfârşit, interiorul Pământului putea ascunde alcătuiri şi peisaje binecunoscute: mări şi lacuri subterane sau o lume centrală luminată de un soare în miniatură, această ultimă credință prezentă atât în folclorul francez, cât şi la indienii nord-americani.

Potrivit lui Seneca (4 î.Cr.-65 d.Cr), în lucrarea sa privitoare la „problemele naturii" (*Naturales Quaestiones*), interiorul Terrei este străbătut asemenea unui corp uman de „vene" şi „artere", canale pe care circulă aerul şi apa; ar exista, aşadar, fluvii subterane şi o mare ascunsă în profunzimile Pământului, ca şi forme de viață adaptate mediului respectiv.

Rațiunea, potrivit metodologiei deja constatate, a reținut anume imagini tradiționale, adaptându-le exigențelor ştiințifice. Focul central, de pildă, caracteristic fondului religios creştin, a căpătat şi un certificat ştiințific. Descartes (1596-1650) şi Leibniz (1646-1716) i-au garantat existența. Putea fi de altfel combinat cu mările folclorice sau sistemul de canale invocat de Seneca, stabilindu-se astfel o relație mecanică între cele două elemente: focul şi apa. Acesta a fost obiectivul urmărit de Athanasius Kircher în cartea sa *Mundus subterraneus* (1665). Modelul imaginat de iezuit seamănă în egală măsură cu un organism şi un mecanism. O rețea complicată de canale, de vene şi de artere, de fluvii şi râuri de foc şi de apă, străbate spațiul subteran, ieşind în anumite locuri la suprafață. Pungi de foc alimentează erupțiile vulcanice. Apa circulă din exterior în interior, şi invers; e aspirată prin Oceanul Arctic la Polul Nord şi evacuată la Polul Sud. Alpii acoperă o mare subterană, din care izvorăsc toate fluviile Europei. Focul şi apa împreună asigură funcționarea maşinii terestre. Interiorul Terrei este motorul planetei noastre. Splendidă demonstrație, prefigurând strălucit spiritul Luminilor, principiile unificatoare ale acestuia şi visurile sale mecaniciste: maşina terestră a lui Kircher anunță, ceva mult mai spectaculos, maşina cu aburi a lui Watt!

Teoriile lui Kircher corespund unei faze de tranziție între imaginea magică a lumii şi gândirea ştiințifică modernă. Edmund Halley (1656-1742), discipol al marelui Newton, reprezenta deja ştiința modernă în cea mai deplină manifestare a sa: mecanica newtoniană. Contribuția lui bine-cunoscută a constat în calcularea orbitei cometei care îi poartă numele şi căreia i-a prezis reîntoarcerea în 1758. Şi într-adevăr cometa a revenit, dovedind astfel impecabila funcționare a universului potrivit legilor matematice formulate de Newton. A doua problemă rezolvată de Halley – la capătul unei demonstrații aparent la fel de riguroasă ca precedenta – a fost structura internă a Pământului. Urmărind deplasarea polilor magnetici, savantul a ajuns la concluzia că fenomenul nu se putea explica decât prin existența unei alte sfere aflate în interiorul sferei terestre. Senzaționala

descoperire a fost comunicată în 1692 în renumita publicație *Philosophical Transactions of the Royal Society* (şi reluată într-o nouă comunicare în 1716). Două argumente suplimentare susțineau ipoteza unui Pământ gol pe dinăuntru: funcționarea tandemului Pământ-Lună presupunea o planetă relativ uşoară, aşadar, „goală” cel puțin parțial, căci altfel ar fi luat-o înaintea satelitului şi l-ar fi pierdut pe drum; pe de altă parte, aurorele boreale, şi în genere fenomenele luminoase ale atmosferei, păreau că țâşnesc din interiorul Pământului.

Halley ezita între o singură sferă interioară şi câteva, una într-alta. Avansa, strict ca ipoteză, posibila existență a trei cercuri concentrice sub scoarța terestră, corespunzătoare ca dimensiuni planetelor Venus, Marte şi Mercur. Universul interior devenea astfel un fel de replică a universului planetar, după modelul bine-cunoscut al păpuşilor ruseşti. Sfera exterioară, cea pe care stăm noi, ar fi avut o grosime de vreo cinci sute de mile (cam nouă sute de kilometri); destul de solidă, până la urmă. Sub ea s-ar fi aflat un spațiu liber, tot de circa cinci sute de mile, până la suprafața dublului subteran al planetei Venus, şi aşa mai departe. Ce se întâmpla în interior? Nu rămânea decât să se apeleze la principiul, în mare vogă, al pluralității lumilor locuite. În ce-l priveşte, Halley credea în existența uneia sau mai multor lumi vii. Până la urmă, de ce s-ar fi refuzat planetelor subterane – Mercur, Marte şi Venus – ceea ce se oferise cu atâta generozitate prototipurilor lor cosmice?

Un mare matematician al Epocii Luminilor, Leonhard Euler (1707-1783) s-a simțit şi el atras de teoria Pământului gol. În cazul lui, un Pământ încă şi mai gol decât cel al lui Halley, fiindcă nu mai prezenta decât o singură şi imensă cavitate; doar centrul era ocupat de un nucleu incandescent, un soare în miniatură care lumina spațiul interior spre folosul presupuşilor săi locuitori. John Leslie (1766-1832), fizician şi matematician scoțian, a preluat acest sistem şi l-a perfecționat, imaginând nu unul, ci doi mici sori interiori; şi, întocmai unui astronom care ține să-şi „semneze” descoperirea, s-a îngrijit să le dea nume, inspirate de mitologia subterană clasică; i-a botezat, aşadar, Pluton şi Proserpina.

În *Le Territoire du vide. L ’Occident et le désir du rivage* (1988), Alain Corbin a remarcat o schimbare radicală de atitudine, începând din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în relația cu marea, cu imensitatea spațiului oceanic. Teama, teroarea chiar, inspirate de universul acvatic, au început să lase locul unor noi atitudini, de curiozitate, şi chiar de dorință. Mai stranii desigur şi încă neliniştitoare, după cum dovedeşte teama de comete în secolul al XVIII-lea, spațiul cosmic şi spațiul subteran au profitat la rândul lor de această tendință de „normalizare”. Flăcările cumplite ale Infernului şi ființele fantastice s-au estompat în favoarea unor lumi mai mult sau mai puțin „normale”, prezentând un mediu poate diferit, dar nu neapărat ostil. La fel ca Oceanul, ca țărmurile îndepărtate sau planetele, centrul Pământului îşi aştepta exploratorii.

Călătorii spre centrul Pământului

Exploratorii ştiințifici propuseseră câteva modele: un Pământ-burete, sistem

complex de caverne şi galerii; mai multe Pământuri, unul într-altul; o vastă cavitate centrală luminată de un soare sau chiar de doi. Scriitorii şi utopiştii n-aveau decât să aleagă şi să îmbogăţească tabloul.

În *Aventurile lui Simplicissimus* (1668), scriitorul german Christoph von Grimmelshausen (1621 -1676) propunea o variantă acvatică, parţial asemănătoare cu sistemul lui Kircher. Mările şi lacurile se adâncesc până în centrul Pământului. Locuitorii lumii subterane sunt doar replica raselor şi popoarelor terestre, cu singura diferenţă că trăiesc, evident, în apă.

Sistemul lui Kircher a fost pus în practică de un navigator anonim care a publicat în 1723 o *Relatare a unei călătorii de la polul arctic la polul antarctic prin centrul lumii*. Înghiţită de vârtejul Polului Nord, corabia sa, dusă de curent de-a lungul axei terestre, sfârşeşte prin a fi „evacuată” la Polul Sud. O traversare rapidă, care îi permite totuşi călătorului să zărească un peisaj destul de familiar: insule şi ţărmuri, lanţuri de munţi, păduri şi deşerturi, ţinuturi reci şi toride, animale mai mult sau mai puţin diferite; ce-i drept, nicio fiinţă umană, însă prezenţa omului este atestată prin tot felul de construcţii şi de ruine.

Erau şi alte metode pentru a coborî în interior. Escaladând un munte în apropiere de Bergen, Niels Klim, un tânăr norvegian, s-a prăbuşit într-o prăpastie. După o cădere interminabilă, în loc să se zdrobească de stânci, s-a trezit într-o altă lume, lumea subterană. Aventura sa, începută în 1665, a fost povestită mai târziu, în 1741, de Ludvig Holberg (1684-1754), scriitor danez de origine norvegiană. Ediţia latină originală, *Nikolai Klimii iter subterraneus* (*Călătoria subterană a lui Niels Klim*), a cunoscut numeroase traduceri.

Modelul adoptat de Holberg este acela al unui spaţiu interior unde se află un sistem solar în miniatură. Niels Klim îşi începe peregrinarea pe planeta Nazar, cu un episod stupefiant. Se caţără într-un arbore, fără să-şi dea seama că arborele cu pricina era soţia unui personaj foarte important. Locuitorii ace lei ţări sunt arbori sau, mai corect zis, oameni-arbori, având totuşi, pe lângă partea lor vegetală, un cap omenesc şi două picioare scurte; cât despre mâini, se folosesc de ramuri. Iată într-adevăr nişte oameni diferiţi, şi nu numai prin aspect, ci şi prin felul lor de a fi. Gândesc neînchipuit de încet – cei mai inteligenţi, şi mai încet decât ceilalţi – şi sunt refractari la orice inovaţie. Sunt înţelepţi în felul lor, puţin plicticoşi totuşi, cel puţin după frivola noastră judecată terestră. În ţara lor, încornoraţii sunt extrem de respectaţi: li se apreciază răbdarea şi stăpânirea de sine.

Temperamentul complet opus este încarnat de locuitorii unei alte planete, care sunt maimuţe inteligente. Chiar prea inteligente. Gândesc cu o viteză ameţitoare. Bietul Niels, deja considerat stupid de oamenii-arbori, fiindcă gândea prea repede, este ţinut drept la fel de stupid de maimuţele savante care îl găsesc cam lent în judecată. Acolo domneşte superficialul. Perucile se schimbă mereu, legile, de asemenea.

Între aceste două extreme, se succedă o mulţime de ţări. Iată o ţară unde bărbaţii – iarăşi o specie de oameni-arbori stau în bucătărie, iar femeile fac politică; în alta, toţi sunt filosofi: în consecinţă, sărăcie lucie, iar femeile, sătule de atâta filosofie, se consolează cum pot cu vizitatorii străini. În ţara înţelepţilor,

prostia nu există; lucrurile ar trebui să meargă strună, dar merg prost, tocmai fiindcă lipsesc proştii. Sistemele bazate pe exces, chiar pe excesul de calităţi, nu sunt funcţionale. Eficienţa şi armonia n-au cum rezulta din egalizare sau din uniformizare, ci, dimpotrivă, din diversitate şi contradicţii. O societate în care oamenii se confruntă funcţionează mai bine decât o societate în care toţi sunt de acord. Merită remarcat antiutopismul lui Holberg, mai ales astăzi, după un secol străbătut de tendinţe utopice şi de experienţele totalitare care le însoţesc.

Dar seria omenirilor diferite nu s-a încheiat. Iată şi hibrizi ciudaţi, combinaţii între om şi diverse instrumente muzicale, precum „oamenii-viori"; apoi, sinteze stranii cu plante şi animale. Omul sălbatic răspunde şi el la apel; nu putea lipsi, în plină epocă a Luminilor. Inspirat de visul filozofilor, Niels reuşeşte să civilizeze această fiinţă primitivă.

În fruntea poporului său, astfel creat, ajunge să cucerească planeta. Dar puterea îl îmbată, îl face crud şi intolerant. În mod logic, întregul edificiu se prăbuşeşte, iar Niels, din fericire pentru el, se trezeşte iar pe Pământ.

Inspirat de maniera lui Swift, Holberg a bătut toate recordurile imaginarului biologic, social şi moral. Niciun univers fictiv din epocă nu poate rivaliza în diversitate şi semnificaţii cu universul său subteran. Dar societăţile pe care le prezintă, chiar cele mai stranii, se mărginesc să pună în evidenţă, izolându-le, trăsături care aparţin lumii reale. Mesajul este transparent: nu există model absolut, nici cale obligatorie. Şi, odată ce relativismul domneşte, cea mai preţioasă virtute umană este toleranţa.

Ultima persoană pe care ne-am aştepta să o întâlnim în centrul Pământului este vestitul Casanova, pe numele lui complet Giovanni Giacomo Girolamo Casanova de Seingalt (1725-1798), italianul specializat în aventuri erotice, povestite în celebrele sale *Memorii*. Tot el a publicat însă, în 1787, la Praga, o lucrare scrisă în franceză, cu misteriosul titlu *Icosaméron* şi cu un subtitlu mai explicit: *Povestea lui Eduard şi a Elisabetei* care au petrecut optzeci şi unu de ani la Megamicrii, locuitorii aborigeni ai Protocosmosului din interiorul globului nostru. Lucrare prolixă şi teribil de plicticoasă, poate mai curând pe gustul răbdătorilor oameni-arbori ai lui Holberg decât al cititorului terestru.

Casanova a imaginat o lume aşezată pe peretele interior al sferei terestre şi luminată de un soare central, soluţie originală care va reveni în repetate rânduri în acest tip de călătorie. Lumea descrisă este de fapt Paradisul terestru, un loc al armoniei şi fericirii, pe care omul a trebuit să-l părăsească pentru a emigra la suprafaţă. Locuitorii săi, megamicrii, ne seamănă, fiind doar mai mici şi coloraţi în fel şi chip. Întocmai mercurienilor pe care i-am vizitat, nu cunosc nici bătrâneţea, nici bolile, şi n-au nevoie de odihnă. Societatea lor se bazează pe trei principii: *religia*, *raţiunea* şi *dragostea*. Dragostea, mai ales, şi nimic de mirare că informaţiile cele mai interesante transmise de Casanova se referă la sex. Fiecare megamicru e şi mascul, şi femelă. Deşi hermafrodiţi, trăiesc în cuplu, combinaţie care sugerează perspective erotice interesante. Începem să înţelegem ce l-a atras pe marele libertin în adâncurile Pământului. Blazat după atâtea experienţe terestre, va fi căutat o formulă inedită de sexualitate.

Cuplul pământean Eduard-Elisabeta reuşeşte să se adapteze noilor condiţii,

care peste toate presupun şi o extraordinară fecunditate. An de an, de la vârsta de doisprezece ani până la cincizeci şi doi, Elisabeta aduce pe lume o lungă serie de gemeni. Aceştia, de fiecare dată o fată şi un băiat, vor trăi în cuplu, combinație incestuoasă după normele terestre, dar cu totul potrivită eticii subpământene. Fapt este că după optzeci şi unu de ani, urmaşii lor numărau nu mai puțin de cinci milioane de copii, nepoți şi strănepoți, cu toții sănătoşi şi aflați mereu în floarea tinereții!

Cu scriitorul englez Robert Paltock (1697-1767) şi romanul său *The Life and Adventures of Peter Wilkins* (*Viața şi aventurile lui Peter Wilkins*, 1751), revenim la cealaltă soluție, alternativă la „Pământul gol", aceea a unui Pământ găurit ca un burete. Corabia lui Peter Wilkins este înghițită de ape în apropierea Polului Sud şi dusă, printr-o lungă trecătoare subterană, într-o grotă imensă, luminată nu de un soare interior, ci de un fel de fosforescență atmosferică. Într-o bună zi, eroul nostru primeşte vizita unei prea frumoase femei ca re-i devine soție. O femeie ca toate femeile, doar că avea în plus o pereche de aripi. Aşa se înfățişa, înaripat, poporul subteran cu care englezul a intrat în legătură prin intermediul soției sale. Aripile foloseau nu numai pentru zbor, ci şi la înot. Respectând scrupulos legile geneticii, câțiva dintre copiii lui Wilkins s-au născut cu aripi, iar alții fără.

Este interesant de constatat că scriitorii se arătau mai îndrăzneți în spațiul subteran decât pe planete. Aveau de altfelun motiv. Planetele erau deja considerate un fel de „pământuri", pe când lumea de dedesubt păstra un grad suplimentar de mister.

Omul de mâine

Să revenim pe Pământ, dar nu pe pământul de astăzi, ci pe cel de mâine. Epoca Luminilor a inventat Progresul şi Viitorul, cu alte cuvinte ideea unei evoluții care urma să se prelungească departe în timp. În gândirea tradițională, viitorul însemna fie un timp aidoma prezentului, fie o fază de declin, fie pur şi simplu sfârşitul, iar potrivit ideologiei milenariste, chiar un dublu sfârşit, sub forma Regatului mesianic urmat de Judecata de Apoi. Valorizarea raționalistă a viitorului inversa termenii în acord cu accelerarea reală a procesului istoric care putea fi deja observată. Aşadar, viitorul nu va mai fi la fel ca prezentul, ci cu totul diferit; va fi marcat de progres, nu de declin; şi se va întinde de-a lungul unei cvasiinfinități temporale, odată ce sfârşitul istoriei nu mai era la ordinea zilei. Dat fiind că variabilitatea speciei – în sensul perfecționării sau al degenerării – părea un lucru stabilit, însemna că Viitorul, fără încetare diferit de Prezent, şi pus în mişcare de Progres, va transforma omul într-o *altfel* de ființă umană. Epoca Luminilor nu a iubit câtuşi de puțin istoria care a fost, preferându-i istoria care ar fi putut să fie şi mai ales istoria care va fi.

Omul primitiv, încă necorupt de Istorie şi de civilizație, poseda o serie de calități care au dispărut la urmaşii săi. Era mai viguros şi pe deplin sănătos, trăsături întâlnite între timp la sălbatici, şi uneori pe planete sau în interiorul Pământului.

Bolile, considera Jean-Jacques Rousseau, sunt un fapt de civilizație: „Când ne

gândim la constituția robustă a sălbaticilor, cel puțin a acelora pe care nu i-am distrus cu alcoolurile noastre; când ştim că nu cunosc aproape niciun fel de boală în afara rănilor şi bătrâneții, ajungem uşor la concluzia că istoria bolilor umane coincide cu aceea a societăților civilizate.” Sănătos la trup, omul natural e sănătos şi sufleteşte, manifestând o bunătate instinctivă şi un echilibru moral pe care oamenii civilizați nu le mai au. Evoluția istorică a perfecționat „rațiunea umană, cu prețul deteriorării speciei” şi „făcându-l pe om sociabil, l-a făcut prin aceasta şi rău”. Un proces divergent de perfecționare şi degradare în aceeaşi măsură. Pasul fatal a fost instaurarea inegalității, prin proprietatea privată, de aici decurgând o serie interminabilă de crime şi nedreptăți.

Misiunea rezervată viitorului, unui viitor nu doar mai bun, ci diferit, era reînvierea calităților primitive, grefate totuşi pe câştigurile civilizației, pe tot ce a însemnat progresul rațiunii, al ştiințelor şi al bunăstării. Trebuia întinerită lumea şi reluată istoria, pe un alt curs.

Aşa trebuie interpretat rolul istoric pe care şi l-a asumat Revoluția Franceză, marcând noua eră prin inventarea unui nou calendar. 21 septembrie 1792 a devenit prima zi a primului an al unei istorii care îşi schimba drumul.

În *Schița unui tablou istoric al progreselor spiritului uman* (*Esquisse d’un tableau historique des progrès de l’esprit humain*, scrisă în 1793, publicată în 1795), marchizul de Condorcet (1743-1794), savant, filosof şi martir al Revoluției, îşi completa analiza trecutului printr-un amplu discurs despre viitor. Îl reîntâlnim pe omul natural al lui Rousseau, de fapt omul adevărat, deformat prin vicisitudinile istoriei, doar că această revenire nu se petrece printr-o imposibilă reîntoarcere la punctul de plecare, ci ca urmare a perfecționărilor aduse civilizației şi spiritului uman.

Omul de mâine va fi un om diferit, într-o societate care şi ea va fi diferită. Inegalitatea, marele rău al perioadelor istorice anterioare, va fi, dacă nu complet abolită, în orice caz mult atenuată printr-o mai echitabilă distribuire a veniturilor şi printr-o educație în folosul tuturor. Sărăcia va dispărea. Ideile, gusturile, cunoştințele, toate îi vor apropia pe oameni. Fiecare va şti să recunoască meritul celuilalt. Societățile nu vor deveni chiar uniforme, dar contrastele şi deosebirile se vor estompa. Principiul acesta, valabil în interiorul fiecărei națiuni, se va manifesta, puternic, şi la scara întregii lumi. La fel ca indivizii, națiunile se vor apropia şi vor deveni asemănătoare. Războaiele vor rămâne doar o amintire neplăcută; în plus, o limbă universală va uşura legăturile.

Dar ce se va întâmpla cu sălbaticii, vor evolua şi ei? Spinoasă întrebare. În principiu, aşa ar trebui să fie, numai că progresele lor se anunță ceva mai încete decât cele ale națiunilor deja civilizate. Se lua în considerare şi o soluție mai radicală: „s-ar putea ca aceştia, în număr tot mai redus şi alungați treptat de națiunile civilizate, să dispară încetul cu încetul sau să se piardă printre ceilalți”. Cam ingrați europenii: după ce învățaseră atâtea de la popoarele primitive, inspirându-se pentru a-şi construi propriul viitor, stăpânii lumii se gândeau cum să se elibereze de aceşti stânjenitori tovarăşi de drum.

Ca şi sălbaticul, omul de mâine va fi sănătos. Întinerirea lumii va însemna şi întinerirea ființei umane. Egalitatea socială, progresul ştiințelor şi un nou mod de

viață vor contribui împreună la ameliorarea biologiei umane. „Perfectibilitatea ori degenerarea speciilor vegetale sau animale poate fi privită ca una dintre legile generale ale naturii. Legea aceasta se aplică şi speciei umane, şi nimeni nu se va îndoi probabil că progresele medicinii, folosirea unor alimente şi locuințe mai sănătoase, un mod de viață care va dezvolta forțele prin exercițiu fără să le distrugă prin exces, şi, în sfârşit, dispariția celor două cauze principale ale degradării, sărăcia ca şi prea marea bogăție, toate acestea vor trebui să prelungească durata medie a vieții şi să asigure oamenilor o sănătate durabilă şi o constituție mai robustă.”

Să reținem legătura stabilită de Condorcet, pe urmele lui Rousseau, între sănătate şi stare socială. Bogăția nu e bună pentru sănătate, cum nu e bună nici sărăcia: „extrema inegalitate în ce priveşte modul de viață, excesul de lene la unii, excesul de muncă la alții… Alimentele prea rafinate ale bogaților… Hrana proastă a celor săraci…” (*Discurs asupra originii inegalității*). Asemenea contraste vor dispărea: condiție necesară pentru ca omul să redevină o ființă sănătoasă.

Un om sănătos va trăi mai mult. „Să fie oare absurd – se avântă Condorcet – de a presupune că perfecționarea speciei umane e susceptibilă de un progres nemărginit, că va veni o vreme când moartea însăşi nu va mai fi provocată decât de accidente extraordinare, sau de distrugerea din ce în ce mai lentă a forțelor vitale, şi că, în sfârşit, durata intervalului mediu între naştere şi această distrugere nu e limitată de niciun termen fatal? Probabil că omul nu va deveni nemuritor, dar distanța între momentul când începe să trăiască şi vremea când, în chip natural, fără boală, fără vreun accident, ajunge să simtă povara vieții, n-ar putea creşte fără încetare?” Astfel, Rațiunea îşi însuşea atât de vechiul mit al longevității, aşezat de regulă la începuturile experienței umane (vârsta de aur, sălbaticii…), dar pe care ideologii Progresului înțelegeau să-l proiecteze în lumea întinerită a viitorului.

În plus, tot după Condorcet, părea nu mai puțin verosimil ca progresul biologic să cuprindă şi facultățile intelectuale şi morale. Iată, aşadar, omul de mâine, Omul diferit de mâine: o ființă sănătoasă la trup şi suflet, cu o inteligență şi o cunoaştere mult mai întinse decât ale noastre, trăind în armonie cu semenii o viață prelungită până în pragul imortalității.

Acest proiect de viitor lămureşte până la ultimele consecințe experimentul întreprins de gânditorii Luminilor asupra Omului diferit. De la omul sălbatic până la omul viitorului, în Africa, în Tahiti, pe planete sau în centrul Pământului, apare aceeaşi întrebare, şi căutarea este una singură. Oamenii de ştiință şi filosofii urmăreau să găsească cheia variabilității speciei umane şi mecanismelor degenerării şi perfecționării.

Celălalt, cu multiplele lui materializări, oferea o sinteză exhaustivă a potențialului ființei umane. Omul diferit în sine interesa prea puțin. Real sau inventat, rolul său veritabil era acela de a ajuta societatea occidentală să înțeleagă ce nu merge cum trebuie în prezent şi să pregătească astfel soluțiile de viitor. Omul diferit a devenit astfel aliatul filosofilor şi revoluționarilor în tentativa lor de a reface lumea.

IV. Un secol de înfruntări

Niam-Niam, oamenii cu coadă

Odată ce trecem de 1800, îi pierdem pe drum pe unii din însoțitorii de până acum. Uriaşii, piticii şi oamenii cu blană n-au reuşit să se adapteze prea bine atmosferei ştiințifice a secolului al XIX-lea. Explorarea globului a sfârşit prin a anula cea mai mare parte a ficțiunilor biologice. Patagonezii au păstrat ceva din prestanța inițială, reduşi totuşi la scară umană; înălțimea li s-a stabilizat puțin sub doi metri. Piticii, dimpotrivă, au crescut. Occidentalii au avut satisfacția de a-i descoperi în sfârşit pe pigmei, adevărații pigmei din Africa, întâlniți în Congo pe la 1870. Interesantă rasă, nimic de zis; totuşi, cam prea înalți, cu talia lor de un metru treizeci, față de piticii imaginari.

Tendința părea a fi spre normalizare. Dar asta nu prea corespundea spiritului secolului al XIX-lea. Spre deosebire de estetica Luminilor, epoca aceasta a avut pasiunea monştrilor. O atrăgeau anomaliile. Iar acestea îşi găseau cu uşurință locul în schema generalizată a evoluționismului. Întrebarea era unde să le găseşti?

Ținuturile sălbatice şi inexplorate ale Africii păreau cele mai indicate. Aşa au apărut Niam-Niamii, populație neagră din Sudanul oriental, regiune aşezată între Nil, Congo şi lacul Ciad. Spre 1850 s-a răspândit zvonul că indivizii aparținând acestei specii ar fi fost oameni cu coadă sau, pentru a-l cita pe Alexandre Dumas tatăl, care s-a interesat de această chestiune, „monştri intermediari între maimuțe şi oameni, având limbă precum oamenii şi coadă ca maimuțele”. Informațiile fuseseră parțial culese la fața locului, dar mai ales în Brazilia şi la Constantinopol, destul de grăitor cu privire la metodă. Un ofițer francez s-a dedicat trup şi suflet oamenilor cu coadă. Colonelul Louis Du Gouret, călător în Africa, ar fi văzut, după spusele lui, un singur exemplar, dar văzut, văzut de adevărat. Aşa că a publicat în 1854 un opuscul intitulat *Călătorie în țara Niam-Niamilor, sau Oamenii cu coadă, cu portretul unui Niam-Niam şi o notiță biografică privitoare la autor*, text prefațat de Alexandre Dumas.

„Mărturiile” vorbeau despre oameni nu doar cu coadă, ci şi canibali, care îşi duceau existența într-o deplină promiscuitate. „Trăiesc complet goi şi îi preocupă doar satisfacerea apetitului sexual. Fiii se culcă cu mamele, frații cu surorile.” Obsesia sexuală e evidentă, dar poate, cine ştie, mai puțin la Niam-Niam cât la medicul european care ne-a transmis aceste interesante informații.

Guillaume Lejean, un francez care a coborât pe Nil în 1860, a dat o lovitură severă cozii Niam-Niamilor (într-un articol publicat în *Le Tour du monde* în 1861). Avusese ocazia să vadă la Khartum o drăguță femeie Niam-Niam adusă acolo de negustorii de sclavi. Doamna cu pricina i s-a părut a fi destul de inteligentă, oricum departe de maimuță atât ca aspect, cât şi ca intelect. Un lucru îl putea afirma însă cu siguranță: nu avea coadă, chiar deloc. Şi totuşi, cozile existau, dar „detaşate”: simple ornamente de piele, folosite de Niam-Niami pe la diverse festivități!

Dar chiar fără coadă, rămâneau bestiali. Exploratorul german Georg Schweinfurth, care i-a vizitat în 1869-1870, a remarcat interesul lor pentru carnea de om, ca şi „obiceiul de a-şi ascuţi caninii pentru a-i folosi ca armă ofensivă”.

Menţionând aceste detalii, *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle* (Larousse) preciza, în articolul Niam-Niam (volumul al unsprezecelea), că problema canibalismului nu era încă lămurită. În schimb, starea generală de civilizaţie a acestor sălbatici periculoşi apărea oarecum diferită de cea imaginată iniţial: „Triburile care alcătuiesc această naţiune par să posede o organizare socială superioară în comparaţie cu populaţiile negre care o înconjoară şi sunt grupate în mai multe state conduse de şefi absoluţi.”

Parcă era prea mult. Se impunea un compromis. Pe de o parte, se renunţa la coadă, pe de altă parte se păstrau totuşi câteva trăsături de animalitate, în primul rând antropofagia. Câteva zeci de ani mai târziu, René Verneau, un antropolog renumit, se exprima categoric în cartea sa *L'Homme. Races et coutumes* (*Omul. Rase şi obiceiuri*): „Alimentul cel mai apreciat de Niam-Niami era carnea umană. Niam-Niamii îşi mâncau prizonierii de război, fără distincţie de vârstă sau de sex, şi până şi morţii din aşezările lor, decedaţi fără familie.” Specialiştii de pe la 1850 sau de la 1900 ar fi fost extrem de contrariaţi de studiile recente privitoare la Niam-Niami (cunoscuţi şi sub numele de Zandé). Rezultă din ele complexitatea unei civilizaţii şi chiar o notă de rafinament: existenţa unei caste militare, structuri politice destul de evoluate, aptitudini artistice exprimate în arte plastice, muzică şi poezie. Uimitoare evoluţie în numai un secol. Greu să-l mai recunoşti pe fostul canibal cu sau fără coadă. Atât de mult să se fi schimbat Niam-Niamii, sau poate europenii sunt cei care s-au schimbat?

Vremea dispreţului: înmulţirea şi devalorizarea Oamenilor diferiţi

Dosarul „Niam-Niam” dovedea că negrul continua să fie aşezat pe treapta cea mai de jos a umanităţii şi că între el şi maimuţă legătura părea firească. El nu reprezenta însă decât cazul limită al unei devalorizări a Celuilalt care a afectat în secolul al XIX-lea inclusiv rasele, naţiunile şi comunităţi le tratate până atunci cu mai multe menajamente. A fost epoca unei burghezii triumfătoare şi a unui Occident dominator. Gata cu modelele sălbatice sau chinezeşti! China, care în epoca Luminilor stârnea admiraţia filosofilor pentru sistemul său înţelept de organizare socială şi de guvernare, începea să fie privită cu un dispreţ nedisimulat. Alexis de Tocqueville (1805-1859) se minuna de aprecierea favorabilă a iluminiştilor pentru o guvernare pe care el o găsea, pur şi simplu, „imbecilă şi barbară” (*Vechiul regim şi Revoluţia*, 1856).

Nici spaţiul „alb” nu mai prezenta un aspect omogen. Naţiunile care întreprinseseră revoluţia industrială şi îşi impuseseră dominaţia peste tot în lume, aparţineau Europei nordice. Sudul era devalorizat în raport cu Nordul, unde se concentrau în întregime spiritul creator şi dinamismul. Să ne amintim de *Călătoriile extraordinare* ale lui Jules Verne (1828-1905), reflectare fidelă a mentalităţii burgheze din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Savantul, inginerul, inventatorul – figuri cheie ale imaginarului vernian – sunt aproape fără

excepţie nordici („nord-vestici”, mai precis), doar indianul Nemo ocupând un loc mai aparte. Englezi, americani, francezi, uneori germani, dar nu italieni sau spanioli. În această direcţie, ca şi în multe altele, ştiinţele umane mergeau uneori chiar mai departe decât ficţiunea. Friedrich Ratzel (1844-1904), renumit naturalist, geograf şi antropolog, autorul Antropogeografiei (1882-1891), afirma fără ocol superioritatea germanilor, francezilor şi americanilor din Nord faţă de compatrioţii lor din Sud. Blonzii câştigau pretutindeni faţă de bruneţi, şi atunci ce să mai spunem de bieţii negri?

Complexul de superioritate al europenilor din nord-vest a alimentat şi mitul arian. Arienii – sau indo-europenii –, populaţie misterioasă apărută din profunzimile Asiei şi stabilită în Europa într-o perioadă istorică nedeterminată, au fost adoptaţi de numeroşi savanţi, scriitori şi profeţi care au crezut că-i descoperă în ei pe „stăpânii istoriei”, pe marii creatori de civilizaţie. Rasa aceasta „nordică” a manifestat apoi neplăcuta tendinţă de a se identifica cu Europa germanică.

De-a lungul secolului al XIX-lea, Europa a cunoscut un proces de „fisurare”. Fisuri de tot felul, între naţiuni, precum şi între „rase”, acestea din urmă fiind definite fie pe criterii lingvistice şi culturale („rasa” sau „ginta” latină, germană ori slavă), fie biologice. Cuprinşi de o exaltare macabră, antropologii nu mai pridideau să măsoare schelete şi îndeosebi cranii, cu scopul de a constata deosebirile, tot mai pronunţate, dintre indivizi, popoare şi rase. Rasele tradiţionale s-au fărâmiţat. Rasa albă a rezistat ceva mai bine, dar până la urmă a trebuit şi ea să cedeze în faţa maniacilor măsurătorilor antropologice. La 1900, antropologul francez Joseph Deniker identifica, în cartea sa *Les races et peuples de la Terre* (*Rasele şi popoarele Pământului*), nu mai puţin de şase rase europene, completate cu alte patru rase secundare. Zece împărţiri biologice, de adăugat împărţirilor naţionale, economice, religioase, sociale, ideologice… Europa făcea tot ce-i stătea în putinţă pentru a-şi pregăti şi justifica divizările şi conflictele.

„Toate civilizaţiile sunt opera rasei albe, niciuna nu poate exista fără contribuţia acestei rase”, decreta contele Arthur de Gobineau (1816-1882), în faimosul său *Eseu asupra inegalităţii raselor umane* (*Essai sur l'inégalité des races humaines*, patru volume, 1853-1855). Şi dacă e inegalitate, atunci nici albii nu sunt egali. „Nu există civilizaţie deplină la naţiunile europene, acolo unde nu au dominat ramurile ariene.” La extrema cealaltă se află, evident, negrii: „Varietatea melaniană” (neagră, de la cuvântul grecesc „melas”, negru, *n. n.*) prezintă „un caracter de animalitate”. „Ea nu va reuşi să iasă nicicând dintr-un cerc foarte restrâns de inteligenţă.” La negri, cele mai dezvoltate simţuri ar fi gustul şi mirosul, în tocmai ca la animale. Suprema ambiţie a negrului este să mănânce. „Toate alimentele îi convin, nimic nu-l dezgustă, nu respinge nimic. Ceea ce doreşte e doar să mănânce, să mănânce cât mai mult, cu înverşunare.”

Fondatorul rasismului modem nu e mult mai amabil nici cu galbenii. Sigur că sunt mai dotaţi decât rasa neagră, dar oricum în poziţie clară de inferioritate faţă de europeni. Nimic remarcabil nu se întâlneşte la ei: „în toate, tendinţa e spre mediocritate. Sunt oameni practici, în sensul îngust al cuvântului.”

În vremea când Gobineau îşi scria opera, poligenismul părea pe punctul să

câştige partida. În Franța cel puțin, fiind că englezii, mai sensibili la argumentele religioase, continuau să susțină originea comună a oamenilor. Nici francezii nu ignorau Biblia. Nu-şi propuneau să facă abstracție de ea, nici s-o ridiculizeze precum unii filosofi din epoca Luminilor. S-a găsit o soluție mai bună, aceea a unei noi interpretări.

Biblia, scria Bory de Saint-Vincent în 1825, „nu vrea să spună că primul om ar fi fost părintele întregii omeniri, ci doar al unei specii privilegiate” (a noastră, evident!). De altfel, Ceilalți erau cu totul necunoscuți evreilor, ar fi fost deci imposibil ca Biblia să vorbească despre ei. Nu e, aşadar, niciun fel de impietate „să recunoaştem printre noi mai multe specii care îşi vor fi avut fiecare propriul Adam şi leagănul lor propriu”.

Aceeaşi arie la Gobineau: „Sunt cu totul de acord că Adam a fost părintele speciei noastre albe”; însă nimic nu dovedeşte că „creaturile care nu aparțin rasei albe ar fi fost considerate ca făcând parte din această specie”.

Până şi marele Goethe s-a simțit atras de poligenism. Spre deosebire de Bory de Saint-Vincent şi de Gobineau, el nu ținea să fie descendentul lui Adam, pe care-l lăsa bucuros evreilor; „noi ceilalți însă, la fel ca şi negrii sau laponii, vom fi avut cu siguranță alți strămoşi” (afirmație notată în 1828 de Eckermann, în *Convorbiri cu Goethe*).

Pentru Gobineau, esențialul era totuşi în altă parte. Originile îl interesau mai puțin decât evoluțiile ulterioare. Obârşie comună sau nu, ceea ce constata el erau diferențele fundamentale dintre rasele sau „speciile” umane. O diversitate remarcabilă, nu mai puțin accentuată decât aceea dintre rasele canine. Iată într-adevăr o paralelă frapantă: negrii sau galbenii ajungeau să fie față de albi la fel de diferiți cum ar fi un pechinez sau un teckel comparați cu un saint-bernard!

Expresia desăvârşită a poligenismului se întâlneşte în *Dicționarul clasic de istorie naturală* (*Dictionnaire classique d'histoire naturelle*), editat de Bory de Saint-Vincent, căruia îi aparține şi articolul despre om („Homme”), publicat în volumul al optulea (1825). Înşira aici nu mai puțin de cincisprezece specii răspândite pe Pământ. Prima, specia „standard”, numită „iafetică” (de la Iafet, al treilea fiu al lui Noe), era cea mai frumoasă şi mai inteligentă. Unghiul său facial se apropia de nouăzeci de grade. Era şi cea mai pudică: „Cele două sexe s-au ruşinat de timpuriu de goliciunea lor şi s-au acoperit cu haine.” Se pare că strămoşii presimțiseră morala burgheză. Specia aceasta ocupa Europa şi Caucazul, ultima regiune, ne amintim, cu femeile ei frumoase şi prost crescute, dar asta se întâmplă şi în cele mai bune familii.

Şi apoi, iată lanțul speciilor, în ordinea descrescătoare a valorii, fiecare cu numărul său de ordine: 2. arabă; 3. indiană; 4. scitică; 5. chineză (de remarcat retrogradarea chinezilor în poziția a cincea); 6. hiperboreană (laponi, samoiezi); 7. neptuniană (polinezieni, malaezieni); 8. australiană; 9. columbiană; 10. americană; 11. patagoneză (uriaşi micşorați deja la şase picioare, adică vreo doi metri); 12. etiopiană; 13. cafră; 14. melaniană; 15. hotentotă.

Negrii se împărțeau în patru specii distincte, toate patru în coada listei, cărora li se putea alătura şi foarte primitiva specie australiană: aborigenii Australiei, aşezați, în mod curios, ceva mai sus, dar descrişi fără menajamente: lipsiți de

religie, de legi, şi mai ales, „de cel mai mic sentiment al goliciunii lor” (sau, mai pe şleau: „fără să le treacă prin minte să-şi acopere organele de reproducţie”).

Cele mai diferite fiinţe umane figurau sub numărul 15. Se crease deja un mit al hotentotului în interiorul mitologiei rasei negre. El era acela „care făcea trecerea de la genul Om la genul Urangutan şi la Maimuţe”. Figura îi era „de o monstruozitate animalică”, femeile fiind „încă şi mai hâde decât bărbaţii lor”. „Limba li se reduce la un fel de croncănit.” Lipsiţi de legi şi de religie, locuiesc în grote şi se remarcă printr-o „revoltătoare murdărie”. Pe scurt, sunt „în asemenea măsură primitivi, leneşi şi stupizi, încât nu pot fi folosiţi nici măcar ca sclavi”. Inferioritatea rasei justificase sclavia negrilor; dar până şi în inferioritate exista o limită şi o decenţă!

Femeile hotentote treziseră încă din secolul al XVIII-lea curiozitatea opiniei publice şi interesul savanţilor pentru faimosul lor „şorţ”, o excrescenţă care părea să coboare din spre pântece până pe coapse! Secolul al XIX-lea a sfârşit prin a renunţa la acest detaliu anatomic… Pentru a se concentra asupra posteriorului doamnelor respective; după avizul experţilor, acesta s-ar fi extins printr-o umflătură monstruoasă, care sugera oarecum fundul maimuţelor. „Venus hotentotă” a beneficiat de o celebritate binemeritată. A fost disecată de marele Cuvier, interesat în egală măsură de capul şi de fesele ei, care i-a descoperit, evident, asemănări cu maimuţele.

Negrii şi, în general, „primitivii” acumulau o cantitate impresionantă de lipsuri şi de defecte. Canibalismul şi desfrânarea sexuală, două figuri clasice ale alterităţii, ţineau capul de afiş. Sexul făcea să se înfioare o Europă tot mai rigidă în materie, cel puţin teoretic. Priviţi-le pe aceste etiopiene, aparţinând totuşi grupului negru cel mai evoluat; „trec a fi teribil de lascive, sau mai curând par să nu ştie că un bărbat poate fi şi refuzat, mai cu seamă când e alb; sunt mereu gata să se ofere” (Bory de Saint-Vincent).

Negrii alcătuiau o categorie aparte chiar în clasificările ceva mai generoase decât cea a lui Bory de Saint-Vincent. În loc de cincisprezece specii, nu rămâneau decât două, fiecare împărţită în mai multe „trunchiuri” şi „rase”, potrivit doctorului Julien-Joseph Virey (1776-1847), în articolul „Homme” din *Nouveau Dictionnaire d'histoire naturelle* (1817). Cea dintâi prezenta un ten alb sau măsliniu, un unghi facial situat între 85 şi 90 de grade, şi se remarca prin „folosirea legilor scrise”, o „inteligenţă mai dezvoltată”, o „civilizaţie mai mult sau mai puţin perfecţionată”, la acestea adăugându-se „curajul şi înclinarea spre fapte măreţe”! Se împărţea în două trunchiuri principale: pe de o parte, varietatea albă, pe de alta, cea brună (chinezi, mongoli, laponi) şi arămie (amerindieni).

A doua specie umană se caracteriza prin „tenul de culoare maronie sau neagră”, o „capacitate de înţelegere limitată”, „o civilizaţie mereu imperfectă”, şi „mai puţin curaj, mai puţină îndemânare şi abilitate decât cealaltă specie”. Era „mai înclinată spre plăcerile simţurilor decât spre preocupările de ordin moral”, şi, una peste alta, „mai aproape de animalitate”. Cei mai evoluaţi dintre membrii acestei specii păreau tocmai buni pentru sclavie, dar cei mai puţin evoluaţi, precum hotentoţii şi papuaşii, nu erau buni nici de aşa ceva, preferând prosteşte moartea „unei munci îndelungate şi obositoare”. Iată că şi papuaşii îşi meritau

locul alături de hotentoţi: „incapabili de a gândi”, ei „nu vor să facă nimic” şi „stau toată ziua ghemuiţi ca maimuţele”.

Fie două specii, fie cincisprezece, nimic nu se schimba pentru negrii din Africa şi de prin alte părţi. Aflaţi în poziţia a cincisprezecea sau a doua, tot ultimul loc îl ocupau, foarte aproape de maimuţe. Pe o planşă care însoţeşte articolul lui Virey, sunt trei capete care reprezintă cele trei specii distincte: albă, neagră şi „urangutan”. Negrul se află la mijloc, dar figurat în aşa fel încât apare mai asemănător cu urangutanul decât cu omul alb.

Consolidarea poligenismului se întâlnea cu o modificare de perspectivă şi în tabăra monogeniştilor. Rasele invocate de aceştia din urmă deveneau aproape la fel de diferite ca „speciile” celor dintâi. Secolul al XVIII-lea fusese tentat să creadă că mediul, care a creat rasele, acţiona fără să piardă prea mult timp. La capătul câtorva generaţii, schimbarea condiţiilor de viaţă şi o educaţie mai bună ar fi dat deja rezultate. Cine ştie? Poate că negrul avea să devină alb, omul sălbatic, civilizat, şi chiar urangutanul va învăţa să vorbească. Secolul al XIX-lea nu mai împărtăşea acest evoluţionism simplist şi optimist. Acţiunea climei şi a altor factori era considerată acum extrem de lentă. Chiar rezultând dintr-o evoluţie naturală şi transformabile în perspectiva unui viitor îndepărtat, rasele rămâneau încremenite pentru multă vreme în starea lor actuală. Veniţi dinspre orizonturi diferite, monogeniştii şi poligeniştii sfârşeau prin a se întâlni în acelaşi punct.

Spre 1860, nici nu se ştia încă în mod sigur dacă rasele sau „speciile” umane se puteau sau nu încrucişa. Era desigur de notorietate faptul că un plantator alb putea lăsa însărcinată o sclavă neagră, dar unii se îndoiau totuşi de calitatea biologică a unei asemenea progenituri, care risca, după ei, să devină sterilă. Marele antropolog francez Paul Broca (1824-1880) a publicat în 1860 o remarcabilă cercetare asupra hibridităţii animale în general şi hibridităţii umane în particular (*Recherches sur l’hybridité animale en général et sur l’hybridité humaine en particulier*). El compara hibridarea umană şi cea animală pentru a ajunge la concluzia că aceasta din urmă produce specimene mai bine adaptate. Câinele şi lupul, de pildă, două specii evident distincte, s-ar încrucişa mai bine decât „speciile” umane. Concluziile lui Broca dădeau apă la moară poligenismului, lărgind şi mai mult intervalul între diferitele grupuri umane. Acolo unde Gobineau se mulţumea să propună o paralelă cu rasele canine, distanţa între câine şi lup apărea deja insuficientă! Broca nega însă că ar fi vrut să-i jignească pe Ceilalţi: „Doctrina poligenistă – spunea el – asigură raselor inferioare ale omenirii un loc mai onorabil decât o face doctrina opusă.” Negrul şi galbenul nu mai apăreau ca „devianţi” în raport cu un anume prototip biologic, ci ca fiinţe independente, care puteau fi mândre de propriul lor loc sub soare. „Etiopianul e regele Sudanului la fel cum caucazianul (omul alb, *n. n.*) este regele Europei.” Rege, de ce nu, dar rege de rang inferior!

Doctrina poligenistă a avut onoarea de a fi reţinută de una dintre cele mai influente lucrări ale epocii: *Marele dicţionar universal al secolului al XIX-lea* (*Grand Dictionnaire universel du XIX*[e] *siècle*), editat de Pierre Larousse între 1866 şi 1876. În articolul „Nègre” („Negru”), din volumul al XI-lea, se poate citi că „majoritatea naturaliştilor şi filosofi lor sunt astăzi de acord pentru a admite că au

existat de la bun început tot atâtea specii câte există şi acum”. Mai aflăm că negrii au creierul mai puțin dezvoltat, dar simțurile le sunt mai ascuțite. Şi ni se reaminteşte că „între maimuță şi hotentot, raporturile sunt numeroase şi frapante”. După care avem dreptul la o frumoasă tiradă rasistă şi paternalistă totodată: „Însă această superioritate intelectuală, care nu credem că ar putea fi pusă sub semnul întrebării, dă ea oare albilor dreptul de a-i aduce în sclavie pe cei de rasă inferioară? Nu, de o mie de ori nu. Dacă negrii se apropie de anumite specii animale prin formele lor anatomice, ca şi prin instinctele lor grosolane, ei se deosebesc totuşi de acestea şi se apropie de oamenii albi în alte privințe de care trebuie neapărat să ținem seamă. Au darul vorbirii, şi prin cuvinte putem lega cu ei relații intelectuale şi morale, putem încerca să-i ridicăm până la noi, fiind siguri că vom reuşi până la o anume limită. În plus, un fapt fiziologic pe care nu trebuie să-l uităm este acela că rasa lor e susceptibilă de a se amesteca cu a noastră, semn perceptibil şi frapant al naturii noastre comune. Inferioritatea lor intelectuală, de parte de a ne da dreptul să abuzăm de slăbiciunea lor, ne impune datoria de a-i ajuta şi de a-i proteja.”

De data aceasta, tabloul este aproape idilic, dar atitudinea „umanistă” nu reduce deloc distanțele. O tonalitate apropiată întâlnim în Insula misterioasă (1874) a lui Jules Verne, povestea unei mici comunități a cărei armonie nu exclude ierarhia; aproape aceeaşi distanță îi separă pe albi (anglo-saxoni pe deasupra) de negru, pe acesta de urangutan, şi pe urangutan de câine!

Cazul african asupra căruia am insistat nu e decât ilustrarea mult amplificată a unei devalorizări globale a celorlalte civilizații. Cu ocazia expoziției universale de la Paris din 1878, continentele au fost turnate simbolic în bronz, sub înfățişarea unui şir de femei atrăgătoare. Expuse atunci la Trocadero, statuile pot fi admirate astăzi în față la Musée d’ Orsay. Fizic vorbind, ele aparțin fără îndoială unei singure specii umane: cea *frumoasă*! Dar atenuarea alterității biologice pune cu atât mai mult în evidență puternica alteritate culturală. Doamna Europa este singura îmbrăcată convenabil şi complet, şi pe deasupra încărcată cu o impresionantă colecție de tot felul de obiecte: arme, cărți, un ciocan, o paletă… Toate artele şi meseriile reunite. Europa pare să dețină exclusivitatea creațiilor spiritului uman; ea hotărăşte pacea şi războiul; ea îşi asumă conducerea lumii şi răspunde de progres şi de viitor. Cu sânii pe jumătate dezgoliți, Asia dă impresia de a fi contribuit cu totul modest la mersul civilizației; ca obiect simbolic, nu are decât o statuetă a lui Buddha. Celelalte doamne-continente (Africa, cele două Americi şi Australia) apar încă şi mai dezbrăcate şi mai lipsite de toate cele. Africa aduce un coş cu fructe, singura ofrandă de care e capabilă. În timp ce Europa simbolizează, fără concurență, civilizația cu virtuțile ei, Ceilalți sunt împinşi spre starea naturală.

Să nu spuneți că nu e bun!

„Puteți spune că e o ticăloşie, dar să nu spuneți că nu e bun!” Aceste memorabile cuvinte, adresate unui misionar de un şef batta, din insula Sumatra, se doreau a fi o justificare gastronomică a canibalismului.

Secolul al XIX-lea a fost şi secolul canibalilor, al unui canibalism aproape generalizat în toate regiunile „sălbatice” ale globului. Se părea, până la urmă, că sunt două categorii de oameni care trăiesc pe acest pământ: cei care-şi mănâncă aproapele şi cei care nu şi-l mănâncă.

Harta canibalismului tindea să se suprapună peste harta popoarelor aflate în afara civilizației. Ea îi cuprindea în principal pe amerindieni, pe negrii africani şi pe locuitorii din insulele Pacificului.

De ce mâncau aceştia carne de om? Din tot felul de motive, sistematizate de Lombroso în lucrarea sa *Omul criminal*. În primul rând, de nevoie, atunci când le era foame. Nevoie care devenea însă, repede, o a doua natură. „Cafrii, în Africa, nu se ating de carnea omenească decât în vreme de foamete; dar atunci îşi reiau obiceiul.” Până şi tahitienii figurează pe listă, semn că se cam terminase cu iluziile filosofice ale secolului al XVIII-lea: „În Tahiti, o perioadă de penurie alimenta că se numea vremea când se mănâncă oameni.” După aceea, canibalismul se practica şi din motive religioase sau din prejudecată, de pildă pentru a-ți însuşi curajul duşmanului mâncându-i inima. Mai era şi din respect filial: uneori, bătrânii, dezgustați de viață, îşi rugau copiii să-i mănânce, iar aceştia „nu îndrăzneau să nu-i asculte”. Pe de altă parte, exista desigur şi canibalismul de război, ospețele unde se sacrificau prizonierii.

Unii devorau însă carnea omenească pur şi simplu din lăcomie, fiindcă „era bună”. Iar rafinamentul ajungea câteodată foarte departe. „În insulele Marchize, femeile sunt preferate copiilor; pare-se că au mai multă savoare. Nu însă şi cele de pe litoral, cărora li se găseşte un gust de peşte stricat. La rândul lor, europenii par peste măsură de sărați.”

Alte motive de antropofagie: vanitatea, lupta pentru existență şi canibalismul judiciar. În ultimul caz, condamnatul ajungea direct la bucătărie.

Aşadar, nouă motive pentru a deveni canibal, unul mai atractiv decât altul. Cum să-i ceri unui biet sălbatic să nu cadă în ispită? Măcar o dată în viață, dacă nu la fiecare masă!

Sălbaticii în cetate

O frază cumplită apare la sfârşitul articolului lui Bory de Saint-Vincent consacrat celor cincisprezece specii umane. Aflăm din ea că nouă zecimi dintre indivizii care alcătuiesc rasa „iafetică” superioară „nu sunt de fapt cu mult superiori hotentoților în privința gradului de inteligență”. Nu e vorba de vreo fatalitate: şi unii, şi alții, atât hotentoții africani, cât şi propriii noştri „hotentoți”, s-ar putea să evalueze în viitor. Dar până una-alta, aşa stau lucrurile: elita albă trăieşte împresurată de albi imbecili, şi aceştia din urmă sunt net majoritari!

Scindată orizontal, specia se sfarâmă şi vertical. În prima fază a revoluției industriale, ruptura dintre „elite” şi „mase” ia aspectul unui adevărat abis. Tendința efectivă de polarizare socială e şi mai mult amplificată în imaginar. Spiritul secolului al XIX-lea a fost un spirit de înfruntare: secol al lui Gobineau (lupta dintre rase), secol al lui Marx (lupta de clasă), secol al lui Darwin (lupta pentru existență), secol al conflictului dintre națiuni… Atunci când rasele umane

deveneau entități biologice precis individualizate şi când Europa însăşi se împărțea în zone rasiale, categoriile sociale din Occident începeau la rândul lor să fie investite cu trăsături biologice susceptibile de a le deosebi cu uşurință unele de altele.

Burghezii şi proletarii, bogații şi săracii se priveau cu ochi tot mai puțin binevoitori. Imaginea Celuilalt căpăta trăsături caricaturale, uneori monstruoase. Dacă secolul al XVIII-lea a fost epoca frumosului, secolul al XIX-lea a privilegiat caricatura. Să-l privim pe Daumier: personajele lui par să apar țină unei alte specii, de fapt mai multor specii diferite. Nu e însă decât cazul cel mai celebru al unui mare muzeu imaginar unde Celălalt ni se înfățişează sub trăsături nu tocmai măgulitoare care, deformate şi amplificate, ajung să facă din el o ființă umană aflată foarte departe de „normă”.

Elita se închidea în propria-i fortăreață, amenințată atât din afară, cât şi din interior. Observa cu groază cum se înmulțesc cretinii. Părea că se produce o bifurcare a speciei umane, proces explicat şi justificat prin diverse teorii antro-pologice şi medicale. Doctorul Bénédict Morei a publicat în 1857 un tratat privitor la degenerările fizice, intelectuale şi morale ale speciei umane (*Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine*). Constata în această lucrare înmulțirea neliniştitoare a „imbecililor”, „istericilor”, „taraților” şi „cretinilor”, ființe umane tot mai îndepărtate de tipul normal prin tot felul de deformări fizice şi psihice. Se înțelege că aceştia aparțineau mai ales registrului „inferior” al societății, acolo unde loveau cel mai crunt cauzele conducând la degenerare: boli (tuberculoză, sifilis), alcoolism, sărăcie extremă…

Explozia corpului „bio-social” a fost oarecum „oficializată” în ştiința şi biologia epocii prin lucrările lui Cesare Lombroso (1835-1909), unul dintre „directorii de conştiință” cei mai influenți spre sfârşitul secolului al XIX-lea. Lucrarea sa *Omul criminal* a apărut în 1876, urmată de alte cărți respirând aceeaşi concepție, printre care *Omul de geniu* (1888) şi *Femeia criminală şi prostituata* (1895). Criminali înnăscuți, nebuni, prostituate – ilustrând prin înmulțirea lor fenomene de atavism, dar şi degenerarea unei părți a speciei – prezentau cu toții abateri de la normă uşor de recunoscut după constituția lor fizică. Era un fel de Lavater perfecționat şi adus la zi. Anomaliile morale se imprimau sub forma unor anomalii fizice. Cu capacitatea craniană mai mică decât a oamenilor cinstiți, cu fălcile proeminente, cu părul negru şi creț, cu caninii peste măsură de dezvoltați şi cu expresia feței sinistră, criminalul se găsea în apropierea omului primitiv, a omului sălbatic, a negrului şi chiar a europeanului de condiție modestă: „Diferența e foarte mică, uneori inexistentă, între criminal, omul din popor fără educație şi sălbatic”.

Trebuie precizat că metodele de identificare propuse de păşeau considerabil categoria mai mult sau mai puțin numeroasă, dar oricum limitată, a persoanelor care comiseseră o crimă ori o infracțiune, sau practicau prostituția. Definiția se referea de asemenea, şi mai ales, la armata fără număr a criminalilor potențiali. Criminal nu e doar cel care omoară; criminal e cel care ar fi capabil să omoare, să fure sau să se prostitueze! Din fericire, nimic mai uşor decât să-i reperezi aplicând normele metodologiei lombrosiene.

Avem surpriza de a întâlni şi geniile asociate acestei distinse categorii. Pentru „la Belle Epoque”, respectabilitatea trecea înaintea superiorității intelectuale. Mitul savantului nebun era în vogă. După Lombroso, omul de geniu, la fel ca şi criminalul sau nebunul, reprezenta un caz de degenerare: „Geniul este o psihoză degenerativă din grupul epileptic”. Se explica astfel „frecvența oamenilor de geniu printre nebuni şi a nebunilor printre oamenii de geniu”. Dosarul era fără drept de apel: pe lângă nebunie, geniile se mai remarcau în general prin talia redusă, prin slăbiciune, rahitism, bâlbâială, sterilitate, amnezie, vagabondaj… Socrate, Darwin şi Dostoievski prezentau o „fizionomie cretinoidă”. Asimetria craniană a lui Kant semăna cu a celor mai mulți criminali. Între Machiavelli şi urangutan, distanța nu era prea mare, luând în considerare prognatismul celebrului florentin. Bâlbâiții nici nu se mai numărau, de la Esop şi Demostene până la Erasmus şi Darwin. Şi tot aşa. Precum extremele se atrag, tot astfel şi dezvoltarea excepțională a spiritului părea că dă naştere la manifestări cam de acelaşi gen cu cele ale unui spirit rudimentar, şi asta lăsa loc liber triumfătoarei mediocrități burgheze, foarte atentă la reguli şi norme.

Societatea occidentală părea pe punctul să se împartă în două părți distincte, polarizându-se între o elită şi o pătură de jos, reale ori imaginare. Fisurile se multiplicau. Astfel, satul a fost net devalorizat în raport cu oraşul, acestuia din urmă revenindu-i toate simbolurile progresului: tehnologie, industrie, educație, respectabilitate burgheză. Muntele a fost devalorizat în raport cu câmpia. Imaginea „munteanului bun”, copil al naturii, liber şi mândru – corespondent european al bunului sălbatic – se estompa treptat, lăsând locul „munteanului rău”, creatură mizeră şi grosolană. Sălbăticia nu mai era la modă. Progresul se petrecea la oraş, printre oameni cultivați, bine-crescuți şi corect îmbrăcați, în orice caz nu pe cărările pierdute din munți şi păduri!

În acest sistem bipolar generalizat, locul femeii se găsea, evident, în registrul inferior. Cum totul trebuia argumentat ştiințific, se acorda „celuilalt sex” o natură mult mai fragilă ca a bărbatului. „Întreaga alcătuire morală a sexului feminin derivă din slăbiciunea înnăscută a organelor sale”, afirma doctorul Virey, specialistul în biologie umană şi specii umane pe care l-am citat mai înainte. Femeia era comparată uneori cu un copil sau un bolnav. Leşinul sau pierderea minților se înscriu printre scenele clasice ale literaturii secolului al XIX-lea. Bolnavă cronic, femeia trebuia să leşine cât mai des cu putință. Doctorul Virey părea a şti că există „un număr mai mare de femei nebune decât de bărbați lipsiți de rațiune în spitalele de alienați”. Lăsând însă la o parte cazurile extreme, domesticirea femeii se arăta ca un succes deplin. Inspira mult mai puțină teamă ca în vremea vânătorii de vrăjitoare. Fragilă şi decorativă, dedicată liniştii căminului şi fericirii familiale, depindea întru totul de bărbat. Funcționa acelaşi gen de paternalism ca cel aplicat raselor sau categoriilor sociale inferioare. Biata femeie! Dar, mai ales, bietul bărbat! Tot mai multe greutăți i se adunau pe umeri!

Fărâmițarea – la toate nivelurile – a speciei în secolul al XVIII-lea şi îndeosebi în al XIX-lea reactualiza oarecum formula fragmentată şi ierarhizată a anticilor, mai mult sau mai puțin atenuată ulterior prin ideologia creştină. Ştiința modernă revenea la arhetip, confirmând fisurile tradiționale. Desigur, toți oamenii erau ființe

umane, însă unii „mai umani” decât alții.

Se precizează astfel portretul robot al omului deplin. Acesta e alb, bărbat, de origine europeană, occidental, mai curând nordic decât meridional, orăşean, burghez, educat cum trebuie şi îmbrăcat convenabil. Odată îndeplinite respectivele condiții, mai rămânea totuşi să se procedeze la câteva măsurători antropologice pentru depistarea nebunilor şi criminalilor.

Preistoria: sălbatici, criminali şi oameni-maimuță

Secolul al XVIII-lea pusese primele jaloane ale unei istorii naturale şi umane înscrise în durata lungă şi purtând amprenta evoluției şi progresului. Secolul al XIX-lea n-a făcut decât să meargă mai departe pe această cale, mult mai departe. Respectate încă de savanții Luminilor, frontierele dintre specii aproape s-au şters. Odată cu *Filosofia zoologică* (1809) a lui Lamarck (1744-1829) şi cu *Originea speciilor* (1859) a lui Charles Darwin (1809-1882), teoria evoluției a ajuns să includă întreaga istorie a vieții, inclusiv originea şi viitorul ființei umane. Începând cu organismele monocelulare şi până la supraomul de mâine, se profila o unică şi grandioasă epopee biologică. Limitele timpului erau aruncate în aer. Viața venea de departe. Omul, la fel. Dacă în epoca Luminilor – şi asta în ciuda sarcasmelor unor filosofi precum Voltaire – rămânea încă în vigoare schema biblică a unei istorii restrânse la câteva mii de ani, secolul al XIX-lea, ajuns la maturitate, s-a pronunțat în mod hotărât pentru o durată foarte lungă. Istoria începe deja să fie măsurată în milioane sau zeci de milioane de ani în ce priveşte evoluția vieții pe Pământ, şi în zeci sau sute de mii de ani pentru a exprima originea şi evoluția omului. Spre 1830-1840, Boucher de Perthes (1788-1868) descoperea, în valea fluviului Somme, cele dintâi urme ale omului preistoric. Pornind de aici, a inventat preistoria, cel mai lung segment al istoriei omenirii, aflat mult înaintea Potopului biblic. Un nou membru se adăuga familiei deja numeroase a Omului diferit.

Boucher de Perthes nu era evoluționist. Nu credea că strămoşul s-ar deosebi prea mult de noi. „Omul nu s-a născut stupid, şi în ziua când a ieşit din mâinile Creatorului nu avea mai puțină rațiune decât astăzi, nu era mai infantil decât copiii noştri. Din momentul când a deschis ochii şi şi-a mişcat mâinile, a făcut ceea ce facem şi noi astăzi”, „mai puțin bine, se înțelege”, fiindcă „nu avea nici unelte eficiente, nici modele de urmat” (*De l’homme antédiluvien et de ses oeuvres*, 1860).

Oricât s-ar fi opus părintele preistoriei, omul primitiv a fost totuşi integrat destul de repede într-o schemă evoluționistă. Omul de Neanderthal (descoperit în 1857) şi pitecantropul (în 1891) dovedeau existența unor tipuri umane mai puțin perfecționate decât omul actual, unele dintre ele mai mult sau mai puțin apropiate de maimuțele antropoide. Cum să te comporți cu aceşti strămoşi stânjenitori? Ar fi meritat poate oarecare considerație din partea strănepoților. Dar ce să le pretinzi acestora, care trăiau într-un Occident rupt de restul lumii şi rupt chiar de propriile origini? Între cultură şi natură, şanțul se tot lărgise. De ce-ar fi fost omul preistoric mai bine tratat decât omul sălbatic? Cum nimeni n-a avut vreodată

şansa de a întâlni un om preistoric în carne şi oase, imaginea acestuia s-a asociat cu cea a „primitivilor” de astăzi.

Bunul sălbatic al Luminilor îi oferea lui Rousseau modelul unui strămoş la fel de bun. Sălbaticul depreciat al secolului al XIX-lea îl antrena inevitabil şi pe omul preistoric în acest declin.

De fapt, erau trei niveluri diferite. Omul preistoric de tip actual semăna în mod evident cu sălbaticul. Omul de Neanderthal beneficia de cercetările lombrosiene, cu alte cuvinte aducea cu criminalul. Pitecantropul era omul-animal, omul-maimuță, prezentând şi el de altfel trăsături „criminale”.

În ce-l priveşte pe primul, comparația cu sălbaticul se impunea de la sine. Interpretând diverse obiecte de podoabă, Edouard Dupont constata „un gust foarte pronunțat” pentru lucrurile „de prisos”. Aceasta se potrivea cu „obişnuita lipsă de prevedere a sălbaticilor”, care nu ştiu ce înseamnă „bunăstarea”. Le critica de asemenea lăcomia şi unele „practici cu totul puerile”. Nu aveau nicio idee de economie! Ce rechizitoriu, şi totul pornind de la nişte inofensive piese de podoabă! (*L'Homme pendant les âges de la pierre aux environs de Dinant-sur-Meuse*, 1872).

Gabriel de Mortillet (1821 -1898), unul dintre principalii specialişti francezi în preistorie, considera la rându-i că „oamenii acelei epoci aveau spiritul uşuratic şi erau lipsiți de chibzuială şi de prevedere. Exact ceea ce se observă încă la diferitele populații sălbatice” (*Le Préhistorique*, 1883; ediția a treia, 1900). Una peste alta, erau lipsiți de cele mai prețioase virtuți burgheze!

Erau şi antropofagi? În acest punct, părerile se împărțeau, unii luând apărarea strămoşilor, alții, dimpotrivă, punându-le în seamă şi acest viciu. De altfel, doar canibalismul lipsea pentru a deveni sălbatici perfecți.

Uneori, şi patriotismul se mai amesteca în preistorie, ceea ce îndulcea aprecierile. În a sa *Franță preistorică* (*La France préhistorique*), Emile Cartailhac invoca, nici mai mult, nici mai puțin, pe „francezii din epoca de piatră”. Îi apăra, evident, de orice bănuială de antropofagie, şi le sublinia marile calități, îndeosebi pasiunea pentru artă. Toți păreau a fi artişti înnăscuți şi chiar perfecționişti în felul lor, încercând, prin studii repetate, să-şi îmbunătățească tehnica.

Mai jos pe scara umanității, omul de Neanderthal trebuia să fie, potrivit interpretării lui Mortillet, „violent, coleric şi bătăios”; craniul său prezenta similitudini frapante cu craniul criminalilor. Preistoria se alinia modei lombrosiene.

În sfârşit, pitecantropul nu putea fi decât bestial, aşadar, puțin recomandabil. Arthur Conan Doyle (1859-1930) oferă cititorului o întâlnire de neuitat în *The Lost World* (*Lumea pierdută*, 1912). Iată, încă o dată, „capete de criminali” şi un comportament adecvat. Sunt un fel de sadici rafinați care ucid nu atât de nevoie cât din plăcere. Lombroso putea să-şi frece mâinile de bucurie; omul său criminal nu pierdea nicio ocazie pentru a-şi extinde domeniul.

Dacă ne tragem din maimuțe şi criminali preistorici, şi dacă nici strămoşii noştri mai evoluați nu erau decât sălbatici, e de presupus că o evoluție de o asemenea amploare nu se va opri la ziua de azi. Viitorul va trebui să se desfăşoare simetric cu trecutul, pe sute de mii, milioane sau zeci de milioane de ani. Urmaşii noştri vor ajunge să fie nu mai puțin diferiți de noi decât suntem noi

înşine de maimuțe sau de oamenii de Neanderthal.

Era desigur ademenitor să-ți imaginezi lungul drum al omului, în cele mai mici detalii. Dar nimic nu făcea cât o întâlnire directă, autentică, cu strămoşii sau cu moştenitorii noştri. Călătoria în timp rămânea însă inevitabil prizonieră a imaginarului. În schimb, călătoria în spațiu corespundea mai bine posibilităților concrete ale omenirii; imaginară astăzi, se va putea materializa mâine. Trebuia, aşadar, convertită o dimensiune în alta: învestit spațiul cu semnificații temporale. Soluția era la îndemână, dat fiind că toate fazele imaginabile ale trecutului şi viitorului se derulau, chiar în prezent, pe planete.

O religie ştiințifică: pluralitatea lumilor locuite

Spre mijlocul secolului al XIX-lea, pluralitatea lumilor locuite beneficia de o majoritate confortabilă de voturi, cel puțin printre autorii considerați drept competenți în domeniu. Un „sondaj de opinie" efectuat de Michael J. Crowe pe o sută de subiecți între 1854 şi 1859, chiar în anii unei controverse aprinse izbucnite în Anglia în jurul acestui subiect, dă 83 răspunsuri favorabile printre oamenii de ştiință, şi o majoritate mai slabă (56), totuşi majoritate, printre autorii de lucrări religioase. În Anglia, argumentele teologice rămâneau încă frecvente în dezbaterea ştiințifică, utilizate oricum mai des decât în Franța. Unii tot nu prea reuşeau să pună de acord Biblia cu pluralitatea lumilor, dar se aflau deja în minoritate față de credincioşii care nu mai vedeau vreo contradicție între cele două interpretări ale lumii.

Efervescența anilor amintiți a fost provocată de William Whewell (1794-1866), savant şi teolog, care a publicat în 1853 o carte despre pluralitatea lumilor (*On the Plurality of Worlds*). Combinând argumentele ştiințifice şi religioase, el îşi lua adio de la Omul diferit cosmic. Pământul rămânea singura planetă locuită în sistemul solar, şi probabil singura în univers. Pe celelalte corpuri cereşti, diverşi „monştri cartilaginoşi" erau eventual bine-veniți; Biblia, oricum, nu li se opunea.

Monştri cartilaginoşi, şi nimic mai mult: era totuşi cam meschin. Whewell a primit replica unui compatriot, David Brewster (1781-1868), care şi-a intitulat cartea *More Worlds than One* (*Mai multe lumi decât una singură*, 1854). Nu, Biblia nu se opunea unor planete locuite, iar ştiința şi filozofia chiar o pretindeau. Asta era o axiomă, din punctul de vedere al lui Brewster, iar axiomele nu se discută. „Afirmăm că fiecare planetă şi satelit în sistemul nostru solar trebuie să aibă o atmosferă." Iar atmosfera pretindea locuitori, cel puțin pentru a avea cine să respire aerul. Cât se poate de democratic, Brewster punea sateliții pe acelaşi plan cu planetele-mame; misiunea lor era desigur să le lumineze, dar fără să-şi sacrifice propriul destin: „Sateliții planetelor trebuie să fi fost creați în dublul scop de a oferi lumină planetei principale şi totodată de a adăposti o viață animală şi intelectuală." Intelectualii ne aşteptau, poate că şi pe Lună, dar în mod sigur pe Jupiter şi în Soare, reşedințe ale spiritelor superioare, pe lângă care Newton însuşi ar fi făcut figură de handicapat. Pledoaria entuziastă a lui Brewster, publicată în mai multe ediții, a avut un succes superior lucrării sceptice a lui Whewell. Era un semn al vremurilor.

Câțiva ani mai târziu exploda în Franța fenomenul Flammarion. Camille Flammarion (1842-1925) a fost o forță a naturii. Mai mult chiar: un demiurg. Ca astronom, s-a detaşat de timpuriu de simpla mecanică cerească; nu îl interesau cu adevărat decât răspândirea vieții în cosmos şi destinul omului: „Cum am înțeles întotdeauna astronomia? O consider şi o venerez ca ştiință a universului viu. Nu sunt blocuri planetare inerte circulând inutil în spațiu acelea pe care degetul Uraniei ni le arată în sânul câmpiilor eterate; nu sunt puncte stelare strălucitoare, a căror unică valoare ar consta în coordonatele lor geometrice; sunt lumi, locuri ale vieții, prezente, trecute şi viitoare (însă timpul nu există în eternitate)."

Această profesiune de credință, exprimată spre sfârşitul carierei (în 1912), corespunde unei convingeri perfect cristalizate încă din prima sa lucrare publicată la vârsta de două zeci de ani, în 1862, sub un titlu apropiat de cel al vechii cărți a lui Fontenelle: *La Pluralité des mondes habités* (*Pluralitatea lumilor locuite*). A urmat o mulțime de volume: *Les Mondes imaginaires et les Mondes réels* (*Lumile imaginare şi lumile reale*, 1865); *Les Merveilles célestes* (*Minunățiile cereşti*, 1865); *Lumen*, 1873; *Les Terres du ciel* (*Pământurile cerului*, 1877); *L'Astronomie populaire* (*Astronomia populară*, 1880), toate consacrate vieții din cosmos, celorlalte pământuri, omenirilor diferite. Influența lor a fost enormă, cu atât mai mult cu cât Flammarion s-a manifestat în acelaşi timp ca mare popularizator şi mare organizator. Societatea astronomică a Franței, creată de el în 1887, a reuşit să atragă spre astronomie, spre o anume astronomie, persoane venite din spre toate orizonturile: francezi şi ruşi, brazilieni şi abisinieni, regi şi ingineri, ofițeri şi meseriaşi, preoți, scriitori şi funcționari poştali. Erau şi savanți, desigur, şi astronomi, dar se pierdeau în masa celor şase mii cinci sute de aderenți.

Întâlnirea, fie şi imaginară, cu frații şi verii noştri planetari, justifica într-un fel adunarea unei clientele atât de eclectice. Mai era însă şi latura religioasă a filosofiei flammarioniene, de natură să seducă spiritele. „Pluralitatea lumilor locuite", aşa cum o vedea el, aspira nici mai mult, nici mai puțin să ocupe întreg terenul cunoaşterii şi credinței. Pe trunchiul ştiințific al sistemului, Flammarion a grefat o teorie fundamental religioasă sau, dacă vrem, pe un trunchi religios a grefat o teorie ştiințifică. Religiile ştiințifice nu lipseau deloc într-o epocă înclinată spre o ştiință providențială, capabilă de a rezolva toate misterele şi de a susține toate proiectele. Dacă savanții englezi se remarcau adesea prin grija lor de a nu deranja Biblia, versiunea „franceză" era mult mai ambițioasă, aspirând să înlocuiască creştinismul cu o nouă filosofie religioasă, care asocia pluralitatea lumilor cu o doctrină spiritualistă. Spiritele asigurau legătura dintre diversele societăți cosmice, incarnându-se succesiv pe planete şi în stele.

Pluralitatea lumilor, metempsihoza şi spiritismul se contopeau într-o sinteză unică. Charles Furier (1772-1837) dăduse deja un exemplu remarcabil. Acest teoretician comunist nu s-a mărginit să instituie armonia pe Pământ prin faimosul său sistem al falansterelor, dar s-a năpustit şi asupra universului tradițional, înlocuindu-l printr-un mecanism mai eficient; după el, sufletele locuitorilor de pe planete se reîncarnau în repetate rânduri, atât în propria lor lume, cât şi pe

celelalte corpuri cereşti. Allan Kardec (1804-1869), fondator al teoriei spiritiste prin *Le Livre des esprits* (*Cartea spiritelor*, 1857), propunea spiritelor reîncarnări succesive pe planete, la niveluri de fiecare dată mai înalte, mai apropiate de perfecțiune. Fiecare dintre noi va putea deveni venusian sau jupiterian într-o viață viitoare. Se va profita eventual de un asemenea transfer şi pentru o schimbare de sex, perspectivă destul de excitantă. Oricum, riscul unei regresiuni biologice nu există. Omul nu va deveni (sau redeveni) nici maimuță, nici măgar. Pentru spiritişti, despărțirea dintre om şi animal era completă şi definitivă.

Allan Kardec a fost unul dintre magiştrii lui Flammarion, care la rându-i a meditat îndelung asupra migrației sufletelor şi reîncarnărilor cosmice. În ciuda îndoielilor care au ajuns să-l frământe cu privire la autenticitatea unor interpretări spiritiste, şi-a manifestat până la capăt convingerea că există o viață imaterială şi invizibilă, mai esențială decât universul tangibil.

O altă personalitate care l-a înrâurit pe Flammarion şi întreaga sa generație a fost Charles Darwin. Darwin şi Kardec, ce mai amestec! Un amestec, totuşi, cât se poate de tipic pentru „religiozitatea ştiințifică” a epocii. Teoria evoluționistă se aplica nu numai istoriei vieții pe Pământ, ci şi planetelor. Factorul timp a căpătat o puternică semnificație. Nu mai putea fi vorba să se recurgă la acelaşi cronometru pentru toate regiunile universului. Fiecare planetă îşi avea propria ei scară a timpului, găsindu-se, față de noi, chiar în acest moment, ieri sau mâine, alaltăieri sau poimâine. De fiecare dată, evoluția vieții trebuia să corespundă cu strictețe orei planetare respective.

Flammarion şi-a însuşit această lecție, dar era atât de obsedat de Omul diferit din cosmos, încât i s-a întâmplat să mai uite nepotrivirile dintre ora observatorului său de la Juvisy şi ora seleniană sau jupiteriană. Voia cu tot dinadinsul să populeze sistemul solar cât mai dens cu putință.

Exigențele evoluționiste aveau să fie duse până la capăt de astronomul englez Richard A. Proctor (1837-1888). Ceea ce a urmat a fost un adevărat genocid, aşa cum rezultă din cartea sa *Other Worlds than Ours* (*Alte lumi decât a noastră*, 1870). Luna, ca şi planetele prea îndepărtate de Soare au rămas deodată lipsite de locuitori. Satelitul nostru – explica autorul – a fost cândva plin de viață, dar astăzi e cât se poate de mort, şi asta de multă vreme. Jupiter şi Saturn vor fi locuite într-o bună zi, dar ziua aceasta e încă departe. Deocamdată, cei doi uriaşi ai sistemului solar sunt prea tineri şi prea arzători, un fel de mici sori, nu pe deplin stinşi, care transmit căldură, eventual şi lumină, numeroşilor lor sateliți. Teoretic, viața ar fi posibilă tocmai pe aceste „luni” saturniene sau jupiteriene. Dar şansele cele mai serioase le aveau, după Proctor, Marte şi Venus, mai apropiate decât celelalte planete de ora terestră. Viața există însă cu siguranță, chiar acum şi fără nicio posibilitate de a o contesta, pe milioane de planete care se rotesc în jurul stelelor, în spațiul infinit (*Our Place among Infinities*, 1875). Astronomul englez invita la depăşirea provincialismului „solar”. Universul e mai mare decât sistemul planetar în care ne învârtim noi. Timpul cosmic e mai amplu decât cel care măsoară scurta viață a planetei Terra. Toate corpurile cereşti au cunoscut sau vor cunoaşte viața, dar fiecare trebuie să-şi respecte răbdător numărul de ordine.

Percival Lowell (1855-1916), „patronul” lui Marte, a adunat aceste axiome într-

o teorie riguroasă, proclamând naşterea unei noi ştiinţe: planetologia, ale cărei principii au fost puse în cartea sa *The Evolution of Worlds* (*Evoluţia lumilor*, 1909). Potrivit lui Lowell, planetele arătau diferit pentru unicul motiv că vârsta lor era diferită. Altminteri, trebuiau să treacă, toate, prin aceleaşi faze: cea dintâi, faza solară; a doua, lichidă; a treia, de solidificare; a patra, terestră-acvatică; a cincea, terestră; a şasea şi cea din urmă, pur şi simplu moartă. Pământul, cu combinaţia lui de scoarţă solidă şi de oceane, se află, din fericire pentru noi, în poziţia a patra, Marte în a cincea, Luna în a şasea. Marte a fost cândva un Pământ, Pământul va fi mâine aidoma lui Marte, şi ambele planete vor sfârşi prin a deveni complet pustii, aşa cum e Luna.

Modelul terestru – trecut, prezent şi viitor – se impunea tuturor corpurilor cereşti şi locuitorilor lor. Venusienii şi marţienii, aparent atât de diferiţi de noi, trebuie să fie asemănători cu oamenii de ieri şi cu cei de mâine. Dacă vreţi să aflaţi viitorul, priviţi spre Marte. Dacă încercaţi să descifraţi începuturile, n-ar strica să mergeţi pe Jupiter.

Egocentrismul civilizaţiei occidentale atinsese punctul cel mai înalt. Nu numai Pământul, care deja îi aparţinea, ci toate „Pământurile cerului” răspundeau disciplinat la apel pentru a ilustra, pe marele ecran al universului, teoria evoluţionistă asezonată cu alte obsesii ale epocii. O schemă evoluţionistă completă şi rigidă, în cadrul căreia aceleaşi cauze produceau mereu aceleaşi efecte.

Ştiinţa şi tehnologia, ca de obicei, urmau ascultătoare ideologia. Mijloacele cele mai avansate – telescoape puternice, fotografia astronomică, analiza spectrală pusă la punct prin 1860 – ofereau concluzii convergente: similitudinea condiţiilor fizice, existenţa unui mediu de tip terestru, cel puţin pe planetele apropiate. Nimeni nu nega deosebirile. Densitatea aerului, căldura, lumina, relieful trebuiau să varieze în mod considerabil, totuşi între limite oarecum „terestre”, precum cele caracterizând, de exemplu, înălţimile munţilor şi deşerturile de nisip sau de gheaţă. Explorarea planete lor nu presupunea, în imaginarul epocii, niciun fel de echipament de protecţie. Te puteai plimba ca într-o rezervaţie africană. Doamnele, invitate şi ele uneori să participe la excursii cosmice, nu înţelegeau să accepte concesii vestimentare; cu rochii lungi şi tocuri înalte – aşa cum le vedem în ilustraţiile de epocă – par mai curând ambasadoare ale modei decât cosmonaute.

Un inventar al planetelor

Oamenii diferiţi din Soare şi de pe Lună au fost primele victime ale exigenţelor ştiinţifice din secolul al XIX-lea. Una dintre ultimele apariţii ale „solarienilor” datează din 1857-1858, graţie editării postume a *Astronomiei populare* (*Astronomie populaire*) a lui François Arago (1786-1853). Potrivit savantului francez, „existenţa în Soare a unui nucleu central neluminos, înconjurat de o atmosferă opacă, dincolo de care s-ar găsi atmosfera incandescentă”, ar face posibilă prezenţa „unor fiinţe organizate în mod asemănător cu cele care populează globul nostru”. Nu uita să-l invoce nici pe renumitul doctor Elliot, a

cărui aparentă nebunie ascundea poate o înțelepciune profundă… „Ideile unui nebun, încheia Arago, sunt astăzi aproape unanim acceptate. Mi se pare că această anecdotă merită să figureze în istoria ştiințelor.” Cum se vede, am reținut-o.

Pe Lună, optimiştii duceau o bătălie de ariergardă. Descoperirea în 1821 a unor „fortificații” lunare, de către astronomul german Franz von Gruithuisen, a fost de natură să reînvie speranțele. Aceasta i-a permis unui jurnalist american, Richard A. Locke, să anunțe în 1835 prima observare directă a vecinilor noştri selenieni. John Herschel, fiul mare lui Herschel, ar fi reuşit o asemenea performanță, cu ajutorul unui telescop uriaş instalat la Capul Bunei Speranțe. A apropiat Luna atât de mult, încât i-au apărut locuitorii în fața ochilor: oameni ca şi noi, însă înaripați şi zburători. Povestea a găsit – ca întotdeauna – oameni dispuşi să creadă, inclusiv – tot ca întotdeauna – şi unii savanți. În fața Academiei de ştiințe, Arago a denunțat înşelătoria. Campionul solarienilor nu-i agrea pe seleniți.

Peter Andreas Hansen, astronom danez, a lansat în 1854 o teorie seducătoare. Potrivit acesteia, Luna vizibilă e probabil lipsită de viață, însă pe fața ascunsă a Lunii lucrurile s-ar putea prezenta altfel. Puteau fi aşezate acolo, după gusturi, şi fără riscul unei dezmințiri, mări, păduri şi locuitori. Flammarion se gândea la nişte văi adânci, unde s-ar fi adunat ultimele resturi de aer şi apă, iar viața ar fi fost posibilă. În cele din urmă, chiar cei mai entuziaşti au renunțat la oamenii de pe Lună, pentru a salva măcar câteva smocuri de iarbă…

Savanții riguroşi nu mai vorbeau despre solarieni şi seleniți. Preferau să definească şansele reale ale planetelor, ale anumitor planete. Aceste şanse depindeau în primul rând de distanța față de Soare, ceea ce corespundea şi cu vârsta lor. Potrivit teoriei cosmogonice „Kant-Laplace”, încă în vigoare, corpurile planetare s-au separat succesiv de nebuloasa solară; cele mai îndepărtate sunt, aşadar, cele mai vechi. Şi dimensiunea juca un rol. Uriaşii – Saturn şi Jupiter – deşi foarte vârstnici, rămâneau totuşi tineri, deoarece în cazul lor procesul de răcire trebuia să dureze vreme îndelungată. Dimpotrivă, o planetă mai mică trăia într-un ritm mai rapid şi îmbătrânea mai repede.

Pornind de la aceste argumente, devenea posibil să se aprecieze limitele între care fiecare membru al familiei îşi putea permite să susțină viața. Mercur, cel mai apropiat de Soare, prezenta dublul dezavantaj de a fi prea tânăr şi probabil pârjolit de razele solare. Unii îi acordau totuşi o atmosferă şi forme de viață puțin evoluate; „oamenii”, dacă existau, „trebuiau să ne fie inferiori în ce priveşte sensibilitatea şi inteligența” (Flammarion). Venus, foarte asemănătoare Pământului prin dimensiunile şi presupusa sa structură, părea pur şi simplu un Pământ mai tânăr. Cu privire la vârsta sa exactă, interpretările nu se potriveau; se putea alege dintr-un lung şir de epoci geologice sau istorice, eventual amestecându-le. Imaginea tradițională, aceea a unei lumi încântătoare, tărâm al armoniei şi al dragostei, simbolizată prin însuşi numele său, rămânea uneori asociată imaginii ştiințifice şi evoluționiste. O lume, în ansamblu, destul de evoluată şi care inspira simpatie. De partea cealaltă a Pământului, Marte era deja bătrân. Locuitorii săi, mai avansați decât noi, se aflau probabil într-o situație dificilă,

confruntați cu un mediu din ce în ce mai ostil; de presupus însă că se descurcau, tocmai fiindcă erau mai evoluați şi, în consecință, mai bine dotați tehnologic. Jupiter şi Saturn, aceşti „bătrâni tineri”, erau considerați, la alegere, fie ca sori aproape stinşi, fie ca planete aflate la începutul ciclului vital, locuite de monştri acvatici, tereştri sau aerieni, dacă nu – cine ştie? — de ființe cu totul diferite, „de natură aeriană, trăind în zonele înalte ale atmosferei” (Flammarion). O asemenea viață, cu evoluție extrem de lentă, ar putea atinge în viitorul îndepărtat un grad înalt de perfecțiune. „Mai târziu (ne spune tot Flammarion), în secolele viitoare, Jupiter va fi locuit de o rasă inteligentă … Situația sa va fi atunci incomparabil superioară față de a Pământului: un imperiu imens, o primăvară nesfârşită, ani lungi şi o temperatură mereu egală, toate acestea vor alcătui un tărâm al păcii şi al fericirii.” Vârsta de aur, paradisul terestru şi visul milenarist îşi dădeau întâlnire pe Jupiter. Puține erau de spus despre Uranus şi Neptun; oricum, planetele precedente epuizaseră deja jocul posibilităților. Cât despre Pluton, nu a fost descoperit decât în 1930.

Între Flammarion care nu înțelegea să sacrifice nicio poziție, nici măcar Luna, şi alți savanți mai sceptici, precum Proctor, dispuşi să se consoleze cu forme de viață îndepărtate şi intangibile, situate în viitor, în trecut, sau printre stele, se deschidea un larg evantai de posibilități. Trebuie însă înregistrată şi negarea absolută a pluralității lumilor, opinie care şi-a avut şi ea campionii. Printre ei, celebrul naturalist Alfred Russel Wallace (1823-1913), cofondator, alături de Darwin, al teoriei evoluționiste şi, pe de altă parte, nu mai puțin cunoscut pentru cercetările sale spiritiste. În cartea *Man’s Place in Universe* (*Locul omului în univers*, 1903), el susținea că „Pământul este singura planetă locuibilă din întreg sistemul solar” şi că „probabilitățile sunt aproape la fel de mari ca niciun alt soare să nu posede planete locuite”. Iată-ne singuri! Evoluționismul şi spiritismul alcătuiau cei doi stâlpi de susținere ai pluralității lumilor. Interesant, aşadar, de observat că puteau – ca în cazul lui Wallace – să conducă şi la teza complet opusă. Este un bun motiv de reflecție asupra metodei ştiințifice!

De fapt, „negaționiştii” ne interesează prea puțin. Am plecat în căutarea Omului diferit şi se cuvine să rămânem în compania partizanilor săi. Edificiul construit de aceştia, începând din secolele XVII-XVIII, şi perfecționat în secolul al XIX-lea, se baza pe câteva principii ferme: un principiu de finalitate, potrivit căruia spațiul *trebuia* să fie locuit; un principiu de ordine, concretizat în dispunerea geometrică, riguroasă, newtoniană, a structurilor vieții, începând cu Soarele şi până la periferia sistemului; un principiu determinist, legând evoluția biologică de condițiile de mediu; dar şi un principiu voluntarist, care afirma capacitatea ființei evoluate, odată atins un nivel înalt de inteligență, de a stăpâni mediul şi spațiul. La acest ultim punct, marțienii aveau un cuvânt de spus. Este momentul să intre în scenă.

Canalele de pe Marte

Se ştia de multă vreme că Marte seamănă cu Pământul. Prima hartă a planetei, editată în 1840 de astronomii germani Wilhelm Beer şi Johann Heinrich

Mädler, scotea în evidenţă o structură foarte „pământeană” de mări şi continente. Întâlnim o alcătuire similară pe harta desenată de Proctor în 1865, pe care mările, continentele şi insulele poartă în general nume britanice, în aşteptarea, poate, a unei efective luări în posesie.

Apoi, lucrurile au luat un curs diferit. Marte a devenit o planetă extrem de aridă. Să fi fost oare sfârşitul marţienilor? Nicidecum. A fost, dimpotrivă, începutul unei istorii glorioase, a celei mai extraordinare istorii pe care a cunoscut-o spaţiul cosmic.

În 1877, Giovanni Virginio Schiaparelli (1835-1910), director al Observatorului din Milano, a făcut o mare descoperire: o reţea de canale parcurgea suprafaţa planetei în toate direcţiile. Ulterior, sistemul a devenit din ce în ce mai geometric. Pe o nouă hartă desenată de Schiaparelli în 1881, totul se prezenta ca un joc complicat de linii drepte. În 1892, astronomul american William H. Pickering (1858-1938) a dat lovitura de graţie la ceea ce mai rămăsese din mările marţiene. El a observat că liniile traversau nu numai continentele, ci şi mările, ceea ce însemna că mările, de fapt, nu existau. Au avut acelaşi trist sfârşit ca mările lunare.

Structura geometrică a reţelei dovedea originea sa artificială. Canalele erau *construite*. Ele ofereau dovada, de necontestat, a existenţei marţienilor. Dovada, în plus, a superiorităţii lor intelectuale şi tehnologice. Nu era la îndemâna oricui să realizeze o reţea atât de formidabilă. Nimic mai logic de altfel: Marte era mai vechi decât Pământul, iar locuitorii săi, în mod natural, mai avansaţi decât pământenii.

Pe aceste baze s-a clădit o teorie seducătoare şi aparent riguroasă. Începând din 1894, Percival Lowell nu a încetat să supravegheze planeta roşie din observatorul său instalat la Flagstaff, în munţii Arizonei. Şi-a sintetizat cercetările în trei cărţi care au contribuit din plin la naşterea şi difuzarea mitului marţian: *Mars* (1895), *Mars and its Canals* (1906) şi *Mars as the Abode of Life* (1908). S-ar putea zice că Lowell nici n-ar fi avut nevoie de un observator. Concluziile, le ştia dinainte, chiar fără să privească prin telescop planeta viselor lui. Observaţia astronomică i-a permis totuşi să înmulţească numărul canalelor: de la 79, câte descoperise Schiaparelli, la peste 700 identificate de Lowell şi de colaboratorii săi. În plus, au constatat că frigul, frigul marţian, evident, le provoca dispariţia. Acest ultim fenomen a oferit şi cheia enigmei.

Nicio mare nu există pe Marte, niciun fluviu. Calotele polare sunt singurele depozite de apă. Primăvara, când gheţurile se topesc, apa se răspândeşte în toate regiunile planetei, tocmai prin sistemul de canale. Ceea ce se vede, de fapt, nu sunt canalele, prea subţiri pentru a fi vizibile de pe Pământ, ci benzile de vegetaţie alimentate de apa de origine polară. Se explică astfel şi „dispariţia” canalelor iarna: nu canalele dispar, ci vegetaţia. Asta e tot: cât se poate de simplu şi de logic.

Ce realizare imensă! Gândiţi-vă la dimensiunile canalelor, lungi adesea de trei mii şi chiar de cinci mii de kilometri. Panama şi Suez, o nimica toată! „Cele mai mari înfăptuiri terestre, constata Lowell, par neînsemnate prin comparaţie, simple treburi locale.” De aici, el deducea „natura cu siguranţă inteligentă şi paşnică a

unei rase de ființe care își împart globul atât de echitabil… Într-o lume îmbătrânită, unde condițiile de viață devin tot mai grele, ființele trebuie să fie din ce în ce mai inteligente pentru a supraviețui… Starea planetei ne îndeamnă să acceptăm pe Marte o viață caracterizată printr-o înaltă inteligență.”

Cât de frumos, într-adevăr. Poate chiar prea frumos pentru a fi adevărat. Opinia publică a fost sedusă, dar, cu excepția câtorva colegi, majoritatea astronomilor s-au năpustit fără menajamente asupra lui Lowell şi teoriei sale. Cum să negi însă existența unor canale observate de astronomi cărora nimeni nu le punea în dubiu competența şi onestitatea? Şi, odată acceptate canalele, cum să le explici, dacă nu prin activitatea marțienilor? O soluție a enigmei a fost propusă prin „teoria optică”. Da, canalele existau, dar nu pe Marte, ci pe retina observatorilor. Erau linii ideale, reunind pete disparate. În 1903, E.W. Maunder (1851-1928) a făcut o experiență simplă, plasând la o oarecare distanță de privitori desene cu puncte şi pete; pe copiile executate de aceştia, detaliile, dispuse fără nicio noimă, deveneau linii drepte! Asta nu se putea! Începând din 1905, Lowell a obținut fotografii ale lui Marte şi ale canalelor lui: o dovadă care se dorea ştiințifică, obiectivă şi definitivă. Până la urmă însă, observarea planetei prin telescop sau imaginea ei fotografică dădeau acelaşi rezultat. Cine iubea canalele, le vedea, în direct sau pe fotografie; cine nu voia să audă de ele, vedea numai puncte şi pete disparate.

Ştim astăzi că imensa rețea de irigare imaginată de Lowell n-a existat nicicând. Iluzia se explică în parte prin insuficiența mijloacelor de observație: telescoapele erau destul de puternice pentru a se putea observa ceva, dar nu destul de puternice pentru a disocia detaliile observate sub formă de canale. Motivul principal al aventurii marțiene rămâne totuşi de ordin mental. Canalele au fost descoperite fiindcă se dorea să existe, şi se dorea să existe fiindcă era nevoie de ele pentru a-i susține pe marțieni, şi nu orice fel de marțieni, ci Oameni diferiți mai evoluați decât oamenii de pe Pământ.

Cum să măsori temperatura globului

Spațiul subteran era un fel de anexă a spațiului cosmic. Mai apropiat, dar din nefericire invizibil. Prezenta, totuşi, avantajul teoretic al unui acces mai facil… Cu condiția de a găsi drumul.

Drumul a fost găsit mai întâi de căpitanul John Cleves Symmes (1780-1829) care, la 10 aprilie 1818, a lansat o uluitoare „proclamație”. Potențialul explorator anunța că Pământul e gol şi locuibil în cavitatea sa interioară, unde s-ar succeda mai multe sfere una-ntr-alta: cel puțin cinci, în locul celor trei imaginate de Halley.

În plus, lucru esențial pentru legătura dintre lumi, două largi deschideri polare, de un diametru de patru mii de mile la Polul Nord şi de şase mii la Polul Sud, ar asigura trecerea de la suprafața globului la etajele sale inferioare. Trebuia pornit prin Siberia, de unde, odată atinsă latitudinea de 82 de grade, terenul începea să se afunde; în locul frigului polar, exploratorii ar fi fost întâmpinați de un ținut cald şi fertil. Încă mai sunt aşteptați, fiindcă Symmes s-a dovedit incapabil să pună expediția pe picioare. Ziarele l-au luat în râs, iar oamenii de ştiință s-au tăcut că

nici n-aud.

Fapt este că savanţii, relativ favorabili „pământurilor cereşti”, nu păreau dispuşi să admită existenţa altor „pământuri” în interiorul Pământului. Marginalizată de ştiinţă, explorarea subterană a rămas rezervată teoreticienilor extravaganţi, utopiştilor şi scriitorilor. Ştiinţa a fost totuşi consultată cu privire la o singură problemă, însă esenţială: temperatura globului.

Modelul tradiţional al unui Pământ cu nucleu incandescent, „focul central”, părea confirmat prin experimentare şi demonstraţie ştiinţifică. Pe la 1830-1840, o adevărată manie a forajelor i-a cuprins pe cercetători. Din America tropicală până în îngheţata Siberie, rezultatele spuneau acelaşi lucru, şi anume că temperatura creşte cu un grad la aproximativ treizeci de metri. Fiinţele diferite, dacă existau, aveau tot interesul să rămână aproape de suprafaţă, altminteri riscând să fiarbă sau pur şi simplu să se topească!

Metoda forajelor prezenta totuşi şi unele limite. De fapt, doar se „înţepase” scoarţa până la o adâncime de câteva sute de metri. „Nimic nu dovedeşte că creşterea temperaturii ar continua până în centrul Pământului”, afirma prudent dicţionarul Larousse pe la 1870.

Pământul rece îşi avea şi el susţinătorii, printre aceştia întâlnindu-se şi câteva nume de marcă. Sir Humphry Davy (1778-1829), un reputat chimist englez, a făcut o experienţă concludentă: a alcătuit o sferă din mai multe elemente prezente în scoarţa terestră, printre care sodiu şi potasiu, şi a stropit-o cu apă. Sfera a început să se încingă. Se puteauexplica astfel fenomenele calorice terestre. Departe de a avea o origine „centrală”, creşterea temperaturii şi vulcanismul ar fi un proces superficial, datorat oxidării, prin acţiunea apei asupra anumitor elemente.

Câţiva savanţi au acceptat ipoteza lui Davy; printre ei, François Arago, care i-a dezvoltat argumentele. După el, temperatura creştea până în zona de contact dintre suprafaţa oxidată şi „nucleul” terestru. Acesta din urmă trebuia să fie rece şi solid; în caz contrar, masa incandescentă a metalului topit s-ar fi comportat la fel ca oceanul supus atracţiei Lunii şi Soarelui, şi în consecinţă scoarţa ar fi fost zguduită de „maree” teribile. Lipsa unui asemenea fenomen, care ar face viaţa imposibilă nu numai în interiorul, dar şi la suprafaţa globului, demonstra inexistenţa focului central.

Şi astfel, lumea subterană era salvată. Arago plasase deja locuitori în Soare, însă de astă dată n-a mai recidivat, mulţumindu-se cu o concluzie pur fizică. Însă teoria unui Pământ rece a permis persoanelor imaginative să organizeze spaţiul subteran într-un mod asemănător cu „lumea noastră” şi să-l populeze cu oameni fie asemănători, fie diferiţi.

Scriitorii învaţă astronomie

A descrie înfăţişarea şi obiceiurile fiinţelor umane cosmice sau subterane era un demers care depăşea mijloacele limitate ale oamenilor de ştiinţă. Aceştia puteau cel mult să rişte câteva cuvinte despre marţieni. Chiar fără să fi fost văzuţi, locuitorii de pe Marte se făcuseră cunoscuţi în mod indirect, prin canalele lor.

Se ştia că sunt foarte inteligenţi şi foarte avansaţi tehnologic. Dar cum arătau? Cum să procedăm când vom întâlni un marţian?

Tratarea acestor probleme a rămas în seama scriitorilor şi ilustratorilor. Moda pluralităţii lumilor a avut un impact considerabil asupra literaturii. Romanul astronomic, adesea ilustrat, a devenit un gen prolific în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Modelul, desigur mai vechi, avea să fie perfecţionat de Jules Verne şi pus în acord cu ştiinţa. *De la Pământ la Lună* şi *În jurul Lunii* au apărut în 1865 şi 1869; a urmat câţiva ani mai târziu periplul interplanetar al lui *Hector Servadac* (1877). Considerat fără temei de posteritate drept cel mai îndrăzneţ dintre vizionarii epocii, Jules Verne practica de bunăvoie moderaţia, acolo unde contemporanii săi se lăsau repede îmbătaţi de imaginarul ştiinţific şi tehnologic. Cea mai bună ilustrare a prudenţei sale sunt tocmai expediţiile lui cosmice, în care nu întâlnim nici cea mai mică urmă de extraterestru! Pentru a evita orice contact, călătorii vernieni nu coboară nici pe Lună, nici pe planete. O astfel de metodă îl scandaliza pe Flammarion, care a judecat sever aventura lunară a scriitorului: „E cu totul regretabil – scria el – să întreprinzi o asemenea călătorie, să înfrunţi pericole cumplite, şi până la urmă să nu aduci nimic nou: înseamnă să-ţi pierzi orice încredere în progres."

Din fericire, alţi autori – chiar dacă unii n-au făcut decât să-l imite pe Jules Verne – s-au dedicat trup şi suflet locuitorilor de pe planete şi au realizat adesea reportaje foarte detaliate. Graţie lor, cunoaştem aproape la fel de bine istoria vecinilor cosmici ca propria noastră istorie a secolului al XIX-lea. Dezamăgit de Jules Verne, Flammarion şi-a putut lua revanşa citind Aventurile extraordinare ale unui savant rus (*Aventures extraordinaires d'un savant russe*), epopee astronomică publicată de Georges Le Faure şi Henry de Graffigny în patru volume, apărute între 1889 şi 1896. Era un amestec de Jules Verne cu extratereştri: selenieni, mercurieni, venusieni, marţieni…

Alte lucrări sunt mai specializate, fiecare consacrată unei anumite planete. *Auf zwei Planeten* (*Pe două planete*, 1897) a scriitorului german Kurd Lasswitz (1848-1910), The War of the Worlds (*Războiul lumilor*, 1897) a lui Herbert George Wells (1866-1944) şi Under the Moons of Mars (Sub lunile lui Marte, 1912), primul roman dintr-o lungă serie datorată lui Edgar Rice Burroughs (1875-1950), se numără printre operele marţiene cele mai cunoscute. Venus se află în poziţia a doua, cu omenirea ei situată de obicei într-un decor luxuriant. Şi apoi Luna, gata oricând să rezerve surprize. În Les Naufragés de l'espace (*Naufragiaţi în spaţiu*, 1888), André Laurie, pseudonimul lui Paschal Grousset (1845- 1909), ne prezintă o Lună pustie, dar pe care călătorii descoperă ruine, semne ale unei civilizaţii dispărute. „Lumea aceasta, astăzi moartă, a fost locuită, iar locuitorii săi erau arhitecţi, ingineri şi artişti de mare valoare". În 1896, Pierre de Sélènes (pseudonim adaptat subiectului) publică *Un monde inconnu. Deux ans sur la Lune* (*O lume necunoscută. Doi ani pe Lună*), roman care aşază omenirea selenară în interiorul satelitului, într-o imensă cavernă. Soluţie apropiată de cea adoptată de H.G. Wells în celebrul său roman *The First Men in the Moon* (*Primii oameni în Lună*, 1901). În anul următor, 1902, Luna, inclusiv locuitorii săi, şi-au tăcut un debut remarcabil în cinematografie, graţie filmului *Voyage dans la Lune*

(*Călătorie pe Lună*) a lui Georges Méliès (1861-1938). Respinşi de oamenii de ştiință, selenienii continuau să se bucure de simpatia publicului şi aveau locul lor rezervat în imaginar. Nimic mai firesc decât să te preocupe vecinii! Din când în când, scriitorii se mai interesau şi de micul Mercur, şi de uriaşii Jupiter şi Saturn, şi tot într-un sens favorabil vieții cosmice; altminteri, cu ce ar fi umplut paginile romanelor[2]?

Călătoriile spre stele sunt încă rare în secolul al XIX-lea. De ce să mergi atât de departe când sistemul solar îți oferea toate soluțiile imaginabile? Să menționăm *Star ou Psi de Cassiopée* (*Star sau Psi din Casiopeea*), carte publicată în 1854 de un anume Defontenay, care prezintă un sistem foarte diferit de al nostru, alcătuit din patru sori, o singură planetă şi patru luni, atât planeta, cât şi sateliții săi fiind locuiți de ființe umane. Îl putem însoți şi pe Flammarion până la o planetă aflată la şaptezeci şi doi de ani lumină, unde vom întâlni cele mai diverse şi mai neaşteptate forme de viață, printre care specii vegetale inteligente (*Lumen*).

„Pământurile subterane" se prezentau cam la fel, cu o tipologie apropiată de a planetelor. *Symzonia. A Voyage of Discovery* a apărut în 1820, sub numele lui Adam Seaborn, pseudonim atribuit de unii, însă puțin plauzibil, însuşi căpitanului Symmes: este povestea unei expediții care, coborând prin Polul Sud, descoperă un continent locuit, numit Symzonia în onoarea eroului „Pământului gol". În 1823, scriitorul francez Collin de Plancy (1793-1881) a publicat, sub pseudonimul Jacques Saint-Albin, o *Călătorie spre centrul Pământului* (*Voyage au centre de la Terre*); de data aceasta calea de acces trece pe la Polul Nord, iar omenirea subterană trăieşte pe o planetă fixată chiar în mijlocul globului. *The Narrative of Arthur Gordon Pym* (1838), curiosul roman al lui Edgar Allan Poe (1809-1849), lasă să se bănuiască existența unei lumi interioare. *Voyage au centre de la Terre* (*Călătorie spre centrul Pământului*, 1864), unul dintre cele mai cunoscute romane ale lui Jules Verne, corespunde momentului descoperirii preistoriei; cititorul este invitat să parcurgă un ansamblu preistoric complet, inclusiv ființe umane, aşezat

---

[2] În afara scrierilor citate în text, iată – cu titlul lor original – câteva alte romane cosmice care mi-au folosit pentru a defini trăsăturile extratereştrilor şi civilizațiilor respective:

Despre Marte: Henri de Parville (1838-1909), *Un habitant de la planète Mars* (1865); Percy Greg (1836-1898), *Across the Zodiac* (1880); Camille Flammarion, *Uranie* (1889) şi *Stella* (1897); George Du Maurier (1834-1896), *The Martian* (1897); Garertt Serviss (1851-1929), *Edison's Conquest of Mars* (1898): Arnould Galopin, *Le Docteur Oméga. Aventures fantastiques de trois Franrçais dans la planète Mars* (1906); H. Gayar, *Sur la planète Mars* şi *Les Robinsons de la planète Mars* (1908); Gustave Le Rouge (1867-1938), *Le Prisonnier de la planète Mars* (1908) şi *La Guerre des vampires* (1909).

Despre Venus: Achille Eyraud, *Voyage à Vénus* (1865); Charles Guyon, Voyage dans la *planète* Vénus (1888); Garrett Serviss, A Columbus of Space (1909).

Despre Lună: *The History of a Voyage to the Moon* (1864), adaptat în franceză de Alexandre Cathelineau, *Voyage à la Lune d'après un manuscrit authentique projeté d'un volcan lunaire* (1865).

Despre Mercur: Jean de La Hire (1877-1956), *La Roue fulgurante* (1908).
Despre Jupiter şi Saturn: Wladislas Lach-Szyrma, Aleriel, or *A Voyage to Other Worlds* (1883); John Jacob Astor, *A Journey in Other Worlds* (1894).

într-o imensă cavitate unde se află o mare de dimensiunile Mediteranei. Câțiva ani mai târziu, ființele preistorice se retrag în favoarea unei omeniri supercivilizate, în *The Coming Race* (*Rasa care va veni*, 1871), roman scris de Edward Bulwer-Lytton (1803-1873).

În aproape toate romanele cosmice sau subterane, călătoria şi contactul sunt elementele esențiale. Rareori, „omenirile" celelalte sunt descrise izolat. Rareori, de asemenea, sunt ei cei care vin. Pare preferabil să-i vizităm noi, decât să-i primim la noi în casă. Un semn probabil al mentalității occidentale, amestec de spirit de descoperire şi expansionism colonial, ca şi o anumită teamă de Celălalt, oricum o lipsă de entuziasm față de ideea de a-l accepta în lumea noastră.

Metodele de călătorie prezintă o remarcabilă diversitate. Poți fi lansat într-un obuz, procedeu inaugurat de Jules Verne, sau apelând la o substanță antigravitațională („cavorita" lui Wells). Comete şi meteoriți devin uneori vehicule interplanetare. Nu lipseşte nici proiectul, conceput de Albert Robida şi de André Laurie, de a atrage pur şi simplu Luna spre Pământ. Tradiționaliştii încă n-au renunțat la balon, în timp ce nerăbdătorii se gândesc deja cum să dezintegreze corpurile pentru a le proiecta în spațiu şi a le realcătui apoi indiferent unde în univers. Însoțitor fidel al pluralității lumilor, spiritismul îşi oferă gama de servicii: deplasarea spiritelor şi încarnarea lor pe planete.

La capătul călătoriei ne aşteaptă extratereştrii. Comparați cu pământenii, se înfățişează în fel şi chip: fie asemănători, fie mai mult sau mai puțin diferiți, fie inferiori, fie superiori. Fiecare fază din istoria omului, de la primii săi paşi până la dispariție, dar şi o mulțime de evoluții paralele, toate îşi găsesc materializarea pe planete. Sunt privilegiate două mari ansambluri, definind preocupări majore ale epocii: preistoria şi viitorul. Cu o anume predilecție pentru cel din urmă, cu alte cuvinte pentru formele de viață şi de civilizație mai evoluate decât ale noastre, ilustrând potențiala istorie viitoare a civilizației terestre. Nici brutele nu lipsesc pe planete, dar, la această categorie, Pământul însuşi avea multe de oferit, de la rasele inferioare până la criminalul lombrosian. Dimpotrivă, nu mai exista nicio formulă terestră care să poată servi de model unei civilizații occidentale atât de puternice şi atât de sigură de valorile ei. Doar planetele că mâneau, pentru a găzdui eventual Oameni diferiți superiori şi civilizații superioare. În cazul lui Marte, era evident. Dar chiar o planetă mai tânără, precum Venus, depăşită teoretic de Pământ, se ilustra adesea prin realizări mai înalte decât ale pământenilor sau înscriindu-se într-o sinteză de civilizație mai armonioasă. Identificarea posibilităților umane şi marcarea etapelor ulterioare ale evoluției omului: iată funcția esențială care revenea „Pământurilor" diferite.

Cele o mie de fețe ale extraterestrului

Unii sunt ca noi, ca „noi, albii", se înțelege. Încă o dovadă, dacă mai era nevoie, că rasa albă reprezenta prototipul omenirii, chiar la scară cosmică. Unii sunt chiar mai albi, precum locuitorii Symzoniei, sau mai frumoşi decât europenii, demonstrând astfel că rasa e perfectibilă, dar pornind de la un singur şi unic model. Ca pe vremea „duelului" dintre suedezi şi georgieni, alegerea rămânea

între Nord şi Sud.

Priviţi-i pe aceşti meridionali cu tenul bronzat; nu trăiesc pe ţărmurile Mediteranei, ci puţin mai departe, pe Venus, unde i-au întâlnit expediţiile relatate de Eyraud şi Guyon. Câteva decenii mai târziu, aceiaşi venusieni devin nordici şi blonzi, după descrierea lui Serviss. Le Faure şi Graffigny i-au văzut bărboşi şi chei. Marţienii lui Lasswitz au şi ei aerul foarte european. Un caz mai special prezintă selenienii lui Pierre de Sélènes, care nici nu mănâncă, nici nu beau, fiind lipsiţi de organe interne, stomac şi rinichi, ceea ce nu-i împiedică să semene perfect cu tipul european!

După care, intră în joc metodele clasice de deformare. Se acţionează, în primul rând, potrivit unei lungi tradiţii, asupra înălţimii Oamenilor diferiţi. Luna e locuită, după Cathelineau, de „oameni absolut asemănători cu noi în privinţa membrelor, chipului şi înfăţişării, doar că de talie mai mică". Marţienii blonzi ai lui Percy Greg ai spune că sunt scandinavi, dacă n-ar avea picioarele cam scurte şi un torace foarte dezvoltat, necesară adaptare – evoluţionismul obligă – pentru a respira convenabil aerul rarefiat al planetei. Tot pe Marte, Galopin descoperă nişte pitici nu prea frumoşi: înalţi de cincizeci de centimetri, cu picioare filiforme şi cu capul mare şi rotund. Aceeaşi planetă poate produce şi uriaşi, cum sunt cei descrişi de Serviss; feţele acestora exprimă, în buna tradiţie a lui Lavater şi Lombroso, şi chiar amplifică, trăsăturile de caracter ale fiecăruia, rezultatul fiind o colecţie de caricaturi monstruoase (dar, cel puţin, nimeni nu-şi mai poate ascunde defectele!).

„Caricaturile" sunt frecvente, după o metodă deja verificată: hipertrofie sau atrofie, surplusul sau lipsa unor organe. Selenitul descris de Le Faure şi Graffigny poate servi de exemplu: înalt de patru metri, cu un cap enorm susţinut de un gât lung şi subţire, cu braţe slăbănoage terminate cu palme late, cu pieptul plat şi cu picioare subţiri, cu gura fără buze şi cu două urechi imense. Nicio trăsătură neomenească, doar un joc cu elementele anatomiei umane.

Mumia marţiană „expusă" de Henri de Parville în 1865 prezintă şi ea trăsături deformate, dar în plus şi un atribut mai puţin omenesc, o mică trompă: „Picioarele, foarte scurte, n-au putut fi extrase decât foarte deteriorate; capul a ieşit aproape intact; fără păr: piele lucioasă, zbârcită, tăbăcită; forma creierului triunghiulară; o faţă ciudată, subţire ca lama de cuţit; un fel de trompă în loc de nas, pornind aproape din frunte; gura foarte mică;… braţe foarte lungi, coborând până dincolo de coapse; cinci degete, dintre care al patrulea mult mai scurt ca celelalte… Pielea, calcinată aproape în întregime, trebuie să fi fost de un galben-roşcat." În sfârşit, unul care nu fusese alb!

Sunt şi specii înaripate, fie monstruoase sau parţial animalice, ca oamenii-lilieci, vampiri trăind în arbori, întâlniţi de Galopin pe Marte, fie, dimpotrivă, ilustrând perfecţionarea capacităţilor umane. Veche figură a imaginarului, omul zburător e cu atât mai prezent într-o epocă în care începe cucerirea aerului. În aşteptarea avionului, se putea apela la oameni zburători. Iată-i pe marţienii descrişi de Le Faure şi Graffigny, remarcabili prin multe trăsături, dar în primul rând prin adaptarea lor la zbor: „Aveau puţin peste doi metri înălţime; capul rotund se sprijinea pe un gât puternic; ochii, remarcabil de mari, străluceau cu o

lumină vie care, cu timpul, devenea obositoare; maxilarele, lipsite de dinți, înaintau în formă de cioc; urechile, scurte şi adânci, erau acoperite cu păr, ca şi obrajii şi craniul. Membrele erau lungi şi păreau robuste, deşi subțiri, şi erau legate printr-o membrană, asemănătoare cu a liliecilor;… Membrana aceasta le servea în aceeaşi mă sură de aripi şi de paraşută. Când stăteau pe loc, membrana ținea loc şi de îmbrăcăminte, semănând cu un fel de togă cu care se acopereau, nu fără o anume distincție."

Amestecul om-animal funcționa din plin. Aripile împrumutate liliecilor erau încă puțin lucru. Priviți soluțiile propuse de naturalistul Pierre Boitard în studiile sale astronomice (*Études astronomiques*) publicate între 1838 şi 1840 (în *Musée des familles*). Avem ocazia să ne întâlnim cu mercurieni asemănători maimuțelor, cu oameni-iepuri de pe Saturn sau cu gâşte albe cu cap uman pe Uranus.

Cu timpul, metoda aceasta a câştigat în complexitate şi rafinament, atingând apogeul în opera lui E.R. Burroughs. Marțienii lui verzi au trei perechi de membre, ochi ieşiți în afară şi mobili, antene în loc de urechi, şi canini în formă de colți de elefant; pe deasupra, sunt ovipari.

Un exemplu frapant de „subom", apropiat de animal, este monopedul mercurian descris de La Hire, având „înălțimea unui copil de doisprezece ani, culoarea neagră şi lucitoare; torsul rotunjit, susținând, fără gât, un cap de şobolan cu trompă, şi susținut la rându-i de un singur picior… Din mijlocul corpului, ieşea un singur braț terminat cu trei gheare enorme şi strălucitoare… Deasupra trompei, care se agita furios în toate direcțiile, se deschidea un ochi, de un roşu aprins." Şi pentru ca nimic să nu lipsească, seducătorul personaj mai e şi canibal.

Alți antropoizi, mai clasici, ne introduc în istoria omului. Jules Verne dă tonul. Călătoria sa spre centrul Pământului scoate la iveală, deşi într-o manieră rapidă şi echivocă, tipică pentru prudența scriitorului, două variante de oameni preistorici: oameni pe deplin formați, fiindcă, la fel ca Boucher de Perthes, nici el nu era evoluționist. Trece un timp, şi odată acceptate conexiunile animale ale ființei umane, strămoşul îndepărtat se acoperă cu blană. L-am întâlnit deja pe turbulentul pitecantrop în *Lumea pierdută* a lui Arthur Conan Doyle. Pot fi admirate şi pe planete câteva exemplare anticipându-l pe yeti: pe Marte, la Gayar, sau pe Venus, unde Serviss îi pune față în față cu venusienii blonzi de tip european.

Departe de a fi îngrădit imaginarul biologic, ştiința secolului al XIX-lea nu a făcut decât să-l susțină. Teoria evoluționistă putea servi drept alibi pentru indiferent ce sinteză. Ceea ce nu mai părea acceptabil în mediul terestru, devenea nu numai posibil, dar aproape obligatoriu pe planete, şi în general în mediile *diferite*, acolo unde condițiile cele mai diverse *trebuiau* să conducă la o gamă largă de soluții: uneori identice sau asemănătoare cu cele terestre, alteori diferite sau chiar divergente. Galeria tradițională a Oamenilor diferiți a fost înlocuită, în acord cu ştiința, printr-o galerie cu mult mai bogată, mai diversificată şi mai credibilă care, chiar schimbând înfățişările, reținea arhetipurile: omenirile paralele, omul-animal, omul-zeu (sau supraomul)… Totul se explica uşor prin influența mediului şi prin evoluție. Planetele au fost amenajate ca adevărate laboratoare, oferind persoanelor cu imaginație cele mai bune condiții pentru

experimentarea rețetelor biologiei moderne.

Nimic nu e mai caracteristic pentru această mitologie ştiințifică decât transformările creierului. Spre sfârşitul secolului al XIX-lea încep să se înmulțească „capetele mari”. Marțianul lui Wells este alcătuit dintr-un cap imens prelungit prin tentacule. Câțiva ani mai târziu, Wells reia subiectul, deplasându-l pe Lună: elita intelectuală a satelitului nostru are nişte capete de mărime impresionantă.

Am fi tentați, la prima vedere, să vedem în aceste creaturi monstruoase entități cu totul diferite de tipul uman. În realitate, e doar o aplicare a tezei evoluționiste. Rezultat al unei îndelungate evoluții, creierul va continua să evolueze. Volumul său va creşte, ceea ce va determina şi mărimea cutiei craniene. Dezvoltarea inteligenței va reduce efortul fizic, aşa dar, rolul celorlalte organe. În cele din urmă, omul nu va mai fi decât un cap mare prevăzut cu tentacule, mai apropiat ca înfățişare de o caracatiță decât de omul actual, dar infinit superior acestuia prin inteligență. Iată, aşadar, omul de mâine, cu totul asemănător marțianului de azi!

Să mai amintim şi câteva soluții biologice extreme: evoluții paralele depăşind uneori nivelul uman (foci, păsări sau furnici inteligente…), o viață minerală (Rosny Aîné) sau, invers, foarte spiritualizată, imaterială şi invizibilă. Această ultimă formulă a beneficiat de pasiunea epocii pentru spiritism, dar şi de unele descoperiri ştiințifice, precum razele X, care puneau în evidență existența unei realități imperceptibile. De la *Horia* a lui Maupassant la „zânele din Cottingley” care au ținut afişul în Anglia imediat după primul război mondial, ființele fantomatice au bântuit consecvent imaginarul din „la Belle Époque”.

Supradotații din spațiu

Proiectul biologic a fost completat printr-o gamă întinsă de experiențe psihologice, sociale, politice, morale şi tehnologice. Iată, pe scurt, principalele concluzii.

În majoritatea cazurilor, extraterestrul pare mai bine dotat intelectual decât omul „terestru”. Inteligența poate să rămână de tip uman, deşi mai perfecționată, sau să atingă stadiul „suprauman”: gândire pură şi rece, eliberată de sentimente şi pasiuni.

Adesea, inteligența e completată prin calități paranormale. Parapsihologia tocmai îşi începea cariera şi, în mod firesc, vedea în extratereştri un bogat material de studiu. Pe Marte, după Flammarion, materia contează prea puțin, „rafinamentul senzațiilor decide în toate”. Activitatea parapsihologică cea mai obişnuită pe planete este telepatia. Practic orice extraterestru care se respectă trebuie să fie telepat.

Extratereştrii au găsit şi soluții sociale şi politice demne de interes. În majoritatea cazurilor, par tentați de capitalism, dar un capitalism mult mai reuşit ca cel al Occidentului terestru: Venus, la Eyraud, ca şi Marte văzut de Greg şi mai ales de Lasswitz, pot oferi câteva exemple. Proprietatea e garantată, fără a exclude însă echitatea socială, iar libertatea individuală respectată, fără a stânjeni

buna funcționare a instituțiilor; un asemenea sistem dovedeşte virtuțile ordinii burgheze, asociată cu progresul moral şi cu bunăstarea oferite de o societate a abundenței. Condiția umană va deveni tot mai bună, fără schimbarea radicală a cadrului social, ci grație înaltului nivel ştiințific, tehnologic şi moral.

Există şi soluții totalitare, în care individul e strivit de comunitate sau de mecanismul politic. Marțienii lui Serviss sunt conduşi dictatorial de o castă militară. Selenienii lui Wells trăiesc într-o societate unde fiecare membru ocupă un loc bine determinat şi imuabil, în funcție de o îngustă specializare biologică şi profesională.

În sfârşit, e reprezentat şi luminosul comunism. Mai ales pe Marte, „planeta roşie" cu nume, s-ar zice, predestinat. Scriitorul rus Aleksandr Bogdanov (1873-1928) descrie, într-un roman intitulat *Steaua roşie* (1908), instaurarea regimului comunist la vecinii noştri cosmici. Un model interesant pentru bolşevici, care au preferat totuşi maniera violentă mai curând decât consensul social practicat de marțienii lui Bogdanov. Această schimbare de tactică a impus rescrierea istoriei marțiene. Modelul viitorului nu mai era Marte, ci Rusia. În Aelita (1922), Alexei Tolstoi (1883-1945) a refăcut, pur şi simplu, pe Marte Revoluția din Octombrie. Iată cum, grație comunismului, Pământul trecea în fruntea detaşamentului solar.

Departe de a fi fost o simplă fantezie literară, comunismul marțian părea justificat ştiințific. Canalele purtau pecetea unei solidarități, a unui extraordinar efort comun. Chiar părintele canalelor, Schiaparelli, s-a aliniat mitului în broşura intitulată *La Vita sul pianeta Marte* (1895): „Instituirea unui socialism colectiv – afirma el – pare într-adevăr să rezulte dintr-o asemenea comunitate de interese şi dintr-o solidaritate universală între cetățeni: adevărat falanster care ar putea fi considerat ca paradis al socialiştilor."

Între timp, Marte şi-a pierdut canalele şi a rămas şi fără comunişti. Însă, în mod semnificativ, mitul a fost oarecum recuperat de comuniştii pământeni, canalele şi, în genere, imensele lucrări hidraulice devenind o obsesie a sistemului. Măcar sub acest aspect, Rusia lui Stalin aducea puțin cu Marte al lui Lowell…

Până la urmă, planetele ofereau argumente apărătorilor tuturor ideologiilor. Demonstrau la fel de bine posibilitatea unei democrații perfecte sau a unui sistem totalitar perfect, a unei economii capitaliste funcționând de minune sau a unui colectivism nu mai puțin eficient. Aceeaşi planetă îşi multiplica înfățişările în funcție de fiecare proiect. Viitorul omenirii pământene părea scris în aştri, dar în care dintre ei?

Epoca era preocupată şi de problema raporturilor dintre națiuni şi state, raporturi teribil de încurcate şi de tensionate pe Pământ. Dar pe planete? Şi ei continuau să se războiască? Sau, dimpotrivă, găsiseră deja cheia solidarității?

Se înclina spre soluția din urmă. Războiul, chiar dacă nu dispăruse complet, trebuia să rămână o excepție. Marte, tradiționala planetă a războiului, îşi mai permitea din când în când asemenea îndeletniciri; astfel, Le Faure şi Graffigny se referă la războaie periodice, acceptate şi programate în scopul reducerii surplusului demografic. Dar tocmai planeta războiului devine în epocă un simbol al solidarității şi al păcii. Canalele permiteau să se imagineze o lume solidară şi chiar unificată politic. Lasswitz descrie în detaliu funcționarea federației marțiene;

alcătuită din o sută cincizeci şi patru de state, cu respectarea identității fiecărei părți componente, părea să propună un model aplicabil şi pe Pământ. Alte soluții merg şi mai departe: un singur stat, o singură națiune, o singură limbă, pe Marte, pe Venus sau pe Lună. De fapt, în timp ce proiectele sociale sunt contradictorii, se pare că se conturează o cvasiunanimitate cu privire la o viitoare federație sau la un stat mondial. Lumea de mâine va fi capitalistă sau comunistă, dar, mai presus de orice, va fi unificată. Împărțirile naționale şi războaiele aparțin preistoriei omenirii. Atmosferei conflictuale caracteristice Pământului, planetele îi opun posibilitatea unei căi diferite.

Integrarea şi solidaritatea funcționează din păcate mai puțin bine atunci când intervin raporturi între rase umane diferite. Federațiile planetare par locuite de o singură rasă, modalitate de a ocoli dificultățile sau de a sugera o necesară unificare biologică prealabilă. Când mai multe rase îşi împart teritoriul, vocația rasistă a planetelor se afirmă nu mai puțin puternic ca cea a Occidentului pământean. Pace şi egalitate, desigur, dar între cei de-un fel!

Într-una din lumile imaginate de Defontenay, coexistă două rase foarte diferite. Rasa dominantă, „frumoasă, nobilă şi puternică în ambele ei sexe", seamănă bine cu omul alb european. Rasa subjugată este mică şi păroasă. „Numai cea dintâi, specifică scriitorul, aparține speciei umane, puternice şi inteligente […] A doua categorie a populației nu e altceva decât o specie inferioară, sau, mai bine zis, o populație de animale perfectibile […] Aceştia sunt *reploşii*, supuşi omului care domneşte şi comandă, şi deveniți servitori ai lui. Rasa umană n-are nicio afinitate cu rasa reploşilor. E față de ea tot aşa cum e calul față de măgar, iar încrucişarea lor nu produce decât metişi incapabili de a procrea." Poligenism, rasism, dispreț față de Celălalt, ne simțim ca acasă în *Star sau Psi din Casiopeea*.

Cum să te comporți, până la urmă, cu asemenea ființe inferioare? Din nefericire pentru albi, distanța care îi separă de negri şi chiar de păroşii hominizi primitivi nu e atât de mare în comparație cu prăpastia dintre ei înşişi şi oamenii perfecționați din viitor sau… De pe Marte. În *Războiul lumilor* al lui H.G. Wells, rasa marțiană superioară (capetele mari cu tentacule) exploatează un fel de animale domestice, care nu sunt altceva decât o rasă pur şi simplu umană. Rasismul se întorcea împotriva promotorilor săi. Stăpân pe Pământ, omul alb risca să se găsească într-o poziție delicată în momentul contactului cu planetele.

Ne-ar fi plăcut să ştim mai multe despre viața sexuală a locuitorilor din planete. Din păcate, autorii respectă convențiile burgheze şi nu zic mare lucru despre aşa ceva, cu atât mai mult cu cât povestirile lor cosmice se adresează adesea adolescenților. S-ar părea că practicile sexuale pământene convin întru totul extratereştrilor, cel puțin celor mai umani dintre ei. Pentru cei mai evoluați problema nici nu se mai pune. Marțienii lui Wells sunt asexuați, iar copiii lor se nasc sub formă de excrescențe pe corpul adulților. Mai pot fi menționate unele poveşti de dragoste între oameni „tereştri" şi extratereştrii, dar implicând mai ales fete din spațiu de tip perfect uman, ceea ce nu schimbă mare lucru la capitolul „sex". Interesantă este inițiativa spiritistă, reluată de Flammarion, de a schimba sexul cu prilejul fiecărei reîncarnări. Cel care a fost bărbat pe Pământ devine

femeie pe Marte, ceea ce e nu numai excitant, dar şi foarte profitabil, fiindcă pe această planetă, dacă îl credem pe Flammarion, sexul feminin e dominant!

Rare sunt referințele la probleme religioase. Unii autori profită de călătoriile cosmice pentru a proiecta cuvântul Bibliei pe planete; sunt însă puțin numeroşi. La drept vorbind, creştinismul n-avea nevoie de extratereştri. Aceştia prezentau mai mult interes pentru susținătorii unei sinteze religioase care asocia nemurirea sufletelor cu migrația lor şi reîncarnarea pe planete. Cei mai mulți romancieri preferă pur şi simplu să evite subiectul. Citindu-i, ai impresia că oamenii din spațiu trăiesc în afara oricărei credințe religioase. În ansamblu, şi în ciuda interpretărilor divergente, mitul extratereştrilor participă la fenomenul „decreştinării”, oferind o perspectivă a universului care nu mai e cea a Bibliei; multiplicarea lumilor şi a existențelor depăşea cu mult mesajul religios tradițional.

Adevărata religie care se afirmă pe planete mizează pe capacitățile nelimitate ale spiritului uman, concretizate în primul rând prin performanțele ştiințifice şi tehnologice. Spațiul planetar seamănă cu o imensă expoziție unde sunt adunate toate invențiile imaginabile, toate producțiile spiritului care asigură astăzi puterea extratereştrilor şi care îl vor face pe om, într-o zi, stăpân al lumii. Avem evident de a face cu o amplificare a proiectelor proprii societății occidentale din epocă. Electricitatea e pe primul loc. Pe Venus, după Eyraud, totul funcționează grație electricității, inclusiv cinci luni artificiale care luminează nopțile venusiene incomparabil mai bine decât Luna noastră naturală. Marțienii lui Lasswitz au găsit mijlocul de a dispune de o energie inepuizabilă, producând electricitate prin conversia razelor solare. La Bulwer-Lytton, locuitorii lumii subterane se folosesc de aşa-numitul *vril*, sursă inepuizabilă de energie…

O întreagă categorie de invenții priveşte mijloacele de transport. Occidentul sfârşitului de secol XIX căuta cu îndârjire să învingă distanțele. Se putea într-adevăr inspira de la extratereştri. Mai întâi, cu privire la zbor. Se zboară aproape pretutindeni pe planete, uneori cu aripi individuale, naturale sau artificiale, dar, cel mai adesea, folosindu-se maşini zburătoare care seamănă, cu totul aproximativ, cu avioanele şi helicopterele noastre. Le Faure şi Graffigny ajung să imagineze, pe Marte, oraşe zburătoare! Se călătoreşte şi prin tuburi-expres, mijloc foarte frecvent în imaginarul epocii, sau pe autostrăzi mobile mergând cu două sute de kilometri pe oră, la marțienii lui Lasswitz. Va fi aşa cândva şi pe Pământ. Pentru moment, tot ce se putea era *Ocolul Pământului în optzeci de zile* (1872), modest record imaginat de Jules Verne, dar ilustrând perfect, prin mijloace „realiste”, obsesia „devorării” spațiului.

Călătoria cosmică este practicată de cei mai avansați dintre extratereştri, cum sunt marțienii lui Lasswitz şi ai lui Wells. Însă, pentru cu totul alte motive decât cele tehnologice, locuitorii planetelor stau mai mult la ei acasă. Odată ce nimic nu le lipseşte, ce să mai caute pe la alții? Aşa că aşteaptă să vină pământenii la ei.

Să enumerăm şi alte realizări: televiziunea cam peste tot, şi chiar o *televiziune retrospectivă* în cazul marțienilor lui Lasswitz, capabili să recupereze imagini din trecut! Telescoape extrem de puternice, grație cărora marțienii pot să distingă aglomerațiile noastre urbane, iar selenienii ajung să vadă „*Place de l’Étoile*” la Paris! În această privință, ne țineam strâns de ei; proiectul frumos intitulat *Luna la*

un metru, lansat în 1892, prevedea construcția, pentru expoziția de la Paris din 1900, a unei lunete excepțional de puternice, prin care aproape am fi putut „atinge" satelitul! mai merită menționate alimentația sintetică, manipularea genetică, arme ultraperformante, precum vestitele „raze marțiene" etc.

Un lucru era sigur. Grație acestor invenții şi multor altora, ființa umană avea să devină stăpână pe sine, stăpână a materiei, stăpână a naturii. Priviți-i pe marțieni: pe o planetă lipsită de resurse, ei supraviețuiesc exclusiv prin forța inteligenței şi a tehnologiei. Mâine vor controla poate întregul sistem solar. Doar dacă rolul acesta nu ne revine nouă, pământenilor într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat.

Locuitorii planetelor depuneau mărturie asupra puterii spiritului uman, reprezentând astfel un simbol esențial pentru o epocă încrezătoare în miracolele ştiințifice şi cu ochii ațintiți asupra viitorului.

Negri, galbeni şi marțieni asaltează Europa

Epoca nu ignora virtuțile cooperării, nici pe cele ale aculturației. Elita occidentală considera că misiunea sa era de a civiliza globul. Cei mai entuziaşti se gândeau deja la un fel de colaborare interplanetară de pe urma căreia până şi Occidentul ar avea câte ceva de învățat. Dar spiritul de confrunta re se dovedea mai puternic. Lumea trebuia să se pregătească pentru ziua cea mare a conflictului. Marx îi avertizase pe burghezi: revoluția proletară era aproape. Va fi, cum spunea *Internaționala*, „lupta finală" („la lutte finale"), în urma căreia „lumea se va schimba din temelii" („le monde va changer de base"). Pentru contele Gobineau, pericolul de moarte nu venea dinspre proletari, ci de la rasele inferioare. Metisajul provoca degradarea rasei albe, proces care se va agrava fără încetare, conducând la prăbuşirea civilizației albe, singura civilizație cu adevărat.

Război între clase, război între rase, război între națiuni, istoria nu mai era, din perspectiva secolului al XIX-lea, decât un conflict permanent opunând componentele unei omeniri fragmentate. Aşa trebuie să fi fost de la bun început. *Războiul focului* (*La Guerre du feu*, 1908), al lui Rosny Aîne, punea să se lupte între ele rasele preistorice; *Lumea pierdută* a lui Arthur Conan Doyle propunea cititorului scene de masacru de o cruzime insuportabilă, implicând oameni şi pitecantropi.

Dintr-o amplă gamă de lupte mai mult sau mai puțin „finale", să reținem trei invazii: neagră, galbenă şi marțiană.

Primele două sunt relatate de căpitanul Danrit, pseudonimul literar al lui Emile Driant (1855-1916), ofițer al armatei franceze. A fost marele specialist al războaielor dintre rase, prezentate într-o formă romanțată, dar potrivit unei analize care se dorea realistă şi „prevestitoare".

1894: apare *Invazia neagră* (*L'Invasion noire*; a doua ediție, 1913). Un sultan care-şi pierduse tronul din Istanbul se pune în fruntea unei largi coaliții reunind Africa Neagră şi națiunile islamice. Conflictul e global: între rase, civilizații şi religii. Scopurile urmărite de agresori sunt „distrugerea Europei, dominația islamică

şi răzbunarea Africii oprimate”.

Treisprezece milioane de luptători sunt gata să invadeze Europa. Căpitanul Danrit trece trupele în revistă, ocazie de a oferi o imagine globală – nu tocmai măgulitoare – a continentului negru. Inevitabilii Niam-Niam sunt prezenţi la apel. „Multă vreme negrilor cunoscuţi sub acest nume li s-a atribuit în Europa o coadă ca a maimuţelor, şi mai mulţi dintre discipolii lui Darwin n-au ezitat să-i considere ca fiinţe afla te între om şi gorilă.” Nu e decât o legendă, conformaţia lor fiind absolut normală, ceea ce nu-i împiedică însă din nefericire să fie canibali, remarcându-se prin „agreabilul obicei de a-şi mânca prizonierii de război”. Canibale sunt şi multe alte triburi. Islamul n-a reuşit decât parţial să înlăture antropofagia. Cei care nu mănâncă oameni, mănâncă orice. Astfel, populaţia *teda*, „soldaţii cel mai uşor de hrănit din întreaga armată neagră, fiindcă totul le place. Exploratorul Nachtigal povesteşte cum au profitat de somnul său pentru a-i mânca ghetele.” Dar ce să mai spui de „monbouttous”, care poartă „mărgele alcătuite din dinţi de om, cu bucăţi de gingii încă nedesprinse”? „Reveniseră la obiceiurile lor sălbatice, ungându-se ca pe vremuri cu grăsime umană pentru a căpăta curaj, şi un miros respingător se răspândea din rândurile lor.” Mult mai simpatici – totuşi – membrii unui alt trib care „se scuipau în faţă pentru a-şi spune bună ziua”.

Iată Africa de astăzi şi, în caz de victorie, Europa de mâine, care nu va avea altă alegere decât între sălbăticia negrilor şi fanatismul arabilor. Războiul începe. Comandantul armatei franceze proclamă că „lupta dintre rase la care asistă lumea se va termina cu nimicirea uneia dintre ele”. Cea mai mare parte a Europei este ocupată. Rămân doar două puteri neatinse: Rusia, angajată la rându-i în Orient împotriva „invaziei galbene”, şi Franţa. Îi revine celei din urmă onoarea de a salva Europa şi civilizaţia albă. Invadatorul e oprit la doi paşi de Paris, graţie unei invenţii de ultimă oră: un gaz otrăvitor extrem de eficient. În ciuda mijloacelor de prevedere, aproape o sută cincizeci de mii de parizieni vor plăti cu viaţa utilizarea noii arme. Ceilalţi sunt însă pur şi simplu exterminaţi: trei milioane de cadavre şi niciun supravieţuitor. Nu mai rămâne decât să fie stropiţi cu benzină şi să li se dea foc: o mare de flăcări de peste o mie de kilometri pătraţi.

Războiul este câştigat de albi. Africa revine în stăpâni rea europenilor. Nici negrii nu ies complet în pierdere, fiind că francezii promit să-şi administreze mai corect coloniile!

Iată într-adevăr o lucrare impresionantă: cu douăzeci de ani înaintea primului război mondial se prefigurează deja un război total. Utilizarea gazelor de luptă anunţă o istorie care va deveni din păcate adevărată, deşi la o scară mult mai modestă. Ceea ce frapează este însă dispreţul faţă de Celălalt, preţul derizoriu acordat existenţei lui. Genocidul e acceptat ca o fatalitate, ca răul cel mai mic în condiţiile date. Iată-ne în pragul secolului al XX-lea!

1905-1906: urmează *Invazia galbenă* (*L'Invasion jaune*; nouă ediţie, 1909). De data aceasta, povestea e încă şi mai dramatică, şi în orice caz mai plauzibilă. Nu prea se credea, de fapt, într-o invazie neagră, rolul cărţii precedente fiind acela de a sublinia printr-o ficţiune prăpastia dintre civilizaţie şi sălbăticie, şi implicit de a justifica dominaţia europeană. Însă invazia galbenă era mai mult decât o simplă

ipoteză: stârnea cu adevărat frica; părea chiar pe cale de a începe.

Spre 1900, pericolul galben devenise o temă curentă şi chiar obsedantă. China, umilită, dar nu întru totul supusă, avea să demonstreze cu ocazia răscoalei şi războiului „boxerilor” că era capabilă să se repună pe picioare şi să se răzbune. Japonia devenise deja o putere regională şi se apropia de statutul de putere mondială. În 1904- 1905 s-a petrecut ceva de necrezut. Armata şi flota rusească au fost zdrobite de japonezi. Pentru prima dată o ţară asiatică se impunea în faţa unei mari puteri europene. Ce se va întâmpla în ziua când China, acest imens rezervor uman, şi Japonia vor merge împreună împotriva Occidentului? Se va întâmpla poate ceea ce se putea citi într-un articol publicat la 15 februarie 1905 de răspândita revistă franceză *Je sais tout*, exact sub titlul „Pericolul galben” („Le péril jaune”). Cititorul asistă, având sub ochi şi ilustraţii convingătoare, la intrarea triumfală în Paris a celor doi împăraţi ai Chinei şi Japoniei, la picioarele cărora se află, înlănţuiţi, împăraţii Germaniei şi Rusiei!

Cartea căpitanului Danrit prezintă detaliat istoria acestei cuceriri. Coaliţia chino-japoneză găseşte în faţa ei state europene nepregătite şi lipsite de solidaritate. Singurul conştient de pericolul galben este împăratul Wilhelm al II-lea al Germaniei, promotor în 1900 al coaliţiei împotriva „boxerilor” şi autor, în calitate de pictor, al unui vast tablou alegoric reprezentând conflictul dintre civilizaţia europeană şi asiaticul Buddha. Bătălia e pierdută, iar Kaiserul cade pe câmpul de luptă. Europa este ocupată în întregime, inclusiv Franţa, incapabilă să reediteze împotriva galbenilor victoria obţinută cu zece ani înainte în faţa invadatorilor negri şi musulmani.

Şi ce va mai urma? Ne-o spune Charles Richet (1850-1935), viitor laureat al premiului Nobel pentru medicină, într-un text din 1904: „Pagodele, caricaturile şi limbile monosilabice vor înlocui splendida noastră civilizaţie ariană, şi asta va fi începutul reîntoarcerii la animalitate.”

1897: vin marţienii! Specialiştii domeniului sunt Kurd

Lasswitz şi H.G. Wells. Cel dintâi prezintă, în *Auf zwei Planeten*, o întâlnire care promite iniţial să fie paşnică şi chiar avantajoasă. Marţienii săi sunt oameni ca şi noi, de tip occidental, aşadar, mai puţin diferiţi decât chinezii sau negrii. Sunt chiar mai buni decât noi, mai frumoşi, mai inteligenţi, mai raţionali, mai bine dotaţi tehnologic. În plus, sunt animaţi de cele mai bune intenţii. Şi totuşi ceva nu merge. E o lipsă de comunicare între civilizaţii de acelaşi tip dar foarte diferite prin gradul lor de evoluţie. Marţienii, foarte siguri de dreptatea lor, încearcă să-i convingă pe pământeni şi, nereuşind, sfârşesc prin a instaura un protectorat asupra lor. Pământenii se revoltă şi izbucneşte războiul. Din fericire, înţelepţi şi lipsiţi de agresivitate, marţienii înţeleg situaţia şi se întorc pe planeta lor. Totul se termină, aşadar, cu bine, dar problema rămâne şi e gravă: aceea a incompatibilităţii între civilizaţii.

În acelaşi an, o altă expediţie, mult mai periculoasă, invadează Pământul. Sunt marţienii lui Wells, monştri cu judecată rece. Şi vampiri, pe deasupra, hrănindu-se cu sângele animalelor lor domestice, care sunt fiinţe umane aidoma nouă. Urmăresc să-şi părăsească planeta muribundă pentru a se instala pe o planetă vie, unde hrana nu le va lipsi. Soarta omului, inclusiv a occidentalului alb,

este de a că dea într-o stare de sclavie încă mai rea decât cea practicată pe seama negrilor. Occidentul riscă să fie nimicit prin aceeaşi logică a dispreţului şi a dominaţiei care i-a asigurat stăpânirea planetei. În cele din urmă, marţienii vor pieri din pricina bacteriilor terestre faţă de care organismul lor nu se poate apăra. Occidentul este salvat, dar pentru cât timp? Mâine, asaltul va reîncepe… Agresorul va avea poate alt chip, însă miza va fi aceeaşi.

Negrii, galbenii şi marţienii sunt absolut interşanjabili. Cu toţii simbolizează primejdia. Un complex de *cetate asediată* se instalează în Occident. „La Belle Epoque" sfârşeşte în nelinişte: se adună crizele interne şi ameninţările din afară.

Subminat de mii de pericole reale sau imaginare, Occidentul devine mai puţin sigur de sine şi începe să se teamă. Secolul al XX-lea urmează secolului al XIX-lea…

Supraoameni sau morloci?

În ciuda acordurilor pesimiste care răsună, şi cu deosebire spre sfârşitul epocii, secolul al XIX-lea, privit în ansamblu, a fost mai curând o epocă optimistă.

Conceptele sale cheie, Evoluţia şi Progresul, îndemnau la o interpretare pozitivă a viitorului. Omul occidental şi omul, pur şi simplu, aveau să continue un mers ascendent, distanţându-se tot mai mult de maimuţa originară.

În dialogurile sale filosofice (Dialogues *philosophiques*), redactate în 1871, Ernest Renan îşi imagina omul viitorului în următorii termeni: „O aplicare pe scară largă a descoperirilor fiziologiei şi a principiului selecţiei ar putea conduce spre crearea unei rase superioare, având dreptul de a stăpâni nu numai prin ştiinţa sa, ci şi prin însăşi superioritatea sângelui, creierului şi nervilor săi … Natura a făcut până acum ce a putut […] Îi revine ştiinţei misiunea de a continua opera lăsată de natură… După cum umanitatea a ieşit din animalitate, tot astfel divinitatea va ieşi din umanitate."

Remarcabile cuvinte, pline de promisiuni, dar pline şi de pericole, de care o epocă îmbătată de ştiinţă era mai puţin conştientă. Schimbarea de metodă merită luată în seamă. Nu mai e evoluţia naturală chemată să-l facă pe omul de mâine, ci omul însuşi, prin forţa ştiinţei sale, îşi va orienta perfecţionarea biologică şi intelectuală, asigurând naşterea propriului său succesor: supraomul.

Câţiva ani mai târziu, Francis Galton (1822-1911) publica *Natural Inheritance* (1889), carte care (împreună cu alte lucrări ale autorului) punea bazele eugeniei. Intuiţiile lui Renan păreau că prind viaţă. Eugenia se prezenta ca ştiinţa ameliorării speciei umane, prin metode vizând mai ales controlul reproducţiei. Un mijloc susceptibil de a-i elimina pe cei nereuşiţi din punct de vedere biologic şi de a produce, dacă nu supraomul, cel puţin un om mai bine adaptat şi mai performant.

Dacă fabricarea unei noi biologii umane risca să ceară ceva timp, mentalităţile şi comportamentul s-ar fi putut schimba mai repede. Se află aici originea „omului nou", mit care avea să marcheze puternic secolul următor. Revoluţionarii ruşi, pătrunşi de mesianism şi de o sete nestinsă de perfecţiune, au dat tonul în această privinţă. N.G. Cernîşevski (1828-1889) schiţa portretul omului nou,

făuritor al unei noi istorii, într-un roman nu tocmai captivant, dar foarte influent în plan ideologic: *Ce-i de făcut?*, publicat în 1863. Eroul său nu are alt zeu decât istoria; a lăsat cu mult în urmă slăbiciunile „omului vechi”. A fost cartea de căpătâi a lui Lenin.

Odată ce evoluția acționa fără încetare, cum avea să arate omul într-un viitor îndepărtat? Asupra acestui subiect, Flammarion a realizat o anchetă aprofundată, într-o carte publicată în 1894 sub titlul *Sfârşitul lumii* (*La Fin du monde*). Un sfârşit al lumii care va veni peste vreo zece milioane de ani, lăsând, aşadar, omenirii destul timp pentru a se dezvolta până la capăt. Peste cinci secole vor domni deja pe Pământ o mentalitate rațională şi o civilizație tehnologică şi paşnică. Peste patru mii de ani, biologia şi înfățişarea omului vor cunoaşte primele modificări esențiale: sistemul nervos va deveni mai complex, capul mai mare, cu o uşoară rămânere în urmă pentru femei, fiindcă „creierul feminin a fost tot timpul puțin mai strâmt decât cel masculin şi a continuat mereu să gândească puțin altfel”. Totodată, „corpul se micşorase; nu se mai întâlneau uriaşi”. Peste aproape zece mii de ani, rasele actuale nu vor mai exista, toți oamenii alcătuind o singură rasă, albă şi destul de mică, având trăsături amestecate anglo-saxone şi chinezeşti. În sfârşit, peste vreo douăzeci de mii de ani, „specia umană va înceta să mai semene cu maimuțele”. Aveau să dispară şi „bestialele fălci primitive”. Bărbații vor fi extrem de inteligenți, iar femeile extrem de frumoase. Se vor dezvolta două noi simțuri: simțul electric şi simțul psihic. Toți oamenii vor fi, evident, telepați. Nicio dificultate nu va mai sta în calea comunicării cu Ceilalți, omeniri planetare sau „ființe invizibile, lipsite de corp material, care se află printre noi”. Bolile vor fi complet învinse, speranța de viață atingând şi chiar depăşind o sută cincizeci de ani. Nu vor mai exista decât o singură omenire, o singură limbă, un singur guvern, o singură religie: se înțelege, „filosofia astronomică”, aşa cum o gândise Flammarion în timpurile „preistorice”. Natura va fi controlată şi disciplinată, un fel de „grădină planetară” îngrijită ştiințific, din care speciile sălbatice dispăruseră cu totul. În sfârşit, gata şi cu căsătoria legală, jocurile amorului rămânând libere şi atingând rafinamente pe care astăzi nici nu ni le putem închipui.

Că ne place sau nu, este evident o istorie optimistă. Dar celălalt mare specialist al viitorului îndepărtat, H.G. Wells, vedea lucrurile cu totul altfel. Generația sa respira deja un aer de sfârşit de secol. Scriitorul n-a făcut decât să proiecteze spre viitor motivele de nelinişte care frământau Occidentul, propunând cititorilor două modele de evoluție, dintre care niciunul nu strălucea prin optimism.

Primul, îl ştim deja. L-am întâlnit când cu invazia marțienilor, şi am precizat atunci strânsa legătură dintre marțianul de astăzi şi omul de mâine. Câțiva ani înainte de *Războiul lumilor*, în 1893, Wells a publicat un eseu intitulat *The Man of the Year Million* (*Omul anului un milion*). El constata deja tendința spre diminuarea părții propriu-zis animale a corpului uman: pierderea dinților şi părului, micşorarea mâinilor, picioarelor şi maxilarelor… Evoluția aceasta va continua până în ziua când nu va mai rămâne din om decât un cap mare prevăzut cu mâini subțiri în formă de tentacule. Omul anului un milion va avea o inteligență puternică, dar va fi lipsit de orice urmă de emoție umană. Vom deveni supraoameni sacrificându-ne complet umanitatea.

Însă o altă evoluție, şi mai neliniştitoare, era în curs: împărțirea omenirii, a societății occidentale înseşi, între elită şi proletariat. Deosebirile de ordin intelectual şi chiar fizic deveniseră deja destul de pronunțate şi, potrivit legilor evoluției, nu puteau decât să se amplifice. Medii sociale diferite vor sfârşi prin a produce ființe diferite. Iată-i, aşadar, pe *eloi* şi pe *morloci*, locuitorii Pământului în anul 802.701 (*The Time Machine – Maşina timpului*, *1895*). Cei dintâi, descinzând din elita burgheză, sunt fragili şi imbecili, incapabili de a gândi şi de a se apăra; ceilalți, moştenitori ai proletarilor, sunt pitici monstruoşi, vicleni şi cruzi, care trăiesc în locuințe subterane, acolo unde strămoşii lor au fost cândva obligați să coboare; se hrănesc cu carnea eloilor!

Poate că o soluție mai bună decât aceste două variante ar fi fost, pur şi simplu, dispariția omenirii. Tot Wells a pus problema în eseul său *The Extinction of Man* (*Dispariția omului*, 1894). După el, apogeul unei specii este în genere urmat de o prăbuşire rapidă. Ar fi instructiv să privim în jurul nostru pentru a-l descoperi pe eventualul succesor. Furnicile, poate, ființe sociabile, disciplinate, perseverente, ar avea ceva şanse. În *The Empire of ants* (*Imperiul furnicilor*, 1905), Wells le arăta pe punctul de a porni la asaltul globului.

Se revine astfel la înfruntarea, la lupta dintre specii. Deja în 1870, în cartea sa *La Creation* (*Creația*), Edgar Quinet trăgea următoarele concluzii din evoluționismul darwinian: „Trebuie să ne obişnuim de pe acum cu gândul că omul se va duce, cum s-au dus amoniții şi trestiile primitive, şi că alte vieți, mai complete şi probabil mai reuşite decât a sa, vor înflori în locul lui … Să fie oare posibil ca o ființă superioară omului să apară într-o zi, pentru a-l subjuga, aşa cum omul stăpâneşte astăzi animalele? Ființa aceasta superioară va alunga specia umană în păduri sau pe insule, tot aşa cum alungăm noi acum bizonul sau capra sălbatică?”

Da, ar fi posibil. După cum e posibil ca omul să ajungă să se perfecționeze până la limite de neimaginat. Evoluționismul a multiplicat ipotezele, lăsând toate căile deschise.

V. Triumful imaginarului

Reconstrucția omului: de la proiect la tragedie

De la un război mondial la celălalt, ura a cuprins Europa. Fisurile – naționale şi sociale – se înmulțiseră şi se accentuaseră deja în secolul al XIX-lea. Primul Război Mondial şi răsturnările ideologice, sociale şi politice, care au urmat, au exacerbat imaginarul diferențelor. Până atunci, suboamenii evoluau de preferință în decor exotic şi mai ales african, după cum supraoamenii populau planetele sau viitorul îndepărtat al Pământului. După ce rețeta fusese aplicată atâta vreme asupra altora, venise vremea să fie încercată şi în propria locuință. Figurile alterității radicale au invadat bătrânul continent. „Celălalt" a devenit duşmanul care trebuia zdrobit. Nu i-a folosit la nimic faptul că împărțea aceeaşi casă: era cu atât mai periculos cu cât acționa din interior. Sub masca lui se ascundea un suflet diferit. În ciuda aparențelor, era la fel de departe de „omul normal" ca sălbaticii sau extratereştrii. Niciun scrupul de ordin moral nu se cădea să se opună eliminării lui.

O igienă biologică, socială şi morală părea absolut necesară unei societăți angajate pe calea viitorului. Ea se traducea prin neutralizarea Celuilalt, în paralel cu perfecționarea omului „sănătos". Eugenia a ajuns la apogeu. Selecția umană (*La Sélection humaine*) este titlul unei cărți publicate de Charles Richet în 1919. Savantul francez preconiza nici mai mult, nici mai puțin decât „regenerarea națiunilor şi a oamenilor". S-ar putea crea „la capătul a cinci sute de ani o rasă umană admirabilă. Tot oameni ar fi, dar oameni frumoşi şi viguroşi, şi cu o inteligență extraordinară". Printre metodele recomandate, trebuia mai ales „să se evite orice amestec al raselor umane superioare cu rasele umane inferioare", mai precis al albilor cu negrii şi cu galbenii, şi să se procedeze totodată la eliminarea „anormalilor", cărora, oricum, urma să li se interzică dreptul de a se căsători.

Argumentele au fost reluate de Alexis Carrel (1873-1944), laureat al premiului Nobel pentru medicină, care în cartea sa devenită un bestseller, *L'Homme, cet inconnu* (*Omul, acest necunoscut*, 1936), acorda un loc semnificativ reconstrucției ființei umane. La fel ca în schema lui Richet, cei slabi trebuiau să dispară, iar cei puternici să devină şi mai puternici: „Nu e decât un mijloc pentru a împiedica predominarea dezastruoasă a celor slabi. Este acela de a-i dezvolta pe cei puternici. A devenit evidentă inutilitatea eforturilor depuse pentru a-i ameliora pe indivizii de proastă calitate. Merită incomparabil mai mult să-i fortificăm pe cei care sunt de bună calitate […] Trebuie abandonată ideea periculoasă de a-i îngrădi pe cei puternici, de a-i îngriji pe cei slabi, şi de a face astfel să se înmulțească mediocrii. Trebuie să căutăm, printre copii, pe cei care posedă un potențial înalt, şi să-i dezvoltăm cât mai complet posibil […] Pentru perpetuarea unei elite, eugenismul este indispensabil […] Societatea modernă trebuie să amelioreze rasa umană, prin toate mijloacele posibile." Pentru a-i elimina pe indezirabili, doctorul Carrel nu ezita să recomande camera de gazare. Trebuia, cu orice preț, „să se pună ordine în societatea modernă, având ca model individul

sănătos”.

Miza era, aşadar, o specie umană sănătoasă şi puternică, eliberată pentru totdeauna de orice fel de rebuturi. E calea pe care s-au angajat totalitarismele.

Omul nou al naziştilor actualiza de fapt un foarte mitologic „om vechi” germanic. A fost o vreme, în epoca glaciară, când Europa septentrională, supusă unui climat extrem de aspru, nu permitea decât supravieţuirea celor puternici. S-a născut astfel o rasă minunată: rasa nordică (sau arienii, zişi şi indo-europeni sau indo-germani, „deplasaţi”, în serviciu ideologic, din Asia Centrală, unde fuseseră plasaţi mai întâi, în nordul Europei). Iată-i în sfârşit identificaţi pe stăpânii istoriei, pe cei care au mers în fruntea omenirii. Proiectul nazist prevedea pur şi simplu „curăţirea” descendenţilor lor de elementele impure rezultate din amestecurile etnice. Omul viitorului, asemenea germanului „ideal”, trebuia să fie blond, înalt şi dolicocefal!

Dimpotrivă, omul nou imaginat de experienţa comunistă ignora complet ereditatea în beneficiul unei filosofii transformiste. Metodologia părea simplă şi eficientă. Munca, mai întâi: munca, potrivit lui Engels, transformase maimuţa în om; tot munca avea să transforme omul în „om nou”. De asemenea, o nouă pedagogie, antiindividualistă, cu accent exclusiv pe colectivitate. Şi, în paralel, un voluntarism biologic pentru care nu mai exista cuvântul imposibil (deja Miciurin şi Lîsenko dăduseră tonul, modificând după voie soiurile de plante). Societatea nouă va crea astfel un om diferit, atât în sens mental (imaginativ şi dinamic, dar lipsit de egoism, devotat comunităţii), cât şi biologic (mai puternic, mai rezistent). Profesorul Bogomoleţ promitea omului comunist o speranţă de viaţă de până la 150 de ani, rezultată în egală mă sură din noile condiţii sociale (înlăturarea exploatării omului de către om) şi din injectarea unui ser care-i poartă numele.

Ambele versiuni – nazistă şi comunistă – privilegiau o puternică încadrare socială a individului. În ciuda promisiunilor şi aparenţelor, departe de a se comporta ca un supraom, omul nou nu era până la urmă decât o rotiţă într-un mecanism uriaş, membru neînsemnat al unei colonii umane.

Nu ajungea însă să fie pus în evidenţă omul nou. Simultan, trebuia devalorizat presupusul său adversar, chiar până la dezumanizare. Pentru nazişti, tot ce se îndepărta de norma nordică devenea diferit, dar diferit prin excelenţă, opus punct cu punct modelului arian, a fost proclamat evreul; se „încununa” astfel, în termeni biologici şi ideologici moderni, o lungă istorie de deformare imaginară a unei comunităţi, începută, după cum am văzut, în Europa medievală. La rândul lor, comuniştii şi-au găsit ţinta în duşmanul de clasă. „Ceilalţi” au fost împovăraţi cu toate viciile şi chiar – pentru a deveni cu totul diferiţi – au căpătat trăsături fizice respingătoare. În reprezentările antisemite, evreul avea un profil caracteristic şi înfăţişa semne de degenerare. Duşmanii de clasă, capitalistul sau chiaburul, apăreau în caricatura sovietică cu deformări animalice, apropiindu-i, la alegere, de porc sau de caracatiţă.

Capacitatea perversă a imaginarului – a unui imaginar foarte ideologizat – de a transforma un semen într-o fiinţă cu totul diferită, menită marginalizării sau exterminării, s-a verificat astfel într-o manieră tragică. Proiectul refacerii omului s-a înecat într-o baie de sânge.

Marte a murit, trăiască marțienii!

Mai era nevoie de marțieni, atunci când Pământul pro ducea – şi în ce ritm! — Oameni diferiți? Planetele erau oricum în pierdere de viteză, cel puțin planetele astronomilor, fiindcă planetele scriitorilor şi ale utopiştilor se aflau puțin în întârziere față de ora ştiințifică.

Pe la 1900, savanții şi scriitorii vorbeau cam aceeaşi limbă. Locuirea planetelor părea o posibilitate ştiințifică. Deja nu mai era. Partizanii vieții pe planete dădeau o ultimă luptă, fără mare speranță. După ce vânase canale pe Marte, W.H. Pickering căuta urme de vegetație lunară. Dar singura speranță autentică rămânea tot Marte, însă un Marte revăzut la cote mai modeste. Apărătorii canalelor pierduseră partida. Cu excepția câtorva epigoni entuziaşti ai lui Lowell, niciun astronom demn de acest nume nu s-ar mai fi compromis în acest fel. Şi totuşi, viața pe Marte era atât de puternic înrădăcinată, încât a mai supraviețuit, deşi diminuată, încă vreo câteva decenii. Astronomul francez E.M. Antoniadi (1870-1944), specialist al acestei probleme şi autor al unei ample monografii: *La Planète Mars* (*Planeta Marte*, 1930), constata dispariția canalelor, dar se pronunța în favoarea existenței unor manifestări biologice, inclusiv, eventual, animale şi poate chiar ființe umane. Nu aceeaşi era părerea compatriotului său, abatele Théophile Moreux (1867-1954), unul dintre marile nume ale popularizării astronomiei. În *La Vie sur Mars* (*Viața pe Marte*), publicată în 1924, el schița un portret al planetei roşii mai aproape de înfățişarea Lunii decât a Pământului; ca manifestări de viață nu admitea nimic peste nivelul plantelor inferioare.

Marea „curățenie” a culminat în 1940 cu cartea astronomului britanic Harold Spencer Jones, *Life on Other Worlds* (*Viața în alte lumi*; nouă ediție în 1951). De data asta, sentința era nemiloasă: condițiile fizice ale planetelor se arătau „cu totul defavorabile vieții”. Venus, universul cald şi umed imaginat cu câteva decenii înainte, devenea un deşert arid, lipsit de cea mai mică picătură de apă. Pentru Marte, încă se mai făcea o uşoară concesie; s-ar fi putut admite, pe urmele abatelui Moreux, „muşchi uscați” şi „licheni”. Cu cât era mai generos vulgarizatorul ştiințific francez Pierre Rousseau care, în 1941 (*Mars terre mystérieuse – Marte, pământ misterios*), accepta, în plus față de vegetație, insecte, broaşte şi melci! Adio, pe vecie, marțienilor, ceea ce însemna un adio definitiv adresat Omului diferit în întreg sistemul solar.

Doar dacă nu s-ar găsi o soluție. Întotdeauna se găseşte. De pildă, se putea miza pe o viață altfel alcătuită, construită din alte elemente şi pe alte principii. Se putea de altfel ignora opinia oamenilor de ştiință, organizându-se rezistența între zidurile imaginarului literar. Sunt anii când E.R. Burroughs multiplică romanele seriei marțiene, populate de o bogată galerie de ființe umane diferite (roşii, galbeni, negri, sălbatici, canibali, oameni-animale, oameni-plante…). Dar tot atunci unii scriitori încearcă să depăşească dificultățile de ordin ştiințific, imaginând vieți structural diferite: ființe imateriale sau minerale însuflețite la Rosny Aîne (*Les Navigateurs de l’infini – Navigatorii infinitului*, 1925), organisme

colective sub formă de „nori” la Olaf Stapledon etc. În ciuda tuturor argumentelor adverse, formele de viață superioare încă nu abandonaseră planetele în imaginarul interbelic.

Spre deosebire de extratereştri, „intratereştrii” nu beneficiaseră nicicând de favorurile ştiinței. Centrul Pământului aparținea ficțiunii pure, ilustrată în epocă prin acelaşi E.R. Burroughs, cu ciclul său intitulat *Pellucidar*, în care evoluau, sub razele unui soare central, oameni preistorici şi înfricoşătoare reptile. În versiune sovietică, *Plutonia* lui V.A. Obrucev (1924) relua calea lui Symmes prin nordul Siberiei pentru a descoperi o lume subpământeană populată cu oameni preistorici (interesant de pus față în față cele două versiuni: la american, exotism, aventură, individualism; la rus, o lecție marxistă de antropologie şi preistorie). Nu lipseau nici originalii care continuau să ia lucrurile în serios. Cu cartea sa *A Journey to the Earth's Interior* (*O călătorie spre interiorul Pământului*), apărută în 1913 şi, în ediție adăugită, în 1920, Marshall B. Gardner a devenit un fel de Lowell al centrului Terrei. Potrivit cercetărilor sale, ținutul era locuit de o rasă foarte asemănătoare cu „galbenii” noştri. Eschimoşii şi chinezii ar fi venit din centrul Pământului!

Fantezii, s-ar zice, dar fantezii care pot căpăta uneori o anume consistență. Mai bine de un milion de oameni au luat în serios faimoasa emisiune radiofonică a lui Orson Welles, difuzată la 30 octombrie 1938, care nu era altceva decât o adaptare a romanului marțian al lui H.G. Wells. S-au găsit unii care să creadă că începuse de-adevărat invazia marțienilor. Incidentul pune în evidență două reguli esențiale ale imaginarului alterităților şi ale imaginarului în general: alunecarea temelor de la un registru la altul, în acest caz dinspre fantezia literară spre o „trăire mitică”, şi amalgamul dintre diversele materializări ale aceluiaşi model mental. În cazul menționat se exprima un sentiment de nesiguranță: în 1938, războiul bătea deja la uşă. Germani, japonezi sau marțieni: culoarea, limba, aşe-zarea geografică sau cosmică contau prea puțin față de faptul fundamental al amenințării în sine.

Psihoza declanşată de Orson Welles dovedea că extratereştrii erau aşteptați. Ieşiseră din paginile romanelor şi se pregăteau să ne viziteze.

O cotitură ideologică: sfârşitul raselor, şi o deziluzie ştiințifică: sfârşitul planetelor

Odată trecuți de mijlocul secolului, climatul mental se schimbă. Justificările tradiționale ale Omului diferit au sărit în aer. El beneficiase, laolaltă, de concepțiile rasiste, de un Pământ neexplorat până la capăt şi de un sistem planetar deschis vieții. Şi iată rasismul pus la stâlpul infamiei, mediul terestru puțin susceptibil de a mai rezerva surprize, şi viața pe planete complet anihilată. Cumplită sfidare, căreia Omul diferit se cădea să-i dea un răspuns pe măsură.

Jocul raselor a continuat imperturbabil de-a lungul primei jumătăți a secolului. Mitologia rasială a naziştilor n-a făcut decât să-l exacerbeze (însă şi în Statele Unite, discriminarea fățişă a populației de culoare s-a prelungit până după 1960). După înfrângerea Reichului şi după toate crimele comise, devenea mai complicat,

dacă nu de-a dreptul indecent, să mai fabrici un Om diferit pornit de la o rasă considerată superioară sau inferioară. Fără să vrea, naziştii au fost principalii gropari ai rasismului. Se întâmplă ca istoria să fie ironică. În acelaşi sens au lucrat colonialismul şi segregarea rasială. Excesul nu putea să nu genereze o reacție. Imperiile albe au antrenat în prăbuşirea lor un întreg edificiu de prejudecăți. Occidentul inventase şi multiplicase rasele şi chiar speciile umane diferite; şi tot Occidentul a decis că jocul s-a sfârşit. S-a aflat cu această ocazie un lucru nou: faptul că oamenii sunt pur şi simplu oameni.

Rasele par pe cale de dispariție, cel puțin în sensul deplin al conceptului. Sunt invocate într-o formă atenuată, dedramatizată. Uneori însă sunt negate cu desăvârşire. „Progresele geneticii conduc astăzi la respingerea oricărei tentative de clasificare rasială”, se poate citi în edițiile recente ale micului *Larousse*. Iată o lungă evoluție față de primele ediții ale aceluiaşi dicționar. „Pentru etnologia modernă, conceptul biologic de rasă nu e utilizabil”, afirmă *Encyclopaedia Universalis*. Este o falsă problemă generată exclusiv de „dezvoltarea istorică proprie Occidentului, care a căutat să domine toate popoarele de pe Pământ”. Genetica lămureşte lucrurile până la capăt: cum să împarți omenirea pe categorii pornind de la „variabilitatea câtorva gene printre zecile de mii câte numără cromozomii umani”?

Nimic nu ilustrează mai bine această adevărată revoluție mentală decât reinventarea antropologiei. Ieri, antropologul măsura craniile; astăzi, se adresează culturilor. Antropologia culturală a ajuns să marginalizeze antropologia fizică. Claude Lévi-Strauss a triumfat asupra lui Lombroso. Se poate redacta un întreg tratat de antropologie fără să se scrie o singură dată cuvântul „rasă”. Tinde să se impună sensul strict cultural al alterității, şi în acelaşi timp ierarhiile se estompează, dispar. Pentru antropologul de astăzi, problema e să înțeleagă, nu să distribuie premii. Cândva, s-a procedat la „colorarea” Celorlalți; astfel, omul din Extremul Orient a devenit galben, iar amerindianul, roşu. Exacerbarea culorii reprezenta prin ea însăşi un întreg program. „Decolorarea” omenirii corespunde în mod evident unui nou context ideologic şi evoluțiilor politice din lumea contemporană, o lume din ce în ce mai mică şi din ce în ce mai solidară, cel puțin de nevoie dacă nu prin vocație.

Şi nu e vorba numai de rase. Omogenizarea tinde să se impună peste tot. Femeia e integrată în cetate; latura ei „sălbatică” pare cu totul uitată. Minoritățile sexuale încep să fie tolerate, chiar acceptate. Infirmii şi handicapații nu mai sunt marginalizați. Procesul acesta este exact opusul jocului tradițional al alterităților. Pe vremuri, orice diferență, cât de mică, risca să fie exacerbată. Astăzi, orice fel de alteritate, chiar reală, trece printr-un proces de atenuare.

Cine ar mai îndrăzni astăzi să fabrice omeniri diferite din ființele umane de pe planeta noastră? Însă, din motive specifice, nici celelalte planete nu prea mai sunt disponibile. Pe la 1950, marțienii oamenilor de ştiință erau deja morți, dar marțienii scriitorilor şi cineaştilor se dovedeau încă în formă. *Cronicile marțiene* (*Martian Chronicles*) ale lui Ray Bradbury au apărut între 1946 şi 1950; ele înfățişau o societate marțiană frumoasă şi armonioasă, în contrast cu brutalitatea „civilizației” terestre. În schimb, 1953 a fost anul invaziei marțiene, cel puțin la

cinema, cu două filme consacrate acestui subiect: un *Război al lumilor* inspirat de Wells şi *Invadarea lui Marte*. Spre 1960, marțienii s-au pus la ora „hippie", sau poate hippie la ora marțiană; romanul lui Robert Heinlein, *Stranger in a Strange Land* (*Străin într-o țară străină*), propunea un Marte liber de orice constrângere morală, un excelent exemplu pentru tineretul pământean.

Şi apoi, sondele spațiale Viking 1 şi Viking 2 au coborât, în 1976, pe solul planetei roşii şi au transmis pe Pământ imagini şi informații ştiințifice. Din păcate, întâlnirea, atât de des visată, cu Marte şi cu marțienii, a fost cam dezamăgitoare. Niciun marțian la orizont. Nici măcar vreun mic monstru cartilaginos. Nici chiar un microorganism. S-a putut constata în cazul lui Marte – dar la fel şi cu Venus, şi cu celelalte planete – că „Pământurile cerului", atât de dragi lui Flammarion, nu erau câtuşi de puțin „pământuri". În *Fizica planetei Marte* (*Physique de la planete Mars*), publicată în 1951, astronomul francez Gérard de Vaucouleurs încerca să sugereze un peisaj marțian: „Luați un deşert pe Pământ, scria el, deplasați-l în regiunile polare, apoi urcați-l la nivelul stratosferei: veți avea astfel, cu aproximație, planeta Marte." Cât optimism! De fapt, era chiar mai rău, era ceva diferit, altceva, fără niciun raport cu Pământul. (Şi totuşi, încă se menține dorința descoperirii pe Marte a unor minime condiții de viață, şi a unei vieți, în formele cele mai simple, încă prezente; sau, cel puțin, a existenței vieții în trecutul planetei; în curând, noi stațiuni se vor aşeza pe solul său, cu instrumente perfecționate de cercetare, aşa că nu peste multă vreme vom afla – sau nu vom afla – câte ceva [notă la actuala ediție românească]).

Astfel au dispărut extratereştrii din sistemul solar. Nimic nu-i împiedica, în principiu, pe scriitori să refuze evidența. Dar cheful pierise. Astăzi până şi copiii ştiu că nu există marțieni.

Să revenim pe Pământ? Dar unde vom găsi diferențele? În ce colț pierdut? Mai există oare asemenea colțuri uitate de lume? Albul a dispărut de pe hărți. Grație şi spionajului, fiecare metru pătrat al globului e cunoscut în cele mai mici detalii. Doar dacă nu ni se ascunde ceva…

Pentru prima dată în istorie totul părea cât se poate de clar. Omul e om, nici mai mult, nici mai puțin, şi nu există alte specii umane nici pe Pământ şi încă şi mai puțin pe planete.

Acesta a fost momentul când imaginarul şi-a dat cărțile pe față. Până atunci, jucase cu oarecare moderație, fără să forțeze, fără să dubleze miza. Dar dacă adversarul juca atât de brutal, cu atât mai rău pentru el. De astă dată se va merge până la capăt. Spuneți că planetele sunt nelocuite: vom împânzi atunci spațiul infinit cu o infinitate de popoare, de o infinită diversitate. Şi chiar şi Pământul. Dacă nu sunt nicăieri, vor fi peste tot.

Şi astfel, imaginarul s-a eliberat pe deplin de orice constrângere, afirmându-şi adevărata vocație: aceea de a organiza lumea după cum îi place.

Yeti, Picior Mare şi cei cinci domni X

Au început să se contureze insule noi. Arhipelaguri stranii s-au înmulțit cam

peste tot.

Pe la 1900, această acţiune de salvare ţinea în principal de fantezia literară. Lumea pierdută a lui Arthur Conan Doyle continuă să fie una dintre cele mai reuşite „insule pe uscat” produse de imaginar. Rosny Aîne, mare „înmulţitor” de lumi, a găsit soluţii aparent inepuizabile: oameni ai apelor locuind o regiune mlăştinoasă din Asia Centrală (*Nymphée*, 1893); *Ţinutul prodigios al cavernelor* (*La Contrée prodigieuse des cavernes*, 1896), care ascunde forme de viaţă inedite; în timp ce omul şi mamutul coexistă într-o insulă de verdeaţă izolată în mijlocul gheţurilor arctice (*Comoara din zăpadă – Le Trésor dans la neige*, 1929); iar oameni cu solzi trăiesc într-o savană unde totul e diferit, plante şi animale (*Uimitoarea călătorie a lui Hareton Ironcastle – L'Etonnant voyage d'Hareton Ironcastle*, 1922); în alt loc, *Oameni-mistreţi* (*Les Hommes-sangliers*, 1929) răpesc şi posedă tinere fete… Să notăm şi soluţiile insulare „submarine”, cele mai cunoscute aparţinând lui H.G. Wells: *În abis* (1896) şi lui Arthur Conan Doyle: *Prăpastia Maracot* (1927).

De la literatură la explorarea reală nu era câteodată de cât un pas. Colonelul Percy Fawcett (1867-1925) a dispărut într-o ultimă expediţie menită să regăsească o „civilizaţie pierdută” situată geografic în acelaşi loc cu „lumea pierdută” a lui Conan Doyle.

Pe măsură ce explorarea progresa, părea logic ca insulele să se rarefieze. Dimpotrivă, s-au înmulţit. Şi, mai ales, au ieşit din paginile romanelor pentru a se fixa în conştiinţe. Epigonii lui Doyle şi Rosny sunt partizani fără rezerve ai lumilor pierdute şi fiinţelor diferite care străbat Pământul. Şi cum credinţa poate mişca munţii din loc, au privilegiul de a vedea materializându-se pe teren figurile care le bântuie imaginaţia.

Într-o lume cu vocaţie tehnologică, „insulele” şi-au ales propria cale. Ele merg în sensul celălalt. Rolul lor e de a izola şi de a proteja natura încă neatinsă de civilizaţie. Omul diferit pe care îl adăpostesc este omul primitiv, omul sălbatic. Dar nu numai omul; sunt şi animale necunoscute – dar, pare-se, bine-cunoscute de iniţiaţi: monştrii lacurilor (ca faimosul Nessie, locatarul din Loch Ness) revin în forţă; o bogată colecţie de reptile şi de mamifere stranii proliferează mai peste tot în lume. Revin şi dinozaurii, după şaizeci şi cinci de milioane de ani de când au dispărut. Nu numai cei din *Jurassic Park* (1993), filmul lui Steven Spielberg, care în cearcă deja să dea iluzia realităţii, dar şi dinozauri în carne şi oase, ca acel Mokele-Mbembe căutat în 1980 în Congo de o adevărată expediţie. Speciile diferite par atât de numeroase, încât a devenit necesară inventarea unei noi zoologii, cu scopul de a le inventaria şi studia. S-a născut astfel criptozoologia: „ştiinţa animalelor încă necunoscute”, după cum o defineşte unul dintre făuritorii ei, zoologul belgian Bernard Heuvelmans. Sursele invocate de el sunt grăitoare: *Douăzeci de mii de leghe sub mări* de Jules Verne, *Zeii roşii* de Jean d'Esme „care evocă existenţa actuală a unor oameni-maimuţă în Indochina” şi inevitabila *Lume pierdută* a lui Arthur Conan Doyle. Încă o dată, se poate constata proiectarea ficţiunii literare în lumea reală.

Omul sălbatic e o veche cunoştinţă. Evul Mediu, epoca Luminilor şi secolul al XIX-lea l-au adaptat propriilor gusturi şi proiecte. Niciun motiv nu se opune

evocării lui în continuare. Potrivit unor sondaje recente, 11% dintre occidentali sunt convinşi de existența sa. Ceea ce impresionează însă, începând de prin 1950, este faptul că s-a răspândit în lume, şi s-au înmulțit şi „întâlnirile" sau cel puțin „urmele" pe care le lasă.

Să începem cu cel dintâi. Regele oamenilor cu blană e fără îndoială vestitul yeti, locuitor al munților şi podişuri lor înalte din Asia Centrală (Himalaya, Tibet, Pamir). Din 1951, n-a pierdut nicio ocazie de a se manifesta, cel puțin o dată pe an. Sovieticii l-au întâlnit în Pamir. A fost un eveniment decisiv: pentru prima dată, în 1957, misteriosul personaj s-a aflat în fața unui om de ştiință, profesorul Pronin. A urmat o întreagă discuție în presa sovietică. Occidentalii au muşcat momeala cu un mai puțină lăcomie decât ruşii.

S-au pus pe picioare expediții pentru a rezolva enigma. „Spre certitudine. Alertă la yeti", titra *Science et vie* în aprilie 1958, sub semnătura lui Claude Passarelle. Portretul celui căutat figura în toată splendoarea; era descris ca „o creatură gigantică (trei metri înălțime), jumătate om, jumătate animal, şi formidabil de robust […] Corpul îl are acoperit cu o blană deasă roşiatică. Fața, fără păr, mai deschisă la culoare decât restul corpului, şi având aspect uman, e încadrată de un păr abundent." Perspectiva unui contact părea apropiată: „s-ar putea ca yeti, în 1958, să ia loc printre animalele reale".

S-a reuşit chiar mai mult decât atât. Yeti a luat loc în 1958 într-o lume oarecum mai reală ca realitate: seria aventurilor lui Tintin (pentru francezi, aceste benzi desenate au o semnificație de-a dreptul mitică). *Tintin în Tibet* a fost publicat de Hergé chiar în acel an, într-o punere în scenă minuțios reconstituită potrivit mărturiilor. Cât priveşte realitatea adevărată, ea a rămas ca întotdeauna puțin în întârziere față de realitatea imaginară. În momentul când scriu aceste rânduri, yeti continuă să fie căutat. Dă unele semne de viață, dar nu pare deloc dispus să aibă acea „oră de conversație" visată cândva de Maupertuis. Prezența îi e atestată de urme: picioarele lui enorme întipărite în zăpadă. S-a observat din când în când şi câte o siluetă îndepărtată. Se înțelege că toate mărturiile sunt demne de încredere. Din nefericire, yeti nu obişnuieşte să stea pe loc; se pare că fuge de oameni. Parcă ar fi citit ce-a scris Bertrand Méheust despre „eluzivitate".

Verii lui, blănoşi ca şi el, se comportă tot aşa. Sunt peste tot, pe toate continentele. Slavă Domnului, nu trebuie neapărat să urci pe Himalaya ca să ai şansa unei întâlniri. Se poate încerca şi la doi paşi, cu acelaşi rezultat. Cam în acelaşi timp cu yeti, Bigfoot („Picior mare") şi-a început cariera în California, în apropierea marilor aglomerații urbane. De un număr de ani, aparține deja societății americane, ca şi americanii reali. În 1967, aproape că a fost prins. Vânătorul de „picioare mari" (iată o nouă profesie!) Roger Petterson l-a zărit şi a reuşit să-l filmeze preț de câteva secunde. Creatura, acoperită cu blană, avea doi metri înălțime, şi se afla la vreo două zeci şi cinci de metri, de partea cealaltă a unui râu. Imposibil, aşadar, să ajungi la el, era de altfel de bănuit. Abia observat, Bigfoot a pus în aplicare „principiul de eluzivitate", cu alte cuvinte, a fugit în pădure; totuşi, pentru a fi văzut mai bine, a întors o dată capul înainte de a dispărea. De data asta, ori cine poate verifica mărturia.

Statele Unite par străbătute în toate sensurile de tot felul de umanoizi care

perturbă traficul pe şosele şi mişună în jurul marilor oraşe. În genere e în discuție Bigfoot şi cei din familia lui, dar evantaiul biologic e mai larg, aşa că lucrurile se complică. Unii martori vorbesc despre oameni înaripați şi chiar de ființe mai misterioase cu aspect fantomatic.

Asistăm la o veritabilă progresie geometrică. Greu să mai numeri speciile şi subspeciile. Yeti însuşi se împarte în mai multe varietăți. După Rémy Chauvin, ar exista, în Himalaya, trei tipuri distincte de „oameni cu blană”, descrişi, evident, de martori. „Înălțimea lor diferă foarte mult: de la 90 cm la 2,40 metri.” Ivan Sanderson, unul dintre clasicii criptozoologiei americane, a întreprins o anchetă foarte amănunțită asupra celor două categorii principale de oameni sălbatici: oamenii zăpezilor şi oamenii de pădure. Cartea sa despre „abominabilul om al zăpezilor” a apărut în 1961 (*Abominable Snow men. Legend come to life*). El identifică patru tipuri de umanoizi cu blană semnalați pe toate cele cinci continente, şi pe care-i numeşte „subumani” (neanderthalieni), „protopigmei”, „neouriaşi” şi „subhominizi”.

Dosarul omului de Neanderthal studiat de Bernard Heuvelmans şi de istoricul sovietic Boris Porşnev (*L'homme de Neanderthal est toujours vivant – Omul de Neanderthal e încă în viață*, 1974) rămâne unul dintre cele mai curioase. Prin anii 1968-1969, un circar american a expus un soi de om-maimuță congelat într-un bloc de gheață. De unde provenea? De indiferent unde, de vreme ce oamenii sălbatici se află peste tot. Poate că din nordul Asiei, recuperat în Marea Bering; sau din Vietnam, unde ar fi fost prins, ucis, apoi transportat în America; dacă nu chiar din Statele Unite care, după cum am văzut, dispun de un stoc important de oameni primitivi. Partea proastă e că nu se vedea aproape nimic, din pricina gheții. Dar de ce să ne îndoim de onestitatea omului de la bâlci? S-au exprimat două opinii divergente. Pentru unii, era vorba de un manechin fabricat la Hollywood. În schimb, din punctul de vedere al lui Heuvelmans, „obiectul” era un om de Neanderthal cât se poate de autentic, de vadă vie, sau aproape vie, a supraviețuirii acestei specii în plină epocă contemporană. Problema rămâne nelămurită. Şi aşa va fi pe vecie, fiindcă circarul s-a făcut nevăzut în 1969, cu creatura lui cu tot.

În această impresionantă panoramă, primitivii africani ocupă un loc aparte. Dintotdeauna, Africa a fost continentul minunățiilor biologice. Herodot vorbea deja despre oameni acoperiți cu blană. Epoca noastră n-a făcut altceva decât să preia şi să continue o tradiție. Nu mai poate fi vorba, ca în frumoasele timpuri ale rasismului, să fie transfigurat negrul în om-maimuță. De data asta, sunt căutați adevărații primitivi, pornindu-se chiar de la folclorul african, bogat, ca orice folclor, în Oameni diferiți. Cu privire la acest subiect, Bernard Heuvelmans a scris o carte erudită, în care propune un bilanț atât al tradițiilor, cât şi al potențialului continentului negru: *Les Bêtes humaines d'Afrique* (*Oamenii-animale din Africa*, 1980). Dar mai ales, Jacqueline Roumeguère-Eberhardt, cercetător la CNRS (Consiliul național al cercetării ştiințifice din Franța), a întreprins cercetări în pădurile Keniei. Exact în regiunea unde au fost descoperite cele mai vechi urme umane. Aici a făcut omul primii săi paşi, şi atunci de ce să excludem posibila supraviețuire a unor „fosile vii”? Nouă sute de întâlniri în douăzeci şi două de

păduri diferite: iată o recoltă de mărturii impresionantă, care a încurajat-o pe doamna Roumeguère-Eberhardt să-l ia pe „dom nul X” pe încredere; aşa i-a zis, politicos, celui care părea a fi faimoasa „verigă lipsă”, bătrân poate de două milioane de ani, dar încă bine-sănătos. Şi cum de regulă perseverenţa e răsplătită, au apărut nu unul, ci cinci „domni X”, individualizaţi prin înălţime, pilozitate şi culoare.

Cinci „omeniri” diferite într-o singură ţară, fie ea şi africană, nu era deloc rău. Au fost cu toţii prezentaţi într-o conferinţă de presă organizată de doamna Roumeguère-Eberhardt la 2 noiembrie 1978; tot ea a reluat subiectul într-o carte, *Dossier X. Les hominidés non identifiés des forêts d'Afrique* (*Dosarul X. Hominizii neidentificaţi din pădurile Africii*, 1990). (De atunci, mărturisesc că nu ştiu ce s-a mai întâmplat! — notă pentru actuala ediţie românească.)

O asemenea multiplicare a primitivilor răspunde cu siguranţă unei dorinţe nestinse de descoperire, unei sfidări aruncate lumii „terminate” de astăzi. E însă în acelaşi timp, şi mai ales, o reacţie provocată de neliniştea tehnologică. Lumea pierdută – lumea pe care am pierdut-o – revine cu dinozaurii şi cu oamenii ei cu blană. Otrăvit cu atâta tehnologie, omul occidental visează să respire aerul curat al începuturilor. De câteva zeci de ani, raporturile civilizaţiei cu lumea sălbatică s-au modificat radical. Teama, dispreţul sau privirea rece de departe, au lăsat loc unui gen de seducţie. Monştrii de care ne temem astăzi nu mai sunt cei din pădurea africană; par mult mai periculoşi monştrii neînsufleţiţi creaţi în uzinele şi laboratoarele Occidentului. Omul primitiv nu mai e criminalul sadic imaginat de generaţia lombrosiană. De unde era agresiv, a devenit timid, ceea ce explică şi dificultatea de a-l contacta. Pare să vrea cu tot dinadinsul să-şi apere paradisul ascuns de orice atingere din partea societăţii tehnologice. Dar chiar odată contactul stabilit, în „realitate” sau în imaginar, ostilitatea se manifestă mult mai rar decât buna voinţa. „Simbolizând o forţă colosală şi protectoare”, „omul sălbatic este un sălbatic bun”. „În *Tintin în Tibet*, ca şi în *Marea teamă*, care se inspiră din el, întâlnim acelaşi episod: omul sălbatic salvează o fiinţă umană într-o furtună de zăpadă, o adăposteşte într-o peşteră şi îi aduce de mâncare” (Jean-Bruno Renard). Suntem departe de pitecantropii sângeroşi din *Lumea pierdută*. Între 1912 şi 1958 s-a petrecut ceva în Occident.

Studiile preistorice confirmă tendinţa spre „normalizare”. Mitul bunului sălbatic s-a relansat. Pentru unii, epoca de piatră redevine o epocă a abundenţei, o nouă manifestare a vârstei de aur. Vârsta pietrei aurite, s-ar zice. Paleontologii nu mai vor să „bestializeze” speciile umane preistorice. Decorul din *Războiul focului* s-a schimbat în totalitate. Mai curând decât să vâneze mamutul, strămoşii noştri par să fi preferat culesul şi pescuitul, ocupaţii paşnice şi relaxante. N-aveau de altfel „decât să ridice braţul pentru a mânca mere, iar vânatul era atât de abundent încât procedau la vânători selective: nu omorau decât animalele mai tinere şi cu carnea mai gustoasă şi nu luau cu ei decât cele mai bune bucăţi”. Era, ca şi a noastră, o societate de abundenţă, dar din fericire încă nepoluată de mizerabila noastră tehnologie.

Şi clima se îmblânzise; se terminase cu gheţarii. Atunci, de ce să mai locuiască în peşteri? „Preferau probabil locuinţele în plin aer, corturi din piele

susținute de stâlpi de lemn… ”

Nici canibalismul nu mai pune vreo problemă; se limitează, la fel ca în cazul unor obiceiuri contemporane, la un simplu ritual religios, în fond respectabil. Este şi sfârşitul canibalilor, al adevăraților canibali, sfârşitul unui mit extrem de trainic de-a lungul istoriei şi îndeosebi în secolul al XIX-lea. „Canibalismul sinantropilor s-ar putea explica prin motive de ordin religios iar antropofagia omului de Neanderthal s-ar înțelege prin faptul că îşi propunea să încorporeze forțele duşmanului sau spiritul părintelui, al căror creier era de altfel apreciat în mod deosebit.”

Simbol, cândva, de inferioritate şi brutalitate, omul de Neanderthal e privit cu o anume simpatie. Capacitatea sa craniană pare cu totul convenabilă; poziția corpului, de unde fusese aplecată ca a maimuțelor, a devenit dreaptă. „În plus, colecționau curiozități naturale şi îşi vopseau pielea cu coloranți, şi, dovadă a bunelor sentimente, îşi înmormântau morții, cel puțin cei pe care nu-i mâncau.”[3]

Ce frumoasă era viața de sălbatic! Din nefericire, mergem cu viteză maximă în direcția opusă. Este ceea ce explică fără îndoială nostalgia unui fel de *la dolce vita* pierdută pe vecie. Doar dacă istoria nu s-ar întoarce de unde a plecat. Unele scenarii catastrofice, frecvente în anii 1950-1970, mizau pe o asemenea posibilitate, chiar pe probabilitatea unei întoarceri. Civilizația părea pe punctul de a se prăbuşi ca urmare a unui război nuclear sau a unei grave deteriorări ecologice. Supraviețuitorii catastrofei n-aveau decât să reia drumul de la început şi să regăsească astfel lumea pe care am pierdut-o.

Zeii noştri, extratereştrii

Primele farfurii zburătoare, sau OZN-uri, au fost văzute în iunie 1947 deasupra teritoriului Statelor Unite. Era chiar la începutul Războiului Rece şi unii s-au gândit, destul de logic, la cine ştie ce arme secrete, americane sau ruseşti. Extratereştrii n-au întârziat însă să se alăture celor două superputeri. Marțieni, americani sau sovietici, amalgamul „terestru-extraterestru” funcționa mereu când era vorba să fie identificată o primejdie. Pe ecranele cinematografelor, în 1953, marțienii soseau, cât se poate de firesc, în farfurii zburătoare. Aceleaşi obiecte erau socotite responsabile pentru un eventual al Treilea Război Mondial asociat cu un posibil sfârşit al omenirii.

Acesta a fost doar începutul, fiindcă destul de repede ruşii şi americanii au trebuit să renunțe în favoarea extratereştrilor, şi chiar „vecinii” marțieni şi-au cedat locul unor vizitatori veniți din regiuni mult mai îndepărtate ale universului. În secolul al XIX-lea, locuitorii celorlalte lumi figurau în ipotezele ştiințifice şi se simțeau ca la ei acasă în ficțiunile literare. Astăzi au făcut un pas decisiv. Ieşiți din paginile romanelor, s-au instalat printre noi. Demarcația, oricum nesigură, între lumea reală şi lumea imaginară, pare cu totul abolită.

În 1966, 34% dintre americani credeau în existența extratereştrilor. Eşecul vieții pe planetele apropiate n-a făcut decât să întărească această credință, ca un

---

[3] Citate extrase din articolul lui Christian Colombani, „Cocagne et Cro-Magnon”, în *Le Monde*, 27 martie 1993.

fel de compensaţie. Partizanii unei vieţi cosmice asemănătoare cu a noastră reprezentau deja 46% din populaţie în 1973 şi 51% în 1978. Franţa oferea un procentaj asemănător (care pare în scădere de câtva timp: 39%, potrivit sondajului publicat în *Le Monde* la 12 mai 1994). Credinţa în sine ar fi un fapt banal – ce poate fi mai plauzibil decât existenţa altor lumi în universul infinit? –, dar ea este însoţită şi întărită de proximitatea şi chiar de intervenţia extratereştrilor în treburile umane. În 1985, 26% dintre francezi credeau că extratereştrii ne vizitează frecvent, iar 13% îşi exprimau convingerea că fiinţe venite din alte părţi trăiesc printre noi, „deghizate" în oameni. 13% , un francez din şapte!

O dată ce se amestecă cu noi şi participă la viaţa noastră, trebuie să ne şi semene, mai mult sau mai puţin. Căutarea imaginară a unor sisteme de viaţă structurate cu totul altfel pare să-şi fi pierdut din interes. Majoritatea extratereştrilor nu mai au nimic în comun cu cei ai lui Wells sau ai lui Rosny. Sunt asemănători cu omul, doar dacă nu şi-au luat cu tot dinadinsul această formă pentru a trece neobservaţi printre noi. Reprezentarea lor obişnuită e aceea a unui omuleţ subţirel, cam de un metru douăzeci, cu capul relativ mare, şi îmbrăcat cu un combinezon mulat pe corp. Se semnalează însă şi blonzi înalţi şi supli, uriaşi de doi metri cincizeci sau pitici cu picioare scurte, cu o tăietură în loc de gură şi cu urechi ascuţite. Gama specimenelor e oarecum limitată, mai limitată decât alteritatea terestră de tip tradiţional. Spaţiul cosmic pare mai mic şi mai omogen decât a fost Pământul pe vremuri. Un occidental din Evul Mediu s-ar fi simţit mai străin pe insulele Oceanului Indian decât contemporanii noştri printre locuitorii din galaxii.

Sunt, evident, mult mai avansaţi decât noi. Cu mai multe milioane de ani, potrivit calculelor unei anumite secte „ozeniste", sau, după o altă opinie, doar cu vreo douăzeci şi cinci de mii de ani. Inteligenţa lor superioară e încă şi mai uimitoare graţie puterilor parapsihologice de care dispun. Ştiu tot: universul nu are secrete pentru ei, şi Pământul încă mai puţin. Farfuriile zburătoare atestă de altfel înalta lor tehnologie.

Sunt mii de mărturii care confirmă realitatea fenomenului. Un mare număr de persoane au observat OZN-urile pe toate latitudinile şi longitudinile globului. Ce e drept, pasagerii lor nu s-au arătat decât unei categorii mai restrânse; le place să stea ascunşi şi nu sunt prea darnici cu ieşirile la rampă. La fel procedau sfinţii şi zânele. Păţaniile celor contactaţi, ca şi ale celor răpiţi uneori, reamintesc iarăşi poveştile cu zâne, în timp ce o practică mai recentă şi destul de antipatică, aceea a prelevării de organe, pare să aparţină în mod caracteristic obsesiilor propriei noastre epoci.

Trei cazuri „reale" vor fi de-ajuns pentru a ne da o idee despre raporturile dintre extratereştrii şi privilegiaţii care s-au bucurat de atenţia lor. Americanul George Adamski (1891-1965) se numără printre primii contactaţi. Pe data de 20 noiembrie 1952 a făcut cunoştinţă cu un venusian – în vremea când planetele apropiate erau încă locuite –, purtător al unui mesaj de pace, destinat unei lumi aflate în plin Război Rece şi chiar în război adevărat în peninsula coreeană. Venusianul cu pricina era înalt şi suplu, blond, cu părul lung şi cu un chip angelic.

În anii următori, Adamski s-a tot întâlnit cu locuitori din Venus, de pe Marte şi din Saturn. A reuşit chiar să fotografieze o farfurie zburătoare venusiană şi a publicat cărţi despre aceste întâmplări. Mai multe grupuri „ozeniste” îl consideră ca un profet al timpurilor noi.

În 1957, un fermier brazilian de douăzeci şi trei de ani, Antonio Villas Boas, a fost răpit. Tânărul s-a trezit la bordul unei farfurii zburătoare, dezbrăcat şi faţă-n faţă cu o femeie destul de frumoasă, deşi cam ciudată: blondă, cu ochi albaştri şi foarte alungiţi, cu faţa triunghiulară, cu umerii obrajilor ieşiţi în afară, şi cu gura fin desenată, abia vizibilă. S-a întâmplat ce se poate presupune. În timpul actului, femeia grohăia porceşte. Se prea poate ca Antonio Villas Boas să fie astăzi fericitul părinte al unui copil extraterestru născut într-una dintre galaxii.

În noaptea de 19 spre 20 septembrie 1 961, Betty şi Barney Hill au fost răpiţi pe când traversau cu maşina statul Maine. Răpitorii lor nu erau deloc frumoşi: chei, fără nas, cu o gură extrem de subţire. Conduşi în „farfurie”, cei doi au fost separaţi şi supuşi unui dureros examen medical. Lui Barney i s-a prelevat spermă şi fragmente de piele, ca şi bucăţele de unghii, iar lui Betty, şuviţe de păr, introducându-i-se şi ditamai acul în buric.

În anii următori s-au înmulţit răpirile, contabilizându-se zeci şi zeci de cazuri. O oarecare scădere spre sfarşitul anilor ’70 a fost urmată de o reluare evidentă după 1980. Din 1987, fenomenul a devenit neliniştitor: mii de răpiri în Statele Unite, mult mai puţine, e adevărat, în Europa. Examenele medicale şi prelevarea de organe par deja practici curente. Cei care deţin recordul în materie sunt „micii negricioşi”, umanoizi cu apucături rele, identificaţi în America de Nord.

De altfel, ce se întâmplă nu e exclusiv extraterestru. O adevărată psihoză s-a dezvoltat în anii din urmă cam peste tot în lume, în jurul răpirilor de adulţi şi copii, prelevărilor de rinichi şi bebeluşilor „în piese detaşate”. Traficul de organe face parte din folclorul contemporan.

Până la urmă, sunt buni sau răi? Şi ce caută aici, ce i-a determinat să facă atâta cale, din lumile lor îndepărtate? Bunii şi răii îşi împart treburile. „Contactaţii” anilor ’50 au fost martori ai bunătăţii şi înţelepciunii extratereştrilor, într-o vreme când SF-ul părea încă atras de tema invaziei. Apoi, bunul extraterestru a reuşit să-i convingă pe scriitorii de *science fiction* şi pe cineaşti. Dar iată că acum încep să se plângă cei contactaţi, şi s-ar spune că au dreptate: nu e nicio plăcere să fii răpit şi apoi mutilat de nişte medici nebuni!

Binele şi răul coexistă, ca întotdeauna. Dar, în ansamblu, opţiunea e deja făcută, şi încă de la început, în favoarea bunului extraterestru sau cel puţin a unui extraterestru „neutru”, venit printre noi pentru a ne studia sau supraveghea.

Apelul păcii, lansat la începutul anilor ’50 şi reluat în repetate rânduri, exprimă fără echivoc bunăvoinţa lor. În filmul lui Robert Wise, *Ziua când s-a oprit Pământul* (1951), invazia extratereştrilor îşi schimbă complet sensul în comparaţie cu tradiţionala invazie marţiană; ei ameninţă să distrugă Pământul în cazul când oamenii nu vor înceta experienţele nucleare. Sub aparenţele unei invazii, e o lecţie dată pământenilor, similară celei transmise prin intermediul unora dintre contactaţi.

Afacerea *Ummo* se înscrie în acelaşi curent pacifist, reprezentând totodată o

nouă etapă în raporturile extratereştrilor cu comunitatea umană. În acest caz, locuitorii unei lumi aflate la 14,6 ani lumină de Pământ (planeta Ummo) s-au instalat pur şi simplu printre noi. Deşi ne sunt superiori, ne seamănă întru totul; imposibil aşadar să fie identificaţi. În anii ’60, a doua lor patrie a devenit Spania. Jean-Pierre Petit, director de studii la CNRS, a publicat mai multe lucrări despre această problemă, printre care *Enquête sur les extraterrestres qui sont déjà parmi nous. Les mystères des Ummites* (*Anchetă cu privire la extratereştrii care sunt deja printre noi. Misterul ummiţilor*, 1991). Societatea planetei Ummo e comunistă. Pentru Pământ, ei preconizează o sinteză între marxism şi creştinism. Însă, mai presus de toate, îi avertizează pe oameni că trebuie să renunţe la cursa înarmărilor, dacă vor să salveze Pământul.

Atât de prezenţi în actualitate, extratereştrii nu sunt chiar nişte nou-veniţi. Ar fi ridicol să credem că istoria lor începe abia în 1947! Cert este că observaţiile recente s-au proiectat şi asupra trecutului. O nouă lectură a documentelor ne-a permis să constatăm prezenţa farfuriilor zburătoare în toate epocile istoriei. Sunt menţionate chiar în Biblie. Ei par totuşi să fi apreciat în mod deosebit preistoria; iată o întreagă epocă a cărei reelaborare e necesară, pentru a ţine seama de contribuţia „vechilor astronauţi” în îndrumarea – cu mii sau milioane de ani în urmă – a primilor paşi ai omului. În sfârşit, graţie lor, toate misterele îşi află răspunsul: originea civilizaţiilor, a omenirii înseşi, a religiilor şi a zeilor. Zeii erau ei! Ei sunt cei care au construit megaliţii din insula Paştelui şi piramidele egiptene. Ei au adus Potopul. Arca lui Noe era o navă extraterestră. Distrugerea Sodomei şi Gomorei se explică printr-un război nuclear. „Paleoastronautica” aspiră să devină o adevărată ştiinţă, marginalizând preistoria conformistă şi depăşită. Ea beneficiază de o remarcabilă audienţă; în 1985, 21% dintre francezii chestionaţi credeau că extratereştrii ne-au vizitat în trecut (cu totul logic, de altfel, de vreme ce ne vizitează şi astăzi).

Punctul ultim al poveştii extratereştrilor este cristalizarea unei noi credinţe religioase. Se poate crede, desigur, în acelaşi timp şi în aceeaşi măsură, în două adevăruri revelate: religia (creştină sau oricare alta) şi prezenţa extratereştrilor. Anchetele sociologice demonstrează totuşi că între cele două există un raport invers. Cu cât se crede mai puţin în Dumnezeu, cu atât se crede mai mult în extratereştri. Ascensiunea lor corespunde unui reflux al credinţelor religioase tradiţionale. Ei oferă un „înlocuitor” al religiei. Sunt zei, sau aproape zei, prin ştiinţa lor atotcuprinzătoare şi prin puterile lor supranaturale. „Coborârile” lor evocă apariţiile sfinţilor, printr-o „punere în scenă” foarte asemănătoare: lumină orbitoare, sonoritate solemnă, emoţie profundă a martorilor, aşa cum vedem în *Întâlniri de gradul trei*, filmul realizat de Steven Spielberg în 1977. În plus, mitul se înscrie într-o formulă milenaristă. Un număr impresionant de „grupuri ozeniste” aşteaptă sfârşitul lumii, sau purificarea ei, intrarea ei într-o fază diferită. Credincioşii vor fi salvaţi şi ridicaţi în ceruri cu farfuriile zburătoare, sau vor rămâne pe Pământ, însă pentru a participa la o eră nouă de armonie şi de pace, ca cea anunţată de mişcarea „New Age”, născută în California în anii ’60. Adepţii „New Age” cred că omenirea e pe punctul să depăşească „era peştelui”, reprezentată prin Cristos, pentru a intra în „era vărsătorului” în care fiinţa umană,

reînnoită, va beneficia de puteri psihice considerabile şi de o nouă conştiinţă planetară şi cosmică. Dar nimic nu se va face fără extratereştri. Deja se lucrează la un teren de aterizare, pentru a fi primiţi cum se cuvine.

De la mitologie la ideologie

Jean-Bruno Renard, căruia îi datorez unele dintre consideraţiile precedente privitoare la omul sălbatic şi la extraterestru, a avut ideea să adune, într-un tabel cât se poate de sugestiv, trăsăturile contradictorii ale celor două mari figuri mitice ale epocii noastre. Iată-le:

Caracteristici	**Omul sălbatic**	**Extraterestrul**
Statura	Mare	Mic
Corpolenţa	Masiv	Subţire
Îmbrăcămintea	Gol	Combinezon mulat
Pilozitatea	Acoperit cu blană	Fără păr pe corp
Craniul	Microcefal	Macrocefal
Ochii	Ochi mari rotunzi	Ochi mici sau oblici
Nasul	Nas turtit	Nas mic sau fără nas
Gura	Mare	Mică sau deloc
Vocea	Sunete guturale	Sunete ascuţite
Comunicarea	Nu comunică	Comunicare perfectă (telepatie)
Arme	Pumnii sau ciomagul (luptă corp la corp)	Pistol paralizant (acţionează la distanţă)
Viteză de deplasare	Mers greoi	Deplasare rapidă
Sens de deplasare	Orizontal	Orizontal şi vertical
Habitat	Chtonian (pădure, peşteră)	Uranian (altă planetă)

(Sursă: Jean-Bruno Renard, „L'Homme sauvage dans l'imagerie contemporaine", *Analele Universităţii Bucureşti*, istorie, 1992, p. 96.)

„Toate aceste contraste, explică autorul, exprimă opoziţia fundamentală dintre natura brută şi cultura sofisticată, dintre forţa fizică şi forţa psihică, dintre subumanitate şi supraumanitate, dintre primitiv şi civilizat. Omul sălbatic şi extraterestrul apar ca cele două borne, din trecut şi din viitor, ale viziunii evoluţioniste a speciei umane, omul însuşi aflându-se exact la mijloc de drum. În tabelul de mai sus, omul ar ocupa o coloană centrală unde fiecare dintre caracteristici ar fi o medie în raport cu cele două extreme."

Iată-ne în punctul cel mai avansat al unei mentalităţi evoluţioniste. Jocul foarte liber al alterităţilor tradiţionale, cu figurile sale de o uimitoare diversitate, a fost drastic simplificat, dar totodată învestit cu o semnificaţie extrem de puternică. Totul se aşază pe trei segmente succesive ale unei unice axe evolutive.

Figuri opuse, omul sălbatic şi extraterestrul aparțin totuşi aceleiaşi mitologii. Îi găsim uneori împreună. Faptul cel mai tulburător priveşte însăşi originea omenirii. Omul ar putea să fie rezultatul unei hibridări între vizitatori extratereştri şi oamenii sălbatici care trăiau cândva pe Pământ. Această nouă versiune a Genezei subliniază încă şi mai puternic dimensiunea religioasă a fenomenului extraterestru. S-ar explica astfel mai bine locul nostru, exact la mijloc, între cei doi strămoşi, atât de diferiți, dar aparținând totuşi unui singur trunchi.

Lipsea doar centrul Pământului pentru ca sinteza să fie completă. E o treabă deja rezolvată. *I Remember Lemuria*, text scris în 1945 de Richard Shaver şi pus în valoare de Ray Palmer, redactorul revistei *Amazing Stories*, făcea cunoscută existența unei rase subterane, pitică şi rea, care s-ar trage, ca şi omenirea noastră, dintr-o specie creată de extratereştri; locuieşte în oraşe ascunse sub pământ şi se foloseşte de maşinile abandonate de aceştia din urmă. După 1947, Ray Palmer s-a remarcat ca unul dintre primii exegeți ai farfuriilor zburătoare, atribuite evident extratereştrilor. În 1959, el a găsit o soluție şi mai ingenioasă, afirmând că bazele OZN-urilor s-ar afla în interiorul Pământului. Un alt imperiu subteran destul de des invocat este bănuit a se găsi sub Asia Centrală (Shambala, Agartha); locuitorii săi sunt „stăpânii lumii", ei înşişi, poate, extratereştri, sau „intratereştri", sau şi una, şi alta. Cele două teme au ajuns să fuzioneze.

Mai e şi latura politică a acestor treburi. S-a arătat deja (Jean-Bruno Renard, *Les Extraterrestres. Une nouvelle croyance religieuse?*, 1988) că mitul extratereştrilor înclină considerabil spre stânga. „Tineri, mai degrabă nereligioşi, cu un nivel ridicat de pregătire, cei care cred în extratereştri se regăsesc în mod natural mai curând în partea stângă a eşichierului politic." Cât despre „ufologi" (specialişti în OZN-uri), ei par atraşi în special de mişcarea ecologistă. Sensibilitatea ecologică este de asemenea evidentă în reinventarea omului sălbatic şi a preistoriei. Cele două aspirații – perfecționarea şi întoarcerea la origini – implică în egală mă sură o critică severă a societății contemporane. Între paradisul pierdut şi celălalt paradis încă neatins, omul străbate un ținut neatrăgător şi are toate motivele să nu se simtă chiar în largul lui. Nedreptățile şi primejdiile se înmulțesc: folosirea greşită a ştiinței şi tehnologiei, conflicte politice, amenințare nucleară, poluare… Guvernele sunt incapabile, şi chiar mai rău, ne ascund adevărul. Însă această lume aprig combătută şi căreia i se anunță sfârşitul, în stil milenarist, are un nume. Nu e nici China, nici Africa. E, pur şi simplu, Occidentul. Mesajele de pace lansate în anii '50 de pasagerii farfuriilor zburătoare sau ideologia ummiților, „progresistă" şi „paşnică", duc inevitabil cu gândul la temele favorite ale propagandei sovietice din epocă.

Fata în carne şi oase şi fata cu circuite integrate

Omul nu se poate totuşi mulțumi cu o viață diferită apărând din spațiu sau din adâncuri de pădure. Ajuns în era tehnologică, se simte capabil să contribuie prin propriile forțe la extinderea frontierelor vieții. La fel ca noii săi zei, extratereştrii, aspiră la rându-i să se avânte într-o carieră de demiurg.

Apariția în 1818 a lui Frankenstein, romanul lui Mary Shelley, marchează o dată în istoria proiectelor consacrate reconstrucției ființei umane. Omul creat de om, chiar dacă, la această primă încercare, creatura nu s-a dovedit prea reuşită, devenea un fapt, cel puțin în planul ficțiunii literare. Spre 1900, „savanții nebuni” ai epocii, doctorul Jekyll (Robert Stevenson), doctorul Moreau (H.G. Wells) sau doctorul Cornelius (Gustave Le Rouge), se dedică reelaborării biologice şi psihice a omului, cu metode oarecum de măcelărie şi cu rezultate mai curând monstruoase; fapt este că, în ciuda ratărilor, problema fusese pusă, şi asta era esențialul.

Eugenia, dar mai ales genetica, au rafinat metodologia. Ele au scos proiectul din domeniul „artizanal”, conferindu-i un grad înalt de fezabilitate. O mică intervenție în mecanismul genelor, datorată factorilor exteriori sau intervenției omului, şi ființa respectivă, cât ai clipi, devine alta.

Primul text important inspirat din noile posibilități a fost cartea lui Olaf Stapledon, *Last and First Men* (1930). Este istoria a optsprezece specii umane înlănțuite de-a lungul a două miliarde de ani. Iată omul care ne va urma după un cataclism: e deja mai reuşit decât noi, mai înalt şi cu craniul mai dezvoltat. Urmaşul său, „al treilea om”, nu-i seamănă deloc; fragil şi cu un cap aproape felin, se remarcă mai ales prin realizări de inginerie genetică. Invenția lui, cel de-al „patrulea om”, n-avea să fie altceva decât un creier imens, care la rându-i îl va crea pe al „cincilea om”, mai bine construit decât precedenții: un colos solid şi delicat totodată, cu un creier de două ori mai voluminos decât al celei de-a doua specii… Şi tot aşa, până la a optsprezecea creație, ultima.

Doi ani mai târziu, în 1932, apărea „cea mai bună dintre lumi”: *Brave New World* de Aldous Huxley. Metodologia aplicată aici urmărea dirijarea formării ființei umane chiar din momentul fecundării, cu scopul de a produce exemplare de serie, specializate după cum se credea de cuviință.

Ca şi în celelalte domenii la care ne-am referit, ficțiunea n-a întârziat să se amestece cu viața. Perspectivele revoluționare ale biologiei au produs nenumărate proiecte, iluzii şi spaime. Ambianța ştiințifică a anilor care au urmat celui de-al Doilea Război Mondial a contribuit la ştergerea frontierelor dintre biologia reală şi biologia imaginară. Un fel de euforie a viitorului a pus stăpânire pe spirite, combinată de altfel cu opusul său: panica determinată de o evoluție accelerată care părea să rupă toate punțile cu trecutul şi să ducă direct la dezumanizarea omului. Normalitatea părea demodată; omenirii nu-i mai rămâneau decât două variante: cea mai bună sau cea mai rea. Omul va fi diferit sau nu va mai fi.

Mutanții au invadat domeniul *science fiction*. Îşi au originea fie într-o modificare dramatică a mediului, urmare, de pildă, a unui război nuclear, fie în cine ştie ce experiență de laborator. În epoca noastră, savantul nebun a devenit genetician. Orice soluție poate fi luată în considerare, inclusiv transformarea unor animale, capabile de a sări etapele evoluției, grație unei noi distribuții a genelor. De la câinii lui Simak la broaştele țestoase Ninja, o întreagă galerie e deja disponibilă. Şi omul poate deveni orice, monstru dezgustător sau supraom. Chiar vampir, ca în romanul lui Richard Matheson, *I am Legend* (1954). În general

totuşi, mutantul se dovedeşte superior omului, dispunând de o inteligenţă perfecţionată, de puteri psihice, precum telepatia, şi uneori de capacitatea de a prevedea viitorul. „Slanii” imaginaţi de A.E. Van Vogt (*Slan*, 1940) sunt mutanţi, rezultaţi dintr-o manipulare genetică umană, care ne depăşesc prin calităţile lor biologice şi intelectuale. Ei sunt respinşi de oamenii „normali” care îi urmăresc fără încetare cu scopul de a-i elimina. Acest text reprezintă o contribuţie semnificativă la „redefinirea” Celuilalt în lumea de astăzi. Odată ce rasele şi alte categorii umane aspiră tot mai mult la un statul egal şi uniform, iată-ne obligaţi să-i chemăm în ajutor pe mutanţi pentru a ne satisface nevoia de alteritate.

Putem apela şi la roboţi. Termenul a fost inventat de scriitorul ceh Karel Čapek (1890-1938). Numele e nou, ca şi unele din funcţiile sale, însă omul artificial are o istorie mai lungă, cuprinzând, printre altele, statuile animate ale Antichităţii, Golemul praghez din secolul al XVI-lea şi o întreagă serie de automate imaginate pornind de la sfârşitul Evului Mediu. Încă o dată, ne aflăm în faţa unui arhetip, adaptat exigenţelor tehnologice şi sociale ale epocii noastre. În piesa *R.U.R.* (1920) de Karel Čapek, fiinţe artificiale fabricate de om cu scopul de a munci pentru el, ajung să se revolte şi să uzurpe locul omenirii. Pentru a evita un asemenea dezastru, Isaac Asimov (1920-1992) a imaginat legile roboticii, cu alte cuvinte un ansamblu de reguli şi limite precise impuse robotului în raporturile sale cu omul. Omul artificial va fi programat în aşa fel încât să nu poată face niciun rău creatorului său (*I Robot*, 1941, urmat de o întreagă serie de lucrări pe aceeaşi temă). Cine ne poate totuşi asigura că aceste fiinţe din metal şi plastic nu vor ajunge într-o zi să ne înlocuiască?

Cu atât mai mult cu cât inteligenţa artificială face, de câte va decenii încoace, progrese în acelaşi timp încurajatoare şi neliniştitoare. Calculatorul a invadat nu numai viaţa reală, ci şi dimensiunea imaginară a existenţei. Într-o bună zi se va construi un creier artificial la fel de perfecţionat ca creierul natural al omului. Ce se va întâmpla când va deveni şi mai inteligent, şi mai puternic decât noi? Vom deveni sclavii maşinii?

O creatură încă mai complexă şi mai curioasă este *cyborgul*, soi de combinaţie între om, mutant şi robot: fiinţă umană cu biologia modificată, înţesată cu organe şi stimulatoare artificiale. Un fel de supraom, nu mai puţin performant decât robotul. De altfel, grefele şi organele artificiale aparţin deja unei practici curente. Trebuie mers doar puţin mai departe… Şi iată *cyborgul*.

Aşa e, frontiera s-a cam şters între ştiinţă şi science fiction, între realitate şi imaginar. *Şocul viitorului*, bestsellerul lui Alvin Toffler (*Future Shock*, 1970), oferă o ilustrare frapantă a unui entuziasm ştiinţific şi tehnologic pentru care nu mai existau limite. Potrivit futurologului american, se apropia epoca – de fapt chiar începuse – când biologia umană va fi orientată după voie. Se vor putea fabrica, chiar fără a recurge la gestaţia feminină, toate modelele umane imaginabile, supraoameni sau suboameni, ca şi oameni foarte specializaţi (atleţi, savanţi…). Se vor putea fabrica, la alegere, oameni identici, prin metoda clonării, sau, dimpotrivă, oameni foarte diversificaţi. Nimic nu i-ar mai împiedica pe noii vrăjitori să fabrice creiere fără corp ori susţinute de corpuri în parte artificiale, sau, la fel de bine, calculatoare încorporând componente biologice. Fuziunea dintre om şi

maşină, fuziune reală, nu doar simbolică, a început deja. „Banalizarea” alterităţilor reale se compensa în imaginar prin inventarea unor alterităţi şi mai profunde decât tradiţionalele clasificări rasiale.

În plus, nimic nu ne opreşte să renunţăm la roboţii informi de astăzi, care nu sunt decât maşini perfecţionate, pentru a crea roboţi adevăraţi, umanoizi al căror comportament ar fi de natură umană. Fata drăguţă care vă surâde la ghişeu, să fie în carne şi oase sau are circuite integrate?

Şocul viitorului exprima fantasmele unei perioade de expansiune. Câteva zeci de ani mai târziu, constatăm că lumea s-a modificat mai puţin decât credeau pe atunci profeţii viitorului, optimişti sau pesimişti. Încă n-am ajuns pe Marte, şi nici roboţii n-au reuşit încă să se umanizeze. Inteligenţa artificială progresează, dar nu chiar atât de spectaculos încât să ne complexeze. Grefele şi stimulatoarele cardiace nu şi-au transformat purtătorii în Oameni diferiţi. Manipularea biologică ezită încă atât în faţa unor obstacole ştiinţifice, cât şi a unor scrupule morale. Ce e mai rău încă nu s-a petrecut. Niciun sfârşit al lumii, nuclear sau ecologic în perspectivă, aşa dar, nicio şansă să luăm istoria de la început, redevenind sălbatici. Poate doar „încălzirea globală”, dacă se confirmă, să ne dea ceva bătaie de cap.

Şi totuşi, mersul spre viitor continuă. Mai încet decât în imaginar, dar mai repede, în fapt, decât oricând în istorie. Pentru primul secol al mileniului care tocmai a început, se anunţă o revoluţie biologică de proporţii: procedeul clonării va permite înlocuirea organelor uzate (şi astfel, prelungirea sensibilă a vieţii), iar descifrarea, în întregime, a codului genetic va conduce, teoretic cel puţin, la posibilitatea unor intervenţii susceptibile nu numai de a remedia orice deficienţă, dar şi de a modifica omul în fel şi chip. Până la ce va fi, sau nu va fi, să constatăm totuşi că biologia umană a progresat pe parcursul ultimului secol. Sunt boli cumplite care au apărut recent – SIDA, în primul rând – dar în ansamblu omul e mai sănătos şi mai rezistent. Speranţa de viaţă a crescut, între 1900 şi 2000, în lumea occidentală, de la mai puţin de 50 de ani la aproape 80: într-un singur secol, mai mult decât din preistorie până la 1900! Nu am devenit „diferiţi”, dar nici nu am stat pe loc. Pe lângă proiectul pur biologic, se manifestă (ca întotdeauna) şi idealul transfigurării spirituale a omului. Deocamdată, şi în această privinţă tot oameni suntem, cu virtuţi şi cu păcate ancestrale. E de presupus însă că multe se vor schimba, şi destul de repede, în mentalităţi şi comportamente, în condiţiile impactului tehnologic şi ale unei lumi care devine tot mai diferită de tot ce a cunoscut până astăzi istoria.

Vor deveni cândva oamenii cu adevărat „diferiţi”? Cine poate şti? Cert este că, înscrisă fiind în sufletul uman, căutarea unei alte condiţii nu va înceta nicicând. Carnavalul imaginarului continuă, cu inepuizabilele sale măşti de Oameni diferiţi.

Concluzii

Amestec variabil de trăsături umane şi non umane: acesta e Omul diferit. Pentru a-l defini, am propus conceptul de „alteritate radicală”. În sensul deplin al termenului, Omul diferit nu reprezintă decât o ficțiune sau, cel mult, o ipoteză.

Acest model imaginar a cumulat două performanțe. În primul rând, capacitatea de a se impune în conştiințe ca o realitate de netăgăduit. În al doilea rând, contaminarea unor comunități umane reale, împinse astfel, mai mult sau mai puțin accentuat, spre marginile umanității, şi uneori chiar dincolo de limitele ei. Ancheta întreprinsă a vizat în principal ființa diferită lipsită de suport real, dar pornind de la ea s-a pus în mişcare şi mecanismul mental susceptibil de a transforma o ființă reală în ființă fictivă.

Istoria Omului diferit presupune un dialog nesfârşit între imaginar şi real, între structurile permanente ale imaginarului şi seria interminabilă de „materializări”, mereu altele, reflexe ale ideologiilor şi circumstanțelor.

Sărmanii muritori riscau pe vremuri să fie răpiți de zâne; uneori, şi de sirene. Astăzi, de treaba asta se ocupă extratereştrii. În secolul al VI-lea, sfântul Brendan parcurgea oceanul, de la o insulă la alta, în căutarea Absolutului. Mâine, acelaşi drum inițiatic va trece prin insulele universului, printre stele şi galaxii. Devenit el însuşi un extraterestru, omul va întâlni în cele mai îndepărtate regiuni ale spațiului omeniri asemănătoare ciudaților locuitori ai insulelor terestre. Inclusiv, probabil, oameni sălbatici, oameni ai pădurilor şi zăpezilor, care parcurg imperturbabili secolele, agresând femeile, stând de vorbă cu filosofii şi ajutându-i pe savanți să reconstituie „veriga lipsă” a evoluției. Acum două mii de ani, insula lui Iambulus propunea imaginea unei omeniri noi şi a unei societăți armonioase. Redefinirea omului a fost şi marele pariu al creştinismului, concretizat în viața monastică şi pe insulele preafericiților. În secolul al XIX-lea, planetele au propus nenumărate chipuri de oameni noi şi multiple variante de societăți mai reuşite decât cele terestre. Tot atâtea formule de perfecțiune pe care milenarismele secularizate şi utopiile politice şi ştiințifice ale epocii contemporane le-au reluat, le-au perfecționat şi le-au aplicat…

Ar fi inutil să multiplicăm exemplele. Este uşor de constatat că jocul se structurează în jurul unor arhetipuri, corespunzând obsesiilor din totdeauna ale umanității: cunoaşterea, puterea, sexul, coeziunea socială, nemurirea… Dorințe şi fantasme combinate mereu altfel, dar care se schimbă mult mai puțin la nivelul determinărilor profunde. Totul e variabil şi rămâne în acelaşi timp imuabil. Acelaşi personaj poate juca roluri diferite de la o epocă la alta; acelaşi rol poate fi interpretat de măşti care nu seamănă între ele.

Omul diferit este un martor al istoriei, înregistrându-i cu fidelitate oscilațiile, ca şi atitudinile schimbătoare ale spiritului uman. Este însă în acelaşi timp şi un martor al permanențelor, punând în evidență unitatea şi continuitatea fundamentală care îi apropie pe oameni, indiferent de secol şi spațiu de civilizație. Prin nenumăratele sale materializări, Omul diferit dovedeşte, în chip paradoxal, că omul real, creatorul său, deşi el însuşi mereu diferit, mereu altul, rămâne

totuşi, în esență, *acelaşi*.

Bibliografie

Dispunem de o bibliografie imensă privitoare la diversele varietăți de Oameni diferiți, dar nu există nicio lucrare similară acestei încercări de sinteză. M-am bazat în mare măsură pe izvoare, citându-le direct în text. Cât despre lucrările care tratează această problemă, propun strict o selecție, menționând doar contribuțiile folosite efectiv.

Despre Omul diferit în general, a se vedea culegerea *Hommes et Bêtes* (o dezbatere despre rasism, sub direcția lui Léon Poliakov), Paris-Haga, 1975, şi numărul din 1992 al *Analelor Universității Bucureşti*, seria istorie (sub direcția lui Lucian Boia), cu tema *L'Être-différent et ses images* (reunind actele colocviului internațional de la Blois din 27-28 septembrie 1991, citat în continuare AUB). Unele aspecte speciale fac obiectul dosarului *Rencontres et apparitions fantastiques* publicat în *Cahiers de l'imaginaire*, 10, 1994 (sub direcția lui Jean-Bruno Renard).

Cu privire la distribuirea geografică a alterităților în imaginarul grecesc, lucrarea fundamentală este cea a lui François Hartog, *Le Miroir d'Hérodote. Essai sur la représentation de l'autre*, Paris, 1980. O bună trecere în revistă a problemei, la Monique Mund-Dopchie, „Autour des sciapodes et des cynocéphales: la périphérie dans l'imaginaire antique”, în AUB, pp. 31-39. Pentru cazul special al Indiei, este de consultat excelenta antologie alcătuită de J. André şi J. Filliozat, *L'Inde vue de Rome. Textes latins de l'Antiquité relatifs à l'Inde*, Paris, 1986. Asupra aceleiaşi teme şi îndeosebi a prezenței Celuilalt în cetate, vezi Pierre Vidal-Naquet, „Bêtes, hommes et dieux chez les Grecs”, în *Hommes et Bêtes*, şi Zoe Petre, „*Images et imaginaire de l'infirmité dans la cité grecque*”, în AUB, pp. 23-29.

Pentru fantasmele biologice şi sociale ale Evului Mediu occidental, un text-cheie e cel al lui Jacques Le Goff, „Occidentul medieval şi Oceanul Indian: un orizont oniric”, în *Pentru un alt Ev Mediu*, vol. II, Bucureşti, 1986, pp. 84-110; a se vedea, de acelaşi autor, şi „Mirabilul în Occidentul medieval”, în *Imaginarul medieval*, Bucureşti, 1991, pp. 46-75. Moştenirea antică şi influențele orientale sunt identificate de Jurgis Baltrusaitis în *Evul Mediu fantastic*, Bucureşti, 1975. Asupra amplasării geografice a Omului diferit, vezi Christiane Deluz, „Le Même et l'Autre dans la cartographie médiévale”, AUB, pp. 41-49. Christiane Deluz a publicat o remarcabilă monografie despre călătoriile lui Mandeville: Le Livre de Jehan de Mandeville. *Une „géographie” au XIV*^{e} *siècle*, Louvain-la-Neuve, 1988; i se datorează şi o ediție transpusă în franceza modernă şi comentată a aceluiaşi text: Jean de Mandeville, *Voyage autour de la Terre*, Paris, 1993.

Cu privire la miraculosul celtic, se pot consulta H. d'Arbois de Jubainville, *Le Cycle mythologique irlandais et la mythologie celtique*, Paris, 1884; Francis Bar, *Les Routes de l'autre monde. Descentes aux enfers et voyages dans l'au-delà*, Paris, 1946; Daragh Smyth, *A Guide to Irish Mythology*, Dublin, 1988; şi, într-un plan mai general, *Mythologie des montagnes, des forêts et des îles*, Paris, 1963.

Despre zâne, vezi Laurence Harf-Lancner, *Les Fées au Moyen Âge* (*Morgane*

et Mélusine. La naissance des jées), Paris, 1984. Asupra acestui subiect, ca şi a altor tradiții folclorice, trebuie recurs la impresionanta anchetă a lui Paul Sébillot, *Le Folk-lore de la France*, 4 volume, Paris, 1904-1907.

Pentru spațiul germanic, lucrările esențiale sunt cele ale lui Claude Lecouteux, îndeosebi lucrarea sa de doctorat *Les Monstres dans la littérature allemande du Moyen Âge*, Göppingen, 1982, şi *Les Nains et les elfes au Moyen Âge*, Paris, 1988.

Despre toate aceste subiecte, vezi şi *Le Merveilleux. L'imaginaire et les croyances en Occident* (sub direcția lui Michel Meslin), Paris, 1984.

Pentru imaginarul geografic şi biologic al arabilor, referința principală este André Miquel, *La Géographie humaine du monde musulman jusqu'au milieu du XI*[e] *siècle*, vol. II („Géographie arabe et représentation du monde"), Paris-Haga, 1975.

Omul sălbatic al Evului Mediu face obiectul cărții lui Richard Bernheimer, *Wild Men in the Middle Ages*, Cambridge, Mass., 1952.

Cu privire la „excluşii" Occidentului medieval (evrei, leproşi, eretici), Robert I. Moore a scris o lucrare importantă: *The Formation of a Persecuting Society. Power and Deviance în Western Europe, 950-1250*, Oxford, 1987 (şi în franceză: *La Persécution. Sa formation en Europe, X*[e]*-XIII*[e] *siècle*, Paris, 1991).

W.G.L. Randles a urmărit într-o excelentă lucrare evoluția imaginii Pământului: *De la Terre plate au globe terrestre*, Paris, 1980.

Despre mitul continentului austral, din Antichitate până în epoca modernă, două lucrări esențiale: Armand Rainaud, *Le Continent austral. Hypothèses et découvertes*, Paris, 1893, şi Marthe Emmanuel, *La France et l'exploration polaire*, Paris, 1959.

În legătură cu Paracelsus, am utilizat articolul lui Charles Webster, „Paracelsus and Demons: Science as a Synthesis of Popular Belief", în *Scienze, credenze occulte* (Istituto Nazionale di Studi sul Rinascimento), Florența, 1982.

Avatarurile Omului diferit în vremea Renaşterii sunt studiate de Frank Lestringant: *Le Huguenot et le Sauvage*, Paris, 1990, şi îndeosebi *L 'Atelier du cosmographe ou l'image du monde à la Renaissance*, Paris, 1991, urmate de Le Cannibale. Grandeur et décadence, Paris, 1 994.

Pentru imaginea sălbaticului indian şi a altor figuri ale alterității americane, vezi remarcabilul album al lui Hugh Honour, *The New Golden Land. European Images of America from the Discoveries to the Present*, New York, 1975, culegerea *La Rencontre des imaginaires entre Europe et Amériques* (texte reunite de Luc Bureau şi Jean Ferrari, sub direcția lui Jean-Jacques Wunenburger), Paris, 1993, şi *America Magica*, de Jorge Magasich-Airola şi Jean-Marc de Beer, Paris, 1994. „Deformarea" negrului este urmărită de William B. Cohen în *Français et Africains. Les Noirs dans le regard des Blancs* (1530-1880), Paris, 1980. Asupra aceluiaşi subiect, vezi articolul lui Pierre Darmon, „Le Noir entre l'homme et le singe", în *L'Histoire*, n° 23, mai 1980, pp. 102- 104. Rasismul în epoca modernă este tratat de Léon Poliakov în *Le Mythe arien. Essai sur les sources du racisme et des nationalismes*, Paris, 1971 (nouă ediție: 1987). Asupra imaginii Celuilalt în general, vezi şi Tzvetan Todorov, *Nous et les*

autres. La réflexion française sur la diversité humaine, Paris, 1989.

Monştrii sunt interpretaţi de Claude Kappler: *Monstres, démons et merveilles à la fin du Moyen Âge*, Paris, 1980, şi de Gilbert Lascault: *Le Monstre dans l'art occidental*, Paris, 1973.

Asupra imaginarului geografic al secolului al XVIII-lea, vezi Numa Broc, *La Géographie des philosophes. Géographes et voyageurs français au XVIIIe siècle*, Lille, 1972, şi Paris, 1975.

Înfăţişările şi semnificaţiile omului sălbatic în epoca Luminilor sunt identificate de Frank Tinland: *L 'Homme sauvage. Homo ferus et homo sylvestris. De l'animal à l'homme*, Paris, 1968. Dosarul complet al mitului tahitian, la Eric Vibart, Tahiti. *Naissance d'un paradis au siècle des Lumières*, Bruxelles, 1987.

Cu privire la „pluralitatea lumilor locuite", două ample sinteze oferă un bilanţ din Antichitate până la începutul secolului al XX-lea: Steven J. Dick, *Plurálity of Worlds. The Origins of the Extraterrestrial Life Debate from Democritus to Kant*, Cambridge, 1982, şi Michael J. Crowe, *The Extraterrestrial life Debate 1750-1900. The Idea of a Plurality of Worlds from Kant to Lowell*, Cambridge, 1986. Pentru o descriere a extratereştrilor imaginaţi în secolul al XIX-lea, Lucian Boia, *L'Exploration imaginaire de l'espace*, Paris, 1987.

Ipotezele privitoare la existenţa unei lumi subterane sunt adunate de Walter Kafton-Minkel, *Subterranean Worlds*, Port Townsend, 1989.

Fragmentarea societăţii occidentale în secolul al XIX-lea şi impactul acestui proces asupra imaginarului social sunt analizate în cartea clasică a lui Louis Chevalier, *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, Paris, 1958, şi în lucrarea lui Pierre Darmon, *Médecins et assassins à la Belle Époque*, Paris, 1989. Pentru cazul particular al femeii, vezi tot Pierre Darmon: *Mythologie de la femme dans l'ancienne France (XVIe-XIXe siècle)*, Paris, 1983.

Mitul „pericolului galben" a fost tratat de Jacques Decornoy, *Péril jaune, peur blanche*, Paris, 1970. Despre aceeaşi problemă, asociată şi altor temeri din epocă (precum pericolul marţian), vezi Lucian Boia, *Sfârşitul lumii. O istorie fără sfârşit*, Bucureşti, 1999.

„Omul nou" al ideologiilor totalitare este prezentat de André Reszler în *Mythes politiques modernes*, Paris, 1981. Antropologia naziştilor este tratată detaliat în volumul *La Science sous le Troisième Reich*, sub direcţia lui Josiane Olff-Nathan, Paris, 1993, contribuţiile lui Benoît Massin, „Anthropologie raciale et national-socialisme: heurs et malheurs du paradigme de la «race»", pp. 197-262, şi Sheila Faith Weiss, „*Biologie scolaire et enseignement de l' eugénisme sous le Troisième Reich*", pp. 263-285. În ce priveşte crearea omului nou comunist, vezi Lucian Boia, *Mitologia ştiinţifică a comunismului*, Bucureşti, 1999.

O amplă panoramă a antropologiei (în sensul cultural al termenului) este oferită de Mondher Kilani, *Introduction à l'anthropologie*, Lausanne, 1992, urmată de *L'Invention de l'autre. Essais sur le discours anthropologique*, Lausanne, 1994.

Pentru o interpretare sociologică a omului sălbatic actual, vezi articolele lui Jean-Bruno Renard: „L'Homme sauvage et l'Extraterrestre: deux figures de l'

imaginaire évolutionniste”, în *Diogène*, nr. 127, 1984, pp. 70-88, şi ”L'Homme sauvage dans l'imagerie contemporaine”, în *AUB*, pp. 89-99.

Bibliografia „farfuriilor zburătoare” şi a extratereştrilor este enormă. Semnalez doar câteva titluri: Michel Dorier şi Jean-Pierre Troadec: *Les OVNI* (în colecția „Que sais-je?”), Paris, 1985; „Enquêtes sur les soucoupes volantes” de Pierre Lagrange, în *L'Incroyable et ses preuves* (Terrain, 14), Paris, 1990, pp. 93 -112; lucrări le lui Bertrand Méheust: *Science-fiction et soucoupes volantes*, Paris, 1978, şi *En soucoupes volantes. Vers une ethnologie des récits d'enlèvements*, Paris, 1992; culegerea publicată sub direcția lui Thierry Pinvidic: *OVNI, vers une anthropologie d'un mythe contemporain*, 1993. O colecție de fapte bizare privitoare la oameni sălbatici şi extratereştri este reunită de jurnalistul John Keel: *Strange Creatures from Time and Space*, Londra, 1975. Pentru interpretarea religioasă a fenomenului, contribuția esențială îi aparține lui Jean-Bruno Renard: *Les Extraterrestres. Un e nouvelle croyance religieuse?*, Paris, 1988.

Anchetele cuprinse în volumul Légendes urbaines. Rumeurs d'aujourd'hui de Véronique Campion-Vincent şi Jean-Bruno Renard, Paris, 1992, m-au ajutat să tratez tema canibalismului şi enigma „prelevării de organe”.

Despre istoria roboților, din Antichitate până în prezent, esențialul este spus de John Cohen, *Les Robots humains dans le mythe et dans la science*, Paris, 1968 (ediție americană: *Human Robots în Myth and Science*, 1966). Cât despre mutanți, problema lor e tratată cu moderație de Robert Clarke, *L'Homme mutant*, Paris, 1989.

Cuprins

Cartea profesorului Lucian Boia a apărut mai întâi în Franța. Originalul savant, inițiator al unei discipline, istoria imaginarului, ne surprinde, ne intrigă şi ne delectează încă o dată. Cum să nu te intereseze să afli cum şi în ce pliu al timpului istoric real au luat naştere legendele şi miturile cel mai larg răspândite? Invitându-ne la o lungă călătorie inițiatică şi recurgând în permanență la exemple, autorul trece în revistă toate acele fascinante creații născute din mariajul fanteziei omeneşti cu istoria.

De la amazoane la extratereştri, de la cinocefali la mutanți, de la sălbatic la supraom, fiecare exemplar e cercetat cu răbdare şi migală de pedant om de ştiință. Ironia fină şi verva sa bine-cunoscute nu lipsesc nici din această carte, pentru toate vârstele şi gusturile. Iar expediția pe care ne-o propune ea reprezintă de fapt o descoperire a spiritului uman şi o incursiune în sufletele noastre.

Pe copertă: Hieronymus Bosch
Tentația Sfântului Anton (detaliu)

ISBN 978-973-50-2941-8